สมุดหมายเลข ๑๐๐๐๐๐๐๐
สำนักหอสมุดแห่งชาติ
กรมศิลปากร

ปัญญาสชาดก

ประชุมนิทานในประเทศนี้แต่โบราณ ๕๐ เรื่อง

ภาคที่ ๑๕

วนาวนชาดก

สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้า ฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต

โปรดให้พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

มหาอำมาตย์ตรี พระยารำไพพงศบริพัตร (จิตร บุนนาค)

ท.ม, ท.จ, ต.ช, ร.ด.ม (ศ) ร.จ.พ,

เมื่อปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๗๑

ทอเป็นหนังสือ

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

หอสมุดแห่งชาติ.ฉลิมพระเกียรติ ร.๙ นครราชสีมา

28 ก.ค. 2537

บัญญาสชาดก

ประชุมนิทานในประเทศนี้แต่โบราณ ๕๐ เรื่อง

ภาคที่ ๑๕

วนาวนชาดก

สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้า ฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต

โปรดให้พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

มหาอำมาตย์ตรี พระยารำไพพงศบริพัตร (จิตร บุนนาค)

ท.ม, ท.จ, ต.ช, ร.ด.ม (ศ) ร.จ.พ,

เมื่อปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๗๑

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

เลขห้อง หนังสือหายาก

เลขหมู่ 294.3154
ป512 ปร

เลขทะเบียน น.32ป.9534

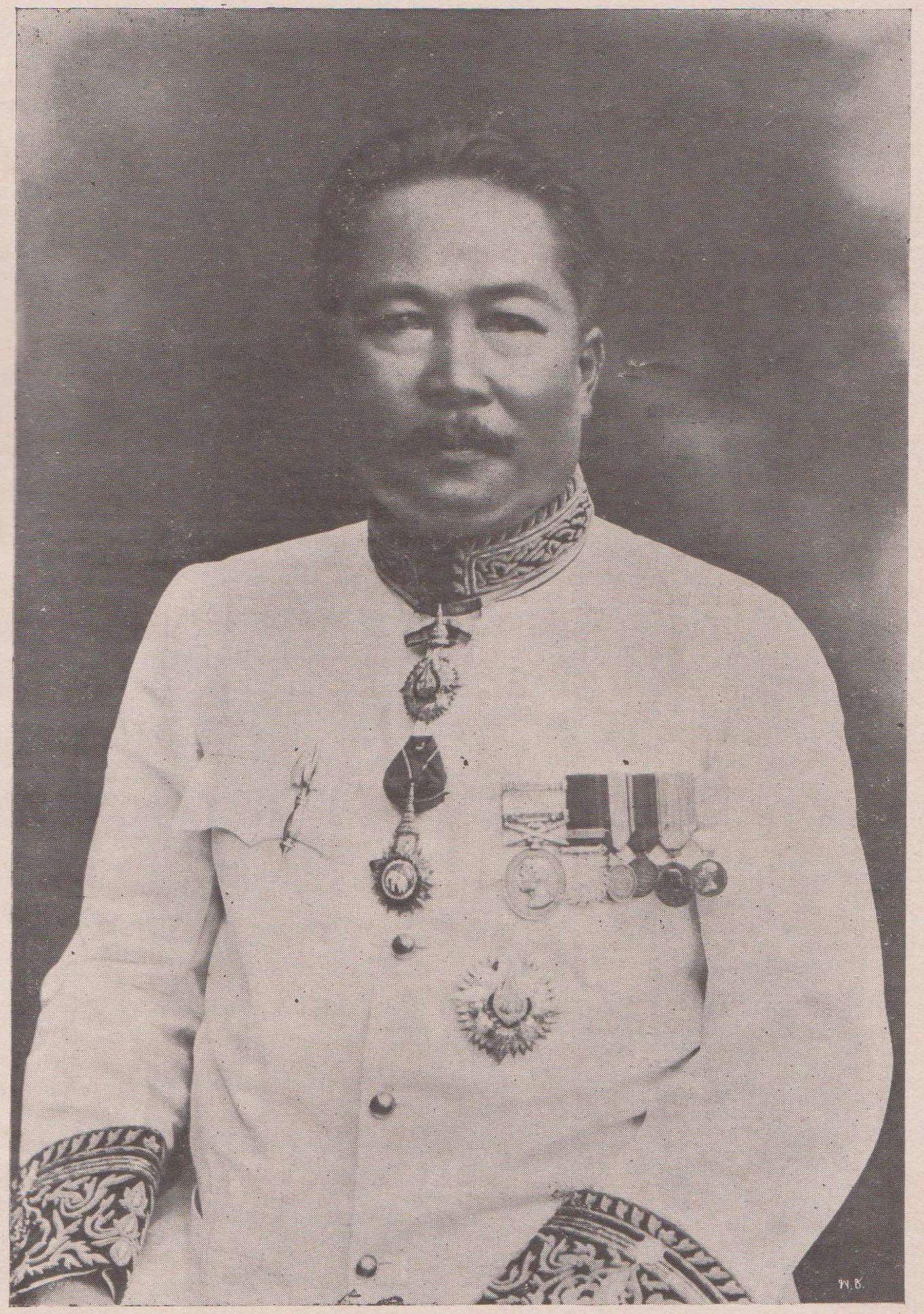

มหาอำมาตย์ตรี พระยารำไพพงศบริพัตร (จิตร บุนนาค)

พ.ศ. ๒๔๐๗ — ๒๔๗๐

อธิบาย

หนังสือปัญญาสชาดกนี้ คือประชุมนิทานเก่าแก่ที่เล่ากันในเมืองไทยแต่โบราณ ๕๐ เรื่อง พระสงฆ์ชาวเชียงใหม่รวบรวมแต่งเปนชาดกไว้ ในภายมคธ เมื่อพระพุทธศักราชประมาณราวในระหว่าง ๒๐๐๐ จนถึง ๒๒๐๐ ปี อันเปนสมัยเมื่อพระสงฆ์ชาวประเทศนี้พากันไปเล่าเรียนมาแต่ลังกาทวีป มีความรู้ภาษามคธแตกฉาน เอาแบบอย่างของพระภิกษุสงฆ์ในลังกาทวีปมาแต่งหนังสือเปนภาษามคธขึ้นในบ้านเมืองของตน แต่งเปนอย่างอรรถกถาธรรมาธิบาย เช่นคัมภีร์มังคลัตถทีปนีเปนต้นบ้าง แต่งเปนเรื่องสาสนประวัติ เช่นคัมภีร์ชินกาลมาลีเปนต้น ตามอย่างเรื่องมหาวงศพงศาวดารลังกาบ้าง แต่งเปนชาดก เช่นเรื่องปัญญาสชาดกนี้เอาอย่างนิบาตชาดกบ้าง โดยเจตนาจะบำรุงพระสาสนาให้ถาวร และจะให้หนังสือซึ่งแต่งนั้นเปนหลักฐานมั่นคงด้วยเปนภาษาเดียวกับพระไตรปิฎก แต่หนังสือปัญญาสชาดกนี้ เห็นจะแต่งในตอนปลายสมัยที่กล่าวมา เพราะความรู้ภาษามคธดูทรามลงไม่ถึงหนังสือแต่งชั้นก่อน

หนังสือปัญญาสชาดกนี้ต้นฉะบับเดิมเปนคัมภีร์ลาน จำนวนรวม ๕๐ ผูกด้วยกัน เดี๋ยวนี้เห็นจะมีอยู่แต่ในประเทศสยาม กับที่เมืองหลวงพระบางแลที่กรุงกัมพูชา ที่อื่นหามีไม่ มีเรื่องราวปรากฏว่าเคยได้ฉะบับไปถึงเมืองพะม่าครั้งหนึ่ง พะม่าเรียกว่า “เชียงใหม่ปัณณาส” แต่พระเจ้าแผ่นดินพะม่าองค์ใดองค์หนึ่งดำรัสว่าเปนหนังสือแต่งปลอมพระพุทธวจนะสั่งให้เผาเสีย ในเมืองพะม่าจึงมิได้มีหนังสือปัญญาสชาดกเหลือ

อยู่ คำที่ว่าแต่งปลอมพระพุทธวจนะนั้น เพราะพระเจ้าแผ่นดินพะม่าองค์นั้นหลงเชื่อว่าหนังสือนิบาตชาดก หรือที่เราเรียกกันในภาษาไทยว่า "เรื่องพระเจ้าห้าร้อยห้าสิบชาติ" เปนพระพุทธวจนะ ซึ่งที่แท้หาเปนเช่นนั้นไม่ ความจริงเปนดังพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานพระราชวิจารณ์ไว้ในพระราชนิพนธ์คำนำหนังสือนิบาตชาดกภาคต้น ซึ่งโปรดให้พิมพ์เมื่อในรัชกาลที่ ๕ ว่าเรื่องนิบาตชาดกนั้นคงเปนนิทานที่เล่ากันในพื้นเมืองมิมาแต่ก่อนพุทธกาลช้านาน เมื่อพระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนเวไนยสัตว์ ทรงยกเอาเรื่องนิทานมาแสดงเปนอุปมาในพระธรรมเทศนาเนือง ๆ ก็ธรรมดาในเรื่องนิทานย่อมต้องมีตัวดีและตัวชั่ว ตัวดีจะเปนคนก็ตามจะเปนสัตว์เดียรัจฉานก็ตาม ย่อมเรียกว่ามหาสัตว์ มาเกิดสมมติขึ้นต่อภายหลังพุทธกาลว่า มหาสัตว์ในเรื่องชาดกนั้น คือพระพุทธเจ้าในอดีตชาติ ครั้นเมื่อมาตบแต่งร้อยกรองพระไตรปิฎกกันในชั้นหลัง ๆ ผู้แต่งประสงค์จะปลูกศรัทธาให้มั่นคงตามความเชื่อถือของตน จึงแต่งประชุมชาดกประหนึ่งว่าพระพุทธองค์ได้ทรงแสดงไว้ชัดเจนว่า มหาสัตว์นั้น ๆ มาเกิดเปนพระพุทธองค์ แลบุคคลหรือสัตว์อื่น ๆ นั้นมาเปนผู้นั้นผู้นี้ในปัจจุบันชาติ รูปเรื่องชาดกจึงเปนเช่นปรากฏอยู่ในหนังสือนิบาตชาดก เพราะความเปนดังอธิบายมานี้ ที่พระสงฆ์ชาวเชียงใหม่เอานิทานในพื้นเมืองมาแต่งเปนชาดก เปนแต่แต่งตามแบบอย่างหนังสือเก่า ซึ่งพระคันถรจนาจารย์ได้แต่งมาแต่ปางก่อน หาได้ตั้งใจจะหลอกลวงผู้หนึ่งผู้ใดว่าเปนพระพุทธวจนะไม่ พระเจ้าแผ่นดินพะม่าหากเข้าพระทัยหลงไปเอง

นิทานในปัญญาสชาดก เปนนิทานที่ไทยเรารู้กันอยู่ซึมทรายหลายเรื่อง เช่นเรื่องสมุทโฆษ เรื่องพระสุธนนางมโนห์รา เรื่องสังข์ทอง เรื่องคาวี เรื่องพระรถเสนเปนต้น การที่เอาหนังสือปัญญาสชาดกมาแปลพิมพ์จะเปนประโยชน์สอยสวนให้รู้ ว่านิทานเหล่านั้นเรื่องที่เขาเล่าแต่โบราณเปนอย่างไร ที่เอามาแต่งเปนโคลงฉันท์แลยทละคอนกลอนอ่านเอามาแก้ไขเสียอย่างใดบ้าง แลให้รู้เรื่องนิทานเก่าแก่ของประเทศนี้ซึ่งมิได้ปรากฏในที่อื่นก็อีกหลายเรื่อง จึงเชื่อว่าหนังสือปัญญาสชาดกจะเปนของที่พอใจนักเรียนทั้งปวง.

ชร.

ปัญญาสชาดก

๔๔ วนาวนชาดก

พระราชาภิรมย์ (แจ่ม บูรณะนนท์) เปรียญ ๖ ประโยค
วัดราชบุรณ เรียง

ตาต ตฺวมสิ กลิปุตฺตาติ อิทำ สตฺถา เชตวเน วิหรนฺโต กฏฺฐมุทรำ กถำ จิญฺจมาณวิกำ อารพฺภ กเถสิ

สตฺถา สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ เมื่อเสด็จประทับสำราญพระอิริยาบถอยู่ณพระเชตวัน อารพฺภ ทรงพระปรารภนางจิญจมาณวิกาผู้เอาไม้ประกับท้อง ทำให้เหมือนกับหญิงมีครรภ์ให้เป็นอัศเจรีย จึงตรัสเทศนาชาดกนี้ให้เป็นผล อันพระสังคีติกาจารย์กำหนดด้วยคาถาเบื้องต้นว่า ตาต ตฺวมสิ กลิปุตฺต ดังนี้เป็นอาทิ

เอกทิวสำ หิ แท้จริง วันหนึ่งพระภิกษุทั้งหลายนั่งประชุมสนทนากันในโรงธรรมสภาว่า ดูกรอาวุโสทั้งหลายนางจิญจมาณวิกาเอาไม้มาประกับท้องของตน ทำอาการให้เหมือนกับหญิงที่มีครรภ์ แล้วกล่าวถ้อยคำเป็นอุบาย ให้ประชาชนทั้งหลายเกิดความสงสัยว่า ตนได้มีครรภ์กับพระบรมศาสดาจารย์ เพื่อประสงค์จะให้พระพุทธองค์เสื่อมจากลาภสักการที่เกิดขึ้น ก็ไม่สามารถจะทำให้พระพุทธองค์เสื่อมจากลาภสักการด้วยอุบายอันนั้นได้ ตัวของนางเองต้องถึงซึ่งความฉิบหาย คือถูกแผ่นดินสูบลงไปในนรกทั้งเป็นดังนี้

อถ สตฺถา ลำดับนั้น สมเด็จพระมหามุนีผู้เปนธรรมศาสดา ได้ทรงสดับถ้อยคำที่ภิกษุทั้งหลายสนทนากันนั้น ด้วยทิพโสตญาณ จึงเสด็จอุฏฐาการทรงพระดำเนิรมาสู่โรงธรรมสภา เสด็จประทับเหนือพุทธอาสน์ที่ปูลาดไว้ในท่ามกลางพุทธบริษัท แล้วจึงมีพระพุทธฎีกาตรัสถามว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายนั่งสนทนาถึงเรื่องอะไรกัน ครั้นภิกษุทั้งหลายทูลความตามที่ได้สนทนานั้นให้ทรงทราบ จึงมีพระพุทธดำรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย นางจิญจมาณวิกานั้น จะได้ประทุษร้ายเราด้วยมายา แต่ในบัจจุบันชาตินี้เท่านั้นหามิได้ แม้ถึงในบุรพชาติปางก่อน นางก็ได้มีความริษยาประทุษร้ายเราด้วยมายา เพราะได้พึ่งกิตติคุณญญาธิการอันจะเกิดขึ้นแก่เรา ครั้นนางกระทำกาลกิริยาแล้วก็ไปเกิดในนรกดุจชาตินี้เหมือนกัน มีพระพุทธดำรัสดังนี้แล้ว ก็ทรงดุษณีภาพ พระภิกษุทั้งหลายนั้นจะใคร่ทราบอดีตนิทานจึงทูลอาราธนาพระพุทธองค์จึงทรงนำเรื่องในอดีตกาลมาตรัสเทศนาดังต่อไปนี้ว่า

อตีเต ภิกฺขเว วิเทหรฏฺเฐ โกฏิมหานคเร โกมลราชา นาม รชฺชำ กาเรสิ ฯลฯ ในกาลเปนอดีตภาคล่วงแล้ว มีพระราชาองค์หนึ่งทรงพระนามว่าโกมลราช ได้ครองราชสมบัติอยู่ในโกฏิมหานคร อันเปนราชอาณาจักรแห่งวิเทหราฐ์ พระองค์มีอัคมเหษีสองนาง พระอัคมเหษีที่หนึ่งชื่อว่า วลิกาเทวี พระอัคมเหษีที่สองชื่อว่ากัณหลิมาเทวี พระอัคมเหษีทั้งสองนางนั้น สมบูรณด้วยสรรพลักษณะอันอุดมควรจะทัศนา ทั้งเปนที่นำมาซึ่งความยินดีแลความเลื่อมใส แล

บริบูรณ์ไปด้วยสิริวิลาสอันงาม เปรียบประดุจดังว่านางเทพอัปสรกัญญาในสวรรค์ แลเปนใหญ่กว่านางสนมทั้งหลายประมาณพันหนึ่ง พระอัคมเหษีทั้งสองนั้น เปนที่รักแลเปนที่พอพระทัยของพระเจ้าโกมลราชเปนอย่างยิ่งเสมอกัน

ตทา โพธิสตฺโต ในกาลนั้นพระโพธิสัตว์จุติจากเทวโลก ลงมาปฏิสนธิในครรภ์พระอัคมเหษีที่หนึ่ง ซึ่งมีพระนามว่าวลิกาเทวี ฝ่ายพระอัคมเหษีที่สอง ชื่อว่ากัณหลิมานั้น ก็ทรงครรภ์ในเดือนเดียวกัน ในลำดับนั้น *โทหลฉันท* คือความแพ้ท้อง *ก็บังเกิดขึ้นแก่พระอัคมเหษี* ทั้งสองนาง คือพระอัคมเหษีที่หนึ่ง มีความปรารถนาจะใคร่ประพาสสวนอุทยาน แลปรารถนาจะประพาสน้ำ ทั้งปรารถนาจะเที่ยวไปในประเทศต่าง ๆ แต่ฝ่ายข้างอัคมเหษีที่สองนั้น ปรารถนาจะบริโภคเนื้ออันทาโลหิตสดในท่ามกลางราชพิธี ทั้งสองอัคมเหษีจึงทูลความปรารถนาของตน ๆ ให้พระราชสามีทรงทราบ

ท้าวโกมลราชได้ทรงสดับความแพ้ท้องของพระอัคมเหษีทั้งสองดังนั้น จึงรับสั่งให้หาพราหมณ์ผู้ทายนิมิต (โหราจารย์) เข้ามาเฝ้าทรงกระทำสักการแก่พราหมณ์นั้นเปนอันมาก ทรงเล่าความปรารถนาของพระอัคมเหษีทั้งสองให้ฟัง แล้วจึงตรัสถามว่า ดูกรพราหมณ์ บุตรทั้งสองของเราที่อยู่ในครรภ์นางอัคมเหษีทั้งสองนั้น จะมีลักษณะบุญญาธิการต่างกันอย่างไร นางทั้งสองจึงมีความปรารถนาต่างกันดังนี้

ฝ่ายพราหมณ์ผู้ทายนิมิตพิจารณาดู ลักษณะความแพ้ท้องแล้วจึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เปนสมมติเทวราช พระราชกุมารทั้งสอง

นั้นมีบุญวาสนาต่างกัน มีลักษณะคติต่างกัน พระราชกุมารผู้เปนบุตร
พระอัคมเหษีที่หนึ่งนั้น เปนผู้ประกอบด้วยลักษณะอันดี เปนผู้มี
ปัญญาธิการมากแลมีพระปัญญาสามารถ ทั้งทรงฉลาดรอบรู้ในสรรพวิชาแลศิลปต่าง ๆ แต่จะได้รับความลำยากเปนอันมาก พระราชบิดาแลพระราชมารดาจักไม่ได้ทรงเลี้ยงดู รุกขเทพดาในอรัญญประเทศจักเปนผู้เลี้ยงรักษา เมื่อพระราชกุมารนั้นแก่กล้าเปนวิญญูรู้ความแจ้งชัด ก็จักได้ครองราชสมบัติในพระนครทั้งสองโดยแท้ พระพุทธเจ้าข้า

ก็แต่ฝ่ายพระราชกุมารบุตรพระอัคมเหษีที่สองนั้น เปนผู้มีบุญญาธิการน้อย ทั้งไม่ฉลาดในสรรพวิชา เมื่อเจริญวัยใหญ่กล้ารู้ความแจ้งชัด จักได้ครองราชสมบัติในโกฏิมหานครสิ้นสามปีเท่านั้น ก็จักสิ้นชนมชีพในคราวเดียวกันกับพระราชมารดาโดยแท้ พระพุทธเจ้าข้า

ท้าวโกมลราชได้ทรงสดับดังนั้น จึงให้จารึกถ้อยคำที่ทำนายของพราหมณ์ผู้ทำนายนิมิตนั้นไว้ ให้มั่นคงเปนหลักฐาน สำหรับจะได้สอบดูกาลในเบื้องหน้าต่อไป

ก็ในนางอัคมเหษีทั้งสองนั้น นางอัคมเหษีชื่อว่าวลิกาเทวี เปนผู้บริบูรณ์ด้วยศีลแลอาจารสมบัติ มิใจโสมนัสยินดีเปนปรกติมิได้มิฉันทาคติแลโทสาคติในนางอัคมเหษีที่สองนั้นเลย

แต่ฝ่ายนางอัคมเหษีชื่อว่ากัณหลิมาเทวีนั้น มีสันดานประกอบไปด้วยความริษยา อันความวิหิงษาครอบงำอยู่เปนนิตย์ นางจึงคิดโดยอุบายว่าบุตรของเราเปนผู้มีบุญญาธิการน้อยแลอายุก็สั้น เมื่อได้เสวยราชสมบัติเพียงสามปีเท่านั้นก็จักตาย ฝ่ายบุตรของนางวลิกาอัคมเหษี

นั้นเปนผู้มีบ่ญญาแลบุญญาธิการมาก จักได้เสวยราชสมบัติในพระนคร ทั้งสอง อย่ากระนั้นเลย เราจักคิดอุบาย ฆ่าบุตรของนางวลิกา อัคมเหษีนั้นเสียเถิด ครั้นคิดดังนี้แล้ว จึงเรียกหญิงคนใช้อันสนิท ของนางวลิกาเทวีนั้นมา แล้วจึงสั่งกำชับว่า ดูกรนางผู้เจริญ เจ้าจง ปฏิบัติถ้อยคำของเราไว้ เราจะให้ สิ่งของเปนสินบลตอบแทนแก่เจ้า ในกาลเมื่อนางวลิกาอัคมเหษีคลอดบุตรออกมาแล้ว เจ้าจงเอาบุตร ของนางนั้นใส่ลงในหีบ แล้วนำเอาหีบนั้นไปขุดหลุมฝังไว้เสียในป่า แล้วเจ้าจงเอาท่อนไม้มาพันด้วยผ้าที่เปื้อนไปด้วยโลหิตแล้วจงกล่าวว่า นี่ บุตรของพระอัคมเหษีชื่อว่าวลิกา แล้วรีบไปทูลพระราชาให้ทรงทราย นางกำชับดังนี้แล้ว จึงให้ทรัพย์แสนหนึ่งแก่หญิงคนใช้นั้น

ฝ่ายนางอัคมเหษีชื่อว่าวลิกานั้น ครั้นครรภ์แก่ถ้วนทศมาสแล้ว นางก็ทรงสุบินนิมิตเห็นว่า มีนางกาตัวหนึ่งมาคาบเอาพระจันทร์ที่ออก จากปากของนาง แล้วก็บินไปตกลงในเบื้องตมนั้นเอง ครั้นนางตื่น จากบนทมก็เกิดความกลัวเปนกำลัง นั่งอยู่บนที่ไสยาสน์จนเวลาอรุณขึ้น ครั้นสว่างแจ้งแล้วนางจึงให้หาโหรผู้ทายสุบินนิมิตมา แล้วเล่าความ ตามที่ได้ทรงสุบินนั้นให้ฟัง โหรผู้ทายสุบินนิมิตจึงพยากรณ์ว่า ข้า แต่พระแม่เจ้าในกาลเมื่อพระแม่เจ้าคลอดพระราชโอรสออกมา จักมี หญิงสนิทคนหนึ่ง มาลักเอาพระโอรสนั้นไปทิ้งเสียในป่า แต่ทว่า จะมีเทวดาในป่านั้นเลี้ยงรักษาไว้ แต่ตัวของพระแม่เจ้านั้นจะต้องตก ทุกข์ได้ยากเกิดความลำยากหาที่พึ่งมิได้ ฝ่ายพระราชาผู้เปนพระราช สามีก็จะทรงพระพิโรธ กระทำโทษแก่พระแม่เจ้า คือกระทำให้เปนทาสี

สำหรับใช้สอยของหญิงอื่น พระแม่เจ้าของทรายดังข้าพเจ้าถวาย
พยากรณ์นี้

พระนางวลิกาอัคมเหษีได้ฟังพยากรณ์ดังนั้น ก็มีพระทัยหวาดหวั่น
เกิดทุกข์โทมนัสทุกทิวาราตรีกาล ครั้นลมกัมมัชวาตในพระครรภ์
เกิดจลนาการเคลื่อนไหว เวลานั้นพอพระราชาเสด็จไปปรายข้าศึก
ในปัจจันตคาม แลเมื่อเวลาจะเสด็จไปนั้น ได้ตรัสสั่งนางสนมทั้ง
หลายว่าดูกรเจ้าทั้งหลายผู้เจริญ พวกเจ้าจงเอาใจใส่พิทักษ์รักษาบุตรใน
ครรภ์นางวลิกาเทวีให้จงดี ตรัสกำชับดังนี้แล้วก็เสด็จออกจากพระนครไป

ฝ่ายหญิงคนใช้ผู้รับสินบลนั้น ครั้นพระราชกุมารออกจากครรภ์
ก็เข้าอัมเอาพระราชกุมารนั้นใส่ลงในหีบ แล้วรีบนำไปส่ป่า ครั้นถึงใต้ต้น
จันทน์แดง ก็ขุดหลุมเอาหีบที่ใส่พระราชกุมารฝังลงในหลุมนั้น แล้ว
รีบไปเอาท่อนไม้มา เอาผ้าที่เปื้อนด้วยโลหิตพันท่อนไม้นั้นเข้า แล้วจึง
ร้องขอกว่า ข้าแต่พระแม่เจ้า บุตรของพระแม่เจ้าเปนท่อนไม้

เมื่อนางวลิกาอัคมเหษีได้ฟังดังนั้น จึงเงยขึ้นดูก็เห็นเปนท่อนไม้
นางก็ทรงพระกรรแสงไห้ปริเทวนาการอยู่ไปมา จึงกล่าวพระคาถาว่า

ตาต ตฺวมสิ กาลิปุตฺต กฏฺฐทณฺโฑ กถํ ชาโต
อนฺโต คพฺเภ จเลติเจว โส กโรติ สทฺทํ นิกฺขเม
สุณามิหํ สทฺทํ ตว ปุริโส ปุตฺโตติ ตุสฺสึ
อทฺทสํ ตุวํ ทณฺฑมฺปี อจิตฺตโกติ ปโรทิ
ทุกฺขํ โส ชาโต มมญฺจ ลชามิหํ ทาสีนฺปี
มริสฺสามิ ธุวํ เสฏฺฐา อิทานิ ชีวามิ กสฺมา ฯ

ความว่า ดูกรพ่อผู้เปนบุตรกลิ อย่างไรเจ้าจึงมาเปนท่อนไม้ไป ดังนี้เล่า เมื่อเจ้ายังอยู่ในครรภ์ก็ดีนรนอยู่ เมื่อเจ้าออกจากครรภ์ได้ ยินเสียงร้องไห้ แม่ได้ฟังเสียงเจ้าร้องก็มีความยินดีว่าบุตรของเราเปน ชายดังนี้ ครั้นแม่ได้เห็นเจ้าเปนท่อนไม้ไป แม่ก็ร้องไห้เสียใจว่าบุตรของเราไม่มีจิตต์ใจดังนี้ ความทุกข์อันนี้แลได้บังเกิดขึ้นแก่แม่แล้ว แม่มีความละอายแก่หญิงทาสีทั้งหลายเปนอันมาก จะอยู่เปนคนต่อไปอย่างไรได้ แม่จะตายเสียประเสริฐกว่ามีชีวิตอยู่ นางทรงพระกรรแสงไห้ร่ำพิไรอยู่ไปมาดังนี้

ครั้นเวลาสายัณหสมัย ท้าวโกมลราชเสด็จยาตราทัพกลับมาถึงพระนครแล้วเสด็จขึ้นสู่ปรางค์ปราสาท ได้ทรงสดับว่า พระราชบุตรของนางวลิการาชเทวีเปนท่อนไม้ดังนี้ ก็ทรงพระพิโรธเปนกำลัง มีอาการดุจดังว่าอสรพิษที่มีผู้มาประหารที่ขนดหางฉะนั้น จึงตรัสปริภาษตัดพ้อด้วยพระวาจาหยาบคายมีประการต่าง ๆ แล้วรับสั่งให้หาตัวเพ็ชฌฆาฏเข้ามาเฝ้า มีพระราชโองการตรัสสั่งว่า เจ้าจงพาตัวหญิงกาลกิณีนั้นไปฆ่าเสียณที่อันเปนภายนอกพระนครนี้

ฝ่ายนางกัลหลิมาอัคมเหษีที่สองได้ฟังดังนั้น จึงทูลขอโทษแล้วสั่งนายเพ็ชฌฆาฏว่า ท่านจงพาตัวนางวลิกานี้ไปมอบให้แก่หญิงแม่ครัวไว้สำหรับตักน้ำใช้ในโรงครัว เพ็ชฌฆาฏก็พานางวลิกานี้ไปมอบให้หญิงแม่ครัว ตามพระเสาวนีที่สั่งนั้น นางวลิกาเทวีก็ตกเปนทาสีรับการงารตักน้ำตั้งแต่นั้นมา

อถ โข อธิวฏฺฐา เทวตา ในกาลนั้น รุกขเทวดาผู้สิงสถิต
อยู่ณต้นไม้อันนั้นแดงนั้น ครั้นเห็นหญิงทาสีเอาหีบมาฝังลงในที่นั้น
จึงดำริห์ว่า ในหีบที่ฝังไว้นั้นจะเปนอะไรหนอ ครั้นดำริห์ดังนี้แล้ว
จึงลงจากวิมานขุดหีบขึ้นเยี่ยดูก็ได้เห็นพระราชกุมารมีผิวพรรณเสมอด้วย
ทองคำจึงพิจารณาดูก็รู้เหตุทั้งปวงแล้วคิดว่า การที่นางกัณหลิมาเทวี
กระทำอย่างนั้น เปนกรรมอันหนักน่าสังเวชจริงหนอ พระราชกุมารนี้
เปนหน่อพุทธางกูร จักได้ตรัสเปนพระพุทธเจ้าในอนาคตกาลภายหน้า
เพราะเหตุนั้น เราควรจะพิทักษ์รักษาพระราชกุมารนี้ไว้ จำเดิมแต่นั้นมา
รุกขเทวดาก็เลี้ยงบำรุงพระราชกุมาร ด้วยน้ำนมแลอาหารอันเปนทิพย์
จนพระราชกุมารมีพระชนม์ได้ ๗ ขวบ

ฝ่ายนางกัณหลิมาอัคมเหษีทสองนน ครนถึงเวลาจะคลอดบุตร
ลมกัมมัชวาตที่ในครรภ์ก็จลนาการหวั่นไหว เทวดาที่รักษาพระนคร
นั้นไซร้มีความโกรธ เพราะโทษที่นางกระทำแก่นางวลิกาเทวี กับ
ทั้งวิบากแห่งกรรมที่นางกระทำนั้นมาบีบคั้น ครรภ์ของนางจึงหลงขัด
อยู่ไม่คลอดถึง ๗ วัน นางได้รับความทุกขเวทนาอันหยาบช้าสาหัส
ปานประหนึ่งว่าจะถึงมรณพิบัติฉนั้น

ท้าวโกมลราชได้ทรงทราบความ จึงรับสั่งให้หาแม่หมดเข้ามา
แล้วตรัสถามว่า เปนดังนี้ด้วยเหตุอะไร หญิงแม่หมดทูลว่า เทวดา
ผู้รักษาพระนครมีความโกรธ เพราะโทษที่นางกัณหลิมาได้กระทำกรรม
หยาบช้าแก่นางวลิกาเทวีนั้น ถ้าพาพระนางกัณหลิมาเทวีไปหานาง
วลิกาเทวี แล้วให้กรายไหว้วิงวอนขอน้ำล้างเท้ามารดบนศีร์ษะของนาง

บุตรนั้นจะคลอดจากพระครรภ์โดยง่ายดาย ท้าวโกมลราชได้ทรงฟัง
ก็รับสั่งให้ทำเหมือนดังคำแม่มดทูลนั้นทุกประการ

ฝ่ายนางกัณหลิมาเทวีนั้น ครั้นได้น้ำล้างเท้าของนางวลิกาเทวี
มารดบนศีร์ษะแล้ว นางก็ปราศจากทุกขเวทนาอันสาหัส แลมีความสุข
โสมนัสปราศจากโรค นางก็ประสูติพระราชกุมารโดยสวัสดิภาพ ท้าว
โกมลราชจึงมอบพระราชกุมารนั้น ให้นางวลิกาเทวีเปนแม่นมเลี้ยงรักษา
พร้อมด้วยหญิงแม่นมทั้งหลายอีกหกสิบนาง ครั้นวันที่พระราชทาน
นามพระราชกุมาร พระองค์ทรงถือเอาชื่อของนางวลิกาเทวีแลนาง
กัณหลิมาเทวีมารวมกัน แล้วทรงตั้งพระนามพระราชกุมารนั้นว่า กัณห
วลิกุมาร เมื่อกัณหวลิราชกุมารนั้นเจริญวัยได้ ๑๖ ปี ท้าวโกมลราช
ก็ทรงกระทำการอภิเษกให้ขึ้นครองราชสมบัติ มีพระนามาภิไธยว่า
พระยากัณหวลิราช

ฝ่ายรุกขเทวดาที่สิงสถิตอยู่ณต้นไม้จันทน์แดงนั้น เลี้ยงรักษา
พระราชกุมารโพธิสัตว์มาได้ ๗ ขวบ จึงให้นามพระโพธิสัตว์ราชกุมารว่า
วนาวนกุมาร โดยถือเอาเหตุที่ตนได้เลี้ยงรักษามาในป่านั้น เมื่อ
พระราชกุมารโพธิสัตว์มีพระชนม์ได้ ๗ ขวบบริบูรณ์แล้ว จึงคิดรำพึงว่า
บิดาของเราก็เปนเทวดา เหตุไรตัวเราจึงมาเปนมนุษย์เล่า อย่า
กระนั้นเลย เราจักถามบิดาของเราให้รู้เหตุ ครั้นคิดดังนั้นแล้ว เมื่อ
จะถามจึงกล่าวพระคาถาว่า

เทวราช นโม ตฺยตฺถุ มาตา มม กสฺมา นตฺถิ
กีการณาหำ มนุสฺโส ตฺวมฺปี เทวปุตฺโต กสฺมา ฯ

ความว่า ข้าแต่เทวราชเจ้า ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระองค์ผู้เป็นบิดา เหตุไรมารดาของข้าพเจ้าจึงไม่มี ข้าพเจ้าเป็นมนุษย์เพราะเหตุอะไร ส่วนบิดาเหตุไรจึงเป็นเทวบุตรเล่า

รุกขเทวดาได้ฟังคำถามดังนั้น เมื่อจะบอกเนื้อความแก่พระราชกุมารโพธิสัตว์ จึงกล่าวพระคาถาทั้งหลายว่า

สุโณหิ วจนำ ตาต โกมลราชา ปีตาว
โกฏินคเร จ ราชา กาเรสิ รชฺชสมฺปตฺตึ
ตสฺส มเหสิโย จ เทฺว วลิกา เจว ปรมา
อถ ทุติยา กณฺหลิมา เทฺว ปิยา รญฺโญ สมกา
วลิกา จ ตว มาตา กณฺหลิมา นาม มาตา
วลิกณฺหสฺส จ อหุ อุโภ วิสมชาติกา
อุชุชาติกา เต มาตา อิจฺฉาปกตา กณฺหลิมา
วิชายนำ ตำ อาทาย นิกฺขมฺม วเน มหา
ทณฺฑกำ อุคฺคเหตฺวาน ตว ปุตฺโตติ ปเวทิ
ลญฺจมฺปี อาทาย สพฺเพ อนฺเตปุรา สทาสีหิ
โกมโลปี กุทฺโธ มาตุ อุทกาวหึ ทาสึ อกา
ปจฺฉา ธาตึ อทา ตสฺส ทานิ ธาติกิจฺจำ อกา
ปจฺจุคฺคุณำ ตว มาตุ กตเวที จิโต ตาต
กริตฺวาน ปจฺจุคฺคุณำ ทุกฺขา มญฺจตุ สพฺพทา ฯ

294.3184 102
ว512ว15 ส.322,9552
ห้องสมุดพุทธสมาคม
จังหวัดนครราชสีมา

ความว่า ดูกรพ่อผู้เปนบุตร เจ้าจงฟังคำบิดา ๆ จะเล่าให้เจ้าฟัง พระเจ้าโกมลราชผู้เสวยราชสมบัติอยู่ในโกฏินคร ท่านเปนพระราชบิดาของเจ้า พระราชบิดาของเจ้านั้นมีอัคมเหษีสองนาง คือนางวลิกา เปนอัคมเหษีที่หนึ่ง นางกัณหลิมาเปนอัคมเหษีที่สอง ทั้งสองนางนี้เปนที่รักของพระราชบิดาของเจ้าเสมอกัน ส่วนนางวลิกาอัคมเหษีที่หนึ่งนั้น เปนพระมารดาของเจ้า นางกัณหลิมาอัคมเหษีได้เปนมารดาของกัณหวลิราชกุมาร นางอัคมเหษีทั้งสองนั้น มิชาติสันดานไม่เสมอกัน ส่วนนางวลิกาที่เปนพระมารดาของเจ้านั้น มิชาติอันซื่อตรง ฝ่ายนางกัณหลิมานั้นมิชาติสันดานประกอบด้วยริษยา ครั้นเจ้าคลอดออกมา จึงให้สินบนแก่นางทาสีภายในอันสนิธของแม่เจ้า พระเจ้าโกมลราชบิดาของเจ้ารู้ไม่เท่าทัน ก็กริ้วโกรธมารดาของเจ้า กระทำมารดาเจ้าให้เปนทาสีสำหรับตักน้ำใช้ในโรงครัว มาภายหลังจึงให้มารดาเจ้าเปนแม่นมของกัณหวลิราชกุมาร มาบัดนี้มารดาของเจ้าก็กระทำกิจเปนแม่นมอยู่ ดูกรพ่อผู้เปนบุตร เจ้าจงตั้งอยู่ในกตเวทีรู้อุปการคุณของมารดาเจ้าแล้วจงกระทำอุปการตอบแทนคุณ ให้มารดาของเจ้าพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงในกาลทุกเมื่อเทอญ

พระวนาวนราชกุมารโพธิสัตว์ ได้ฟังเทวดายอกแจ้งดังนั้น มิความสงสารพระมารดาก็ปริเทวนาการร่ำร้องไห้ แล้วกราบไหว้เทวบุตรบิดายอกว่า ถ้ากระนั้น ข้าพเจ้าขอลาท่านเข้าไปในเมือง เพื่อจะได้กระทำอุปการตอบแทนคุณมารดา ขอบิดาจงอนุญาตให้ข้าพเจ้าไปในกาลนี้เถิด

ดูกรพ่อผู้เปนบุตร การที่เจ้าจะไปนั้นเปนการดีแล้ว แต่เจ้าจะไปทำอะไรได้ ข้าแต่ท่านผู้เปนบิดา ข้าพเจ้าจะไปรับการงารแทนมารดา แล้วจะปรนนิบัติมารดาให้มีความสุขสบาย ดูกรพ่อผู้เปนบตร เจ้ายังเด็กนักจะกระทำการงารอะไรได้ อีกประการหนึ่ง ถ้านางกัณหลิมารู้ว่าเจ้าเปนบุตรของนางวลิกา เขาก็จะจับเจ้าเฆี่ยนตีให้ถึงแก่ความตาย เจ้าไม่มีที่พึ่งก็จะต้องตายอยู่ที่นั้นโดยแท้ เพราะฉนั้น เจ้าอย่าเพ่อไปเลย ถ้าหากว่าเจ้าจะไปหามารดาของเจ้า เจ้าจงไปเรียนศิลปศาสตร์ในสำนักพระดาบสให้ได้เสียก่อน แล้วจงยกโยธาหารพร้อมด้วยบริวารไปล้อมพระนครไว้ แล้วจงตระเตรียมการรบเถิด ข้าแต่เทวบิดา ก็พระดาบสนั้นท่านอยู่ณที่ใดเล่า ขอท่านได้บอกกล่าวแนะนำให้ข้าพเจ้าทราบด้วย

ในลำดับนั้น เมื่อรุกขเทวดาจะนำมรรคาทางที่อยู่ของพระดาบส จึงกล่าวสอนว่า ดูกรพ่อผู้เปนบุตร์ ที่อยู่ของพระดาบสนั้นอยู่ทางทิศอุดร เมื่อเจ้าไปนั้นประมาณสัก ๗ วันจึงจะถึง ครั้นถึงแล้วจงกรายไหว้เท้าพระดาบสนั้น แล้วจงวิงวอนขอเรียนศิลปศาสตร์ แล้วจงปฏิบัติท่านอยู่ณที่นั้น ครั้นรุกขเทวดาแนะนำดังนี้แล้ว ก็เปลื้องเครื่องประดับออกจากกาย มอบให้พระราชกมารโพธิสัตว์ แล้วจึงบอกว่า ดูกรพ่อผู้เปนบุตร์ เราสิ้นอายุเพียงเท่านี้แล้ว เราจะจุติขึ้นไปยังเกิดในพิภพดาวดึงส์ เจ้าจงอย่ามีความประมาท จงอุตส่าห์ไปเรียนศิลปศาสตร์ในสำนักพระดาบสนั้นให้จงได้ ยอกดังนี้แล้วก็จุติจากรุกขวิมาน อันตรธานไปยังเกิดในวิมานทองในดาวดึงสเทวพิภพ

ครั้งนั้นพระโพธิสัตว์ราชกุมารแลไป มิได้ประสบเทวบุตร์ผู้เปน
บิดาก็ปริเทวนาการร่ำร้องไห้อยู่ไปมา แล้วจึงกล่าวพระคาถาทั้งหลายว่า

อิทานาหำ เอกโกว วนาวเน วิจรามิ
พหูบี พฺยคฺฆสีหา จ ยกฺขบีสาจา จ สหายา
ญาติสาโลหิตา นตฺถิ เทวำ อทฺทส บีตรำ
จุโต ทานิ ปรโลกำ วิมานำบี สุญฺญำ อสิ
โก มม นาโถ การุญฺโญ กุหึ อสฺสโม ตาปสสฺส
โก ตำ เทสำ วิเนสฺสติ กถำ ขิปฺปำ ปาปุณิสฺสติ ฯ

ความว่า เดียวนี้เราเปนผู้คนเดียวเที่ยวอยู่ในบ้านน้อยใหญ่ เสือโคร่งแลราชสีห์ทั้งหลายก็มีอยู่เปนอันมาก ทั้งยักษ์แลปีศาจก็มากมาย เพื่อนแลญาติสาโลหิตทั้งหลายของเรา ก็มิได้มีในบ้านี้ เราได้เห็นอยู่แต่เทวบุตร์ดุจบิดา เดียวนี้ท่านก็จุติไปปรโลกเสียแล้ว ทั้งวิมานอันเปนที่อยู่ของท่านก็ว่างเปล่า ใครเล่าจะเปนที่พึ่งพาแลมีความกรุณาแก่เราต่อไป อาศรมบทของพระดาบสนั้นจะอยู่ที่ใดเราก็มิได้เห็น ใครเล่าจะเปนผู้นำเราไปสู่ที่อยู่ของพระดาบส เมื่อเปนดังนี้ ไฉนเราจะไปถึงอาศรมบทได้ โดยเร็วเล่า พระราชกุมารโพธิสัตว์เจ้าปริเทวนาการรำพรรณดังนี้แล้ว มือผายน้ำตามิหน้าเฉพาะทิศอุดร เดิรไปโดยทางที่รุกขเทวดาได้บอกชี้แจงดังนั้น

ในที่นี้ถ้ามีคำถามเข้ามาว่า นางกัณหาชินาเทวีจักฆ่าพระโพธิสัตว์ราชกุมารเสียด้วยกรรมอะไร อนึ่งเพราะกรรมอะไร พระโพธิสัตว์ราชกุมารจึงต้องพลัดพรากจากพระราชบิดามารดาดังนี้ พึงมีคำวิสัชนา

แก้ว่า การที่พระโพธิสัตว์ราชกุมารจะต้องถูกฆ่า แลต้องพลัดพราก จากพระราชชิดามารดานั้น ด้วยอำนาจกรรมที่พระโพธิสัตว์ได้กระทำไว้ แล้วแต่ในชาติก่อน

ดังได้สดับมา ในชาติก่อนที่ได้ล่วงมาแล้วนั้น พระโพธิสัตว์ราชกุมารนี้ ได้บังเกิดเปนครุฑทารก ไปเที่ยวบ่ากับมารดาบิดาทั้งสอง ครั้นไปเห็นฟองไก่บ่าฟองหนึ่ง จึงหยิบเอาฟองไก่บ่านั้นไป นางไก่บ่าเห็นดังนั้นจึงผูกเวรว่า ทารกผู้นั้นมาถือเอาฟองคือบุตร์ของเราไป ย่อมกระทำให้บุตร์ของเราพลัดพรากจากความรักของเรา ทารกผู้นั้นทำบุตร์ของเราให้ตายจากเราไปฉันใด ในอนาคตกาลภายหน้า ขอให้เราได้กระทำทารกนั้นให้พลัดพรากจากมารดาบิดา แลกระทำให้ทารกนั้นถึงซึ่งความตายฉันนั้น ครั้นนางไก่บ่าผูกเวรอาฆาฏดังนี้แล้ว นางสิ้นชีวิตก็มาเกิดเปนนางกัณหลิมาเทวี เพราะเวรนั้นแล นางกัณหลิมาเทวีจึงจะฆ่าพระราชกุมารโพธิสัตว์ แลกระทำให้พระราชกุมารโพธิสัตว์ต้องพลัดพรากจากมารดาบิดาดังนี้.

โส โพธิสตฺโต เมื่อพระราชกุมารโพธิสัตว์ดำเนิรไปในบ่า ครบกำหนด ๗ วัน ก็บัลลุถึงอาศรมบทของพระดาบสนั้น จึงเข้าไปหาพระดาบสกรายไหว้เท้าแล้วก็นั่งลงอยู่ในที่ควร พระดาบสเห็นพระราชกุมารโพธิสัตว์มา ก็บังเกิดมิจิตต์ประกอบด้วยเมตตากรุณา มิความเอนดูพระราชกุมารโพธิสัตว์นั้น ดุจดังว่าบุตร์แลนัดดาของตน จึงถามว่า ดูกรมาณพ เจ้ามาแต่ที่ไหน พระราชกุมารโพธิสัตว์กรายไหว้แล้วจึงบอกว่า ข้าแต่พระดาบสผู้เจริญ ข้าพเจ้านี้เปนผู้พลัดพรากจากมารดา

บิดา มาเจริญวัยอยู่ในอรัญญประเทศ พระดาบสจึงถามถึงเหตุว่า เพราะอะไรเล่า เจ้าจึงได้พลัดพรากจากมารดาบิดามา พระราชกุมารโพธิสัตว์จึงเล่าความตามที่เทวดาได้บอกเล่านั้นให้พระดาบสทราบสิ้นทุกประการ แล้วจึงอ้อนวอนว่า ข้าแต่พระดาบสผู้เจริญ ขอท่านได้มีความกรุณาให้ข้าพเจ้าได้อยู่ศึกษาศิลปศาสตร์ด้วยเถิด

พระดาบสได้ฟังพระราชกุมารโพธิสัตว์บอกเล่าดังนั้น ก็บังเกิดความเมตตากรุณาทวีมากขึ้น จึงรับไว้ให้อยู่ในอาศรมบท แล้วเริ่มการสอนศิลปศาสตร์ทั้งหลาย จำเดิมแต่เบื้องต้นจนถึงที่สุด เมื่อให้พระโพธิสัตว์ราชกุมารได้ศึกษาศิลปศาสตร์ชำนิชำนาญดีแล้ว ก็ให้พักอาศรัยอยู่ในพระอาศรมบทนั้น จนพระชนม์ได้ ๘ ขวบเต็มบริบูรณ์

ฝ่ายพระราชกุมารโพธิสัตว์นั้น ระลึกถึงมารดาที่ตกยากอยู่เนืองๆ มิได้ขาด ด้วยสามารถแห่งจิตต์ที่มีความกตัญญูต่อมารดา อยู่มาราตรีวันหนึ่ง จึงเข้าไปอำลาพระดาบสว่า ข้าแต่พระดาบสผู้เจริญ ข้าพเจ้าจะขออำลาไปเยี่ยมมารดา ขอท่านได้กรุณาอนุญาตให้ข้าพเจ้าได้ไปแทนคุณมารดาสมดังความคิด แลได้โปรดชี้ทิศที่จะไปยังเมืองโกฏินครนั้นให้ข้าพเจ้าด้วยเถิด

พระดาบสได้ฟังดังนั้น เมื่อจะชี้ทิศบอกมรรคา จึงเรียกพระราชกุมารโพธิสัตว์ให้ออกมานอกพระอาศรมแล้วพูดว่า ดูกรสัปรุษ ท่านจงมายืนเงยดูดาวดวงนี้ แล้วจงกำหนดให้มั่นคง ดาวดวงนี้ตรงเมืองโกฏินคร ซึ่งเป็นที่อยู่ของบิดามารดาแห่งท่าน

พระราชกุมารโพธิสัตว์กำหนดดวงดาวนั้นได้มั่นคงแล้ว ครั้นรุ่งขึ้นเวลาเช้าก็เข้าไปหาพระดาบสร้องไห้ปริเทวนาการร่ำไร ด้วยความเสนหาอาลัยในพระดาบส ครั้นสร่างความโศกระงับความวิโยคแล้วก็กราบไหว้อำลาพระดาบสไป โดยทางทิศที่พระดาบสชี้ให้นั้น ครั้นไปได้ ๗ วันทิศทั้งปวงก็บังเกิดมืดมนอนธการ พระจันทร์แลพระอาทิตย์แลดวงดาวทั้งหลายก็มิได้เปล่งแสงให้ปรากฏ พระราชกุมารโพธิสัตว์ก็ไม่สามารถที่จะกำหนดทิศนั้นได้ ก็หลงทางไปจนถึงสระโบกขรณีแห่งหนึ่ง จึงลงไปดื่มน้ำแลอาบน้ำที่ในสระนั้นตามปรารถนา แล้วก็ขุดรากบัวแลเก็บผักมาเคี้ยวบริโภคต่างอาหาร แล้วไปนั่งอยู่ณโคนต้นไม้ไทรโดยควรแก่ความสุขสำราญ จึงลุกขึ้นตระเตรียมการที่จะเดินทางต่อไป

ดังได้สดับมา ในสระโบกขรณีนั้น มียักษ์ตนหนึ่งชื่อว่ากาลยักษ์สิงอยู่กับนางยักษินีผู้เปนภรรยา ทั้งเปนผู้หวงห้ามสระโบกขรณีนั้นด้วย แท้จริง กาลยักษ์นั้นเปนผู้บำรุงปฏิบัติท้าวเวสสวรรณ ได้พรจากท้าวเวสสวรรณนั้นว่า ถ้าผู้ใดไม่รู้จักธรรมแลอธรรม ผู้นั้นจงเปนภักษาหารของท่าน ถ้าผู้ใดเปนผู้รู้จักธรรมแลอธรรม ท่านจงอย่าเคี้ยวกินผู้นั้นเปนภักษาหาร

ก็ในสมัยนั้น กาลยักษ์ไปบำรุงท้าวเวสสวรรณอยู่ ครบกำหนด ๗ วันจึงจะกลับมา นางกาลยักษินีผู้เปนภรรยาของกาลยักษ์ซึ่งอยู่เฝ้าสระนั้น ครั้นเห็นพระโพธิสัตว์ราชกุมารลุกขึ้นจะเดินไป เมื่อนางจะจับพระโพธิสัตว์ราชกุมารนั้น จึงกล่าวว่า ดูกรมาณพหนุ่มน้อย เหตุไรเจ้า

จึงมาลักรากบัวและน้ำในสระของเรานี้กิน เจ้าจะเป่นภักษาหารของเรา เจ้าจงหยุดยืนอยู่ก่อน ว่าดังนี้แล้ว ก็จับพระโพธิสัตว์มาปริภาษด่าว่าทุบถองตบตี แล้วจำไว้ในเรือนจำด้วยเครื่องจำต่าง ๆ แล้วคุกคามว่าดูกรเด็กหนุ่มน้อยคนร้าย บัดนี้สามีเราไปบำรุงท้าวเวสสวรรณอยู่ยังไม่กลับมา ถ้าสามีของเรากลับมาก็จักฆ่าท่าน แล้วยังเนื้อของท่านกินเป่นภักษาหาร

ฝ่ายพระราชกุมารโพธิสัตว์ ได้รับทุกข์เวทนาอันสาหัส ก็ร้องไห้ปริเทวนาการครวญคร่ำ เมื่อระลึกถึงมารดาขึ้นมาจึงกล่าวคาถาว่า

อมฺมา มยฺหํ อชานนฺตี ปุตฺโต ชีวโก อิติ
กฏฺฐทณฺโฑติ สญฺญาย มม น อนุโสจนฺติ
มาตุ คุณํ วรตรํ สิรสา มยฺหํ วนฺทามิ
ชีวํ รุกฺขตุ มม กรํ ปฏิคุณํ ตว
อมฺหากํ มรณํ อชฺช อมฺมา จ สุขิตา โหตุ
ทีฆายุ อชรามรา อมฺมา จ สา อาคเมตุ ฯ

ความว่า แม่ของเราก็มิได้รู้ว่า บุตร์ของตนยังมีชีวิตอยู่ มาสำคัญเสียว่า บุตร์ของตนเป่นท่อนไม้ จึงไม่เศร้าโศกถึงเราผู้เป่นบุตร์ ข้าพเจ้าขอไหว้คุณของมารดาซึ่งเป่นคุณอันประเสริฐ ด้วยเศียรเกล้าของข้าพเจ้า ขอพระคุณของมารดาจงรักษาชีวิตของข้าพเจ้าไว้ ข้าพเจ้าจะกระทำการตอบแทนพระคุณของท่าน ความตายของข้าพเจ้าในวันนี้แล แม่จงมีความสุขมีอายุยืนยาวอย่ารู้แก่รู้ตายเถิด อนึ่งแม่นั้น

ของคอยท่าข้าพเจ้าอยู่เถิด แต่พระโพธิสัตว์ราชกุมารร้องไห้คร่ำครวญถึงมารดาอยู่ดังนี้ กาลล่วงไปได้ ๗ วัน ครั้นวันที่ ๗ กาลยักษ์ก็กลับมาจากป่ารุงท้าวเวสสวรรณ นางกาลยักษินีภรรยาจึงบอกว่า ข้าแต่สามี ข้าพเจ้าได้จับกุมารหนุ่มน้อยซึ่งมาอาบน้ำในสระ แล้วลักเอาเข่าขัวในสระนั้นกินเป็นอาหาร ข้าพเจ้าผูกด้วยเครื่องจำใส่ไว้ในเรือนจำแล้ว กาลยักษ์จึงกล่าวว่า เจ้าจงไปพากุมารหนุ่มน้อยนั้นมาหาเรา เราจะถามกุมารนั้น ว่าจะรู้ธรรมแลอธรรมหรือไม่ ถ้าว่ากุมารนั้นไม่รู้จักธรรมแลอธรรมเราจึงจะกินกุมารนั้นเป็นภักษาหารได้ นางกาลยักษินีจึงไปถอดพระโพธิสัตว์ราชกุมารออกจากเครื่องจำจงมือมา

ในกาลนั้น พระโพธิสัตว์ราชกุมารกระทำเมตตาจิตต์ให้เป็นปุเรจาริกแล้ว ก็เดิรมาตรงหน้ากาลยักษ์

ฝ่ายกาลยักษ์แลเห็นพระโพธิสัตว์ราชกุมารนั้น มีรูปงามยิ่งแลมีผิวดังทองคำ ควรเป็นที่นำมาซึ่งความเลื่อมใส ทั้งประกอบด้วยวัยกำดัดหนุ่มน้อย ก็เกิดความรักใคร่ในพระโพธิสัตว์ราชกุมารนั้น จึงมีวาจาว่า ดูกรมาณพ ตัวท่านกำลังหนุ่มน้อย ท่านต้องเป็นภักษาหารของเรา

พระโพธิสัตว์ราชกุมารจึงถามว่า ดูกรยักษ์ เราจะเป็นภักษาหารของท่านด้วยเหตุอะไร ดูกรมาณพ เพราะเหตุที่ท่านมาลักน้ำแลเข่าขัวของเรากิน ท่านจึงต้องเป็นภักษาหารของเรา ดูกรยักษ์ น้ำแลเข่าขัวในสระจะเป็นของท่านด้วยเหตุอะไร ดูกรมาณพ น้ำแลเข่าขัวในสระ

จะเปนของเรา เพราะเราบำรุงท้าวกุเวรราช ท้าวกุเวรราชให้พรแก่เรา ดูกรยักษ์ ท่านจะกินชนได้ทั้งสิ้นหรือ หรือจะเว้นชนเช่นไรบ้าง ดูกรมาณพ ท้าวกุเวรราชได้อนุญาตเราไว้ว่า ถ้าผู้ใดรู้จักธรรมแลอธรรม ผู้นั้นไม่เปนภักษาหารของเรา ถ้าผู้ใดไม่รู้จักธรรมแลอธรรม ผู้นั้นจึงเปนภักษาหารของเรา เพราะฉนั้น ตัวท่านเปนเด็กนักจักรู้จักอะไร ท่านคงต้องเปนภักษาหารของเราเที่ยงแท้ ดูกรยักษ์ เรารู้จักธรรมแลอธรรมอยู่ เราไม่ใช่ภักษาหารของท่าน ดูกรมาณพ ถ้าท่านรู้ท่านจงกล่าวให้เราฟัง ดูกรยักษ์ ภรรยาของท่านได้ขับเราจำไว้ ให้เราอดอาหารถึง ๗ วัน เราเปนผู้หิวนักไม่อาจกล่าวให้ท่านฟังได้ กาลยักษ์จึงให้ภรรยานำอาหารมาให้พระโพธิสัตว์บริโภค แล้วจึงเตือนว่า ท่านได้บริโภคอาหารแล้ว เหตุไรจึงยังไม่กล่าวธรรมให้เราฟังเล่า ดูกรยักษ์ ตัวของเรามัวหมองยังไม่ผ่องใส ไม่ควรกล่าวธรรมแก่ท่าน กาลยักษ์จึงให้พระโพธิสัตว์อาบน้ำชำระกาย แล้วให้นุ่งผ้าสาฎกอันใหม่แล้วเตือนว่า เหตุไรท่านจึงยังไม่กล่าวธรรมเล่า ดูกรยักษ์ ผู้ที่จะแสดงธรรม ย่อมแสดงโดยเหตุอันควร ๒ ประการ คือ อาสนะสมควรประการ ๑ บุคคลสมควรประการ ๑ เพราะเหตุนั้น อาสนะแลบุคคลยังมิได้สมควร เราจึงไม่อาจกล่าวธรรมได้ ดูกรมาณพ ก็อาสนะแลบุคคลเช่นไรเล่าจึงจะสมควร ดูกรยักษ์ ท่านจงตกแต่งอาสนะที่เราจะนั่งแสดงธรรมด้วยเครื่องอลังการอันวิจิตต์ต่าง ๆ แล้วจงจัดตั้งเครื่องสักการบูชา มีประทีปธูปเทียนดอกไม้เปนต้นแล้วประนมมือตั้งสติมีความเคารพนับถือเรา เมื่อท่านทำได้เช่นนี้ ก็ชื่อว่า

อาสนะแลบุคคลสมควรทุกประการ ยักษ์ก็กระทำตามคำพระโพธิสัตว์บอกนั้น

ในลำดับนั้น พระโพธิสัตว์ราชกุมารก็ชื่นนั่งบนธรรมาสน์ ให้ยักษ์นั้นสมาทานศีลห้าแล้ว เมื่อจะแสดงธรรมด้วยพุทธลีลาส คือตามอย่างธรรมเนียมของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย จึงกล่าวเตือนว่า ดูกรยักษ์ ท่านจงเงี่ยโสตลงสดับธรรมในกาลนี้ แล้วจึงกล่าวพระคาถาทั้งสามว่า

ธมฺโม กุสโล เจว อธมฺโม อกุสโล จ
อุโภ น สมวิปากิโน ธมฺโม จ สคฺคมุเปติ
อธมโม นิรยํ เนติ ปณฑิโต หิ วิชานิย
ธมฺโม อนาวิโล เจว มณิโชติ ยถา รุจิ
อธมฺโม อสุจิโกปี คามสุกโร วิย จ
ธมฺโม มุนีหิ ปสฏฺโฐ อธมฺโม วิญฺญหิ ครหิโต ฯ

ความว่า ธรรมได้แก่ธรรมที่เปนกุศล อธรรมได้แก่ธรรมที่เปนอกุศล ธรรมที่เปนกุศลแลธรรมที่เปนอกุศลทั้งสองนี้ มีวิบากผลไม่เสมอกัน ธรรมที่เปนกุศลย่อมให้สัตว์ถึงสุคติสวรรค์ ธรรมที่เปนอกุศลย่อมนำสัตว์ไปสู่นรก ผู้ที่เปนบัณฑิตรู้ชัดแล้วอย่างนี้เทียว อนึ่งธรรมเปนของบริสุทธิใสสอาด เปรียบดังแก้วมณีโชติที่มีรัศมีรุ่งเรือง ส่วนอธรรมเปนของเศร้าหมองไม่สอาด เปรียบดุจสุกรในบ้าน ธรรมเปนสิ่งที่นักปราชญ์ทั้งหลายสรรเสริญ ส่วนอธรรมเปนสิ่งที่นักปราชญ์ทั้งหลายกล่าวติเตียน

เอวํ มหาสตฺเต เมื่อพระมหาสัตว์แสดงธรรมเทศนาอยู่อย่างนี้ สองสามีภรรยาคือกาลยักษ์แลนางกาลยักขินีก็ซ้องสาธุการ ขณะนั้นกาลยักษ์จึงถอนเขี้ยวแก้วมณีออกบูชาธรรม แล้วจึงกล่าวว่า ดูกรท่านผู้เป็นสัตบุรุษจำเดิมแต่นี้ไป ข้าพเจ้าจะไม่กลืนกินสัตว์ที่มีชีวิตอีกต่อไป แล้วจึงถามว่า ดูกรท่านผู้เป็นสัตบุรุษ ท่านมาแต่ที่ไหน แลบัดนี้ท่านจะไปในที่ใด

พระโพธิสัตว์จึงเล่าความตั้งแต่เบื้องต้นจนที่สุด ตามคำที่เทพบุตรได้บอกแล้วนั้นให้ยักษ์ฟัง แล้วจึงบอกว่าบัดนี้เราจักไปยังเมืองโกฏินคร เพื่อจะกระทำอุปการตอบแทนคุณมารดาที่ได้ตกยาก ขอท่านจงเอนดูช่วยบอกหนทางให้เราไปด้วยเถิด

กาลยักษ์จึงบอกว่า ถ้าท่านไปทางนี้โดยทิศอันเป็นระหว่างทิศประจิม จักได้เสวยราชสมบัติในเมืองกาสิกรัฐอันหากษัตริย์มิได้ พระราชาในเมืองนั้นสิ้นพระชนม์มาได้ ๗ วันแล้ว ฝ่ายนางอัคมเหษีของพระราชานั้นยังเป็นหม้ายอยู่ อนึ่งอำมาตย์ทั้งหลายกำลังปรึกษาหาอุบายที่จะเสาะหาพระราชาครองเมืองนั้น พระโพธิสัตว์จึงถามว่า เมืองนั้นไกลสักเพียงไร กาลยักษ์จึงบอกว่า ตั้งแต่ที่นี้ไปไกลได้ ๓๐ โยชน์ นางกาลยักขินีจึงว่า ข้าแต่สามีในหนทางนั้นประกอบไปด้วยสัตว์ร้ายมีเสือโคร่งแลราชสีห์เป็นต้น ท่านจงพาพระกุมารนี้ไปส่งเถิด อย่าให้ลำบากด้วยอันตรายในทางนั้นเลย กาลยักษ์ก็เห็นด้วย จึงให้พระโพธิสัตว์ขึ้นนั่งบนบ่าแล้วก็แยกไปโดยกำลังเร็ว ครั้นถึงแดนเมือง

กาสิกรัฐ จึงให้พระโพธิสัตว์ลงจากบ่า แล้วให้นั่งอยู่ณภายใต้ต้นไทรใหญ่อันมีอยู่ภายนอกเมือง ส่วนตนก็กลับมายังที่อยู่ของตน

ในกาลนั้น อำมาตย์ทั้งหลายมีปโรหิตาจารย์เปนต้นซึ่งอยู่ในเมืองนั้น จึงปรึกษากันว่า เราจะได้ใครเปนพระราชาอันสามารถที่จะสั่งสอนให้ชาวพระนครของเราทั้งหลายรู้จักสิ่งที่เปนประโยชน์แลไม่เปนประโยชน์ได้ ฝ่ายพระราชเทวีของเรานั้น ก็เปนผู้มีปัญญาเฉลียวฉลาดเฉียบแหลม สามารถจะสั่งสอนชาวพระนครทั้งหลายได้โดยแท้ แต่ทว่าไม่สามารถที่จะออกสู้รบข้าศึกศัตรูในที่รบได้ เพราะฉนั้น เราทั้งหลายควรจะเสาะหาผู้ที่มีปัญญาแลสามารถในการสงคราม มาเปนพระราชาปกครองบ้านเมือง ก็แต่เราทั้งหลายจะเสาะหาบุคคลเช่นไร แลจะหาด้วยอุบายอย่างไร จึงจะได้บุคคลเช่นนั้นมาเปนพระราชา

ในลำดับนั้น ปโรหิตาจารย์จึงพูดว่า ผู้ใดที่เปนผู้รู้อุบายแลรู้ศิลปศาสตร์มาก แลเปนประธานของชนทั้งหลายมากด้วยกัน ผู้นั้นแลสมควรเปนพระราชาของเราทั้งหลาย หมู่อำมาตย์จึงกล่าวค้านว่า ข้าแต่ท่านอาจารย์ ท่านอาจารย์พูดตามความชอบใจของท่านอาจารย์ผู้เดียว ข้าพเจ้าทั้งหลายหาเชื่อฟังคำของท่านไม่ ข้าพเจ้าทั้งหลายจะต้องกราบทูลพระราชเทวี ตามที่ได้หารือกันนี้ให้ทรงทราบก่อน ครั้นเห็นพร้อมกันแล้ว จึงนำความนั้นขึ้นกราบทูลพระราชเทวี

พระราชเทวีได้ทรงสดับดังนั้น จึงมีพระเสาวนีสั่งว่า ถ้ากระนั้นท่านทั้งหลายจงสร้างปราสาทมีเสาต้นเดียว ให้สูงประมาณสามอุสุภขึ้นที่ท่ามกลางพระนคร ครั้นอำมาตย์เหล่านั้นรับพระเสาวนี สร้าง

ปราสาทให้สำเร็จภายในสามปีแล้ว จึงมีพระเสาวนีให้ทาเสาปราสาทนั้นด้วยน้ำมัน แล้วทรงอธิษฐานว่า ผู้ใดเปนผู้มีบุญสามารถจะครองราชสมบัติก็ดี หรือผู้ใดมีบุญควรจะได้อยู่ร่วมสังวาสกับเราก็ดี ขอให้ผู้นั้นขึ้นสู่ปราสาทที่มีเสาต้นเดียวนั้นได้ ถ้าว่าผู้ใดเปนคนกาลกัณณี ขออย่าให้ผู้นั้นขึ้นสู่ปราสาทนั้นได้เลย ครั้นทรงอธิษฐานดังนี้แล้ว จึงมีพระเสาวนีตรัสบังคับว่า ท่านทั้งหลายจงขึ้นสู่ปราสาทนั้นทีละคน ๆ เถิด ครั้นมีพระเสาวนีดังนี้แล้ว ก็เสด็จขึ้นประทับณสุวรรณบัญชร แล้วให้เอาเชือกผูกปราสาทนั้นเหนี่ยวมาพอเสด็จขึ้นได้ จึงเสด็จขึ้นสู่ปราสาทนั้นพร้อมด้วยนางบริจาริกาทั้งหลาย แล้วเปิดพระแกลมีพระเสาวนีสั่งว่า ท่านทั้งหลายจงประชุมชาวพระนครทั้งปวง ตลอดจนคนเฝ้าประตูเปนที่สุด แล้วจงขึ้นสู่ปราสาทนีทีละคน ๆ ถ้าผู้ใดขึ้นได้ก็จักได้เปนพระราชาครองอาณาจักร

อำมาตย์ทั้งหลายรับพระเสาวนีแล้ว ทำปโรหิตให้เปนหัวหน้า แล้วเรียงตัวขึ้นปีนเสาทีละคน ๆ ก็ไม่สามารถจะขึ้นปราสาทนั้นได้ ตลอดจนชาวพระนครทั้งหลายก็ไม่มีผู้ใดขึ้นได้แม้แต่สักคนเดียว

พระราชเทวีเห็นดังนั้น จึงมีพระเสาวนีตรัสว่า ดูกรท่านทั้งหลาย ผู้เจริญ แว่นแคว้นบ้านเมืองที่มีพระราชาปกครอง ย่อมดำรงอยู่ได้เปนอันดี ถ้าไม่มีพระราชาอยู่ปกครองแล้ว ก็มีแต่ความเสื่อมถ่ายเดียว เพราะฉนั้นท่านทั้งหลายจงจัดขบวยราชรถ อันมีเศวตฉัตรขาวแลเครื่องอลังการขาวล้วนเทียมเข้าด้วยม้ามีสีขาวทั้งหลายแล้วปล่อยไปว่า ถ้าผู้ใดมีบุญญาธิการสมควรที่จะได้ราชาภิเษกในราชสมบัติ

ขอให้บุษยราชรถจงไปเกยที่ผู้นั้น การเสี่ยงบุษยราชรถนี้ เปนธรรมดาที่ได้ทำกันสืบเนื่องมาแต่บูรพประเพณีครั้งโบราณ ดังนี้

อำมาตย์ทั้งหลายรับพระเสาวนีแล้ว ก็พากันประดับพระนครด้วยเครื่องอลังการต่าง ๆ แล้วเทียมมงคลสินธพทั้งสี่อันมีสีดังดอกกมุทเข้าในบุษยราชรถอันเปนมงคล แล้วปูลาดด้วยเครื่องลาดอันวิจิตรในเบื้องบนบุษยราชรถนั้น แล้วนำเครื่องราชกกุธภัณฑ์ทั้ง ๕ คือพระมงกุฎ พัดเครื่องต้น พระขรรค์ เศวตฉัตร ฉลองพระบาท ตั้งไว้ในที่สุดบุษยราชรถข้างหนึ่งแล้ว จึงให้เสนามิ่งค์สี่นุ่งผ้าขาว ประดับเครื่องอลังการล้วนขาว ตามแวดล้อมบุษยราชรถนั้น แล้วให้ประโคมดนตรีไปในเบื้องหลัง ครั้นจัดการดังนี้แล้ว จึงให้พระราชเทวีทรงหลั่งน้ำรดลงบนเชือกสำหรับขับรถ แลงอนรถแลประฐักสำหรับรถ ด้วยพระสุวรรณภิงคาร คือพระเต้าน้ำทอง แล้วทรงอธิษฐานว่า ถ้าผู้ใดมีบุญญาธิการอาจครองราชสมบัติในเมืองนี้ได้ ขอให้บุษยราชรถตรงไปยังสำนักผู้นั้นเถิด ทรงเสี่ยงอธิษฐานดังนี้แล้วก็ปล่อยบุษยราชรถนั้นไป

ฝ่ายบุษยราชรถนั้น กระทำประทักษิณราชมนเทียรแล้วก็ขึ้นสู่ทางใหญ่ไป ชนทั้งหลายมีปโรหิตแลเสนาบดีเปนต้น ต่างคนต่างก็กรายไหว้เทพดาอธิษฐานว่า ขอให้บุษยราชรถจงมาสู่สำนักเราดังนี้ บุษยราชรถนั้นก็ก้าวล่วงเลยบ้านเรือนคนทั้งปวงนั้น แล้วออกจากพระนครผันหน้าตรงไปสู่ต้นไทรใหญ่ที่พระโพธิสัตว์บันทมอยู่นั้น

ฝ่ายอำมาตย์ทั้งหลายมีปโรหิตเปนต้น เห็นบุษยราชรถแล่นไปโดยกำลังเร็วดังนั้น จึงร้องว่า ท่านทั้งหลายจงชักสินธพให้บุษยราชรถ

กลับเสียเถิด ท่านเสนายดีได้ฟังดังนั้นจึงห้ามว่า ท่านทั้งหลายอย่า
ทำยุยราชรถให้กลับเข้าพระนครเลย เมื่อยุยราชรถนั้นจะไปสัก ๑๐๐
โยชน์ก็จงไปเถิด เราทั้งหลายจะติดตามไป ยยราชรถนั้นครั้นถึง
ต้นไทรใหญ่ ก็กระทำประทักษิณพระโพธิสัตว์แล้วหยุดตระเตรียมที่จะ
รับเกยพระโพธิสัตว์

ฝ่ายอำมาตย์ทั้งหลายมีท่านเสนายดีเป็นต้น ได้เห็นพระโพธิสัตว์
นั้น มีผิวพรรณดังทองคำกำลังรุ่นหนุ่ม ทั้งมีรูปอันงามควรเป็นที่
เลื่อมใส แลบริบูรณ์ไปด้วยสรรพลักษณะอันอุดมดี จึงพร้อมกันว่า
มาณพรุ่นหนุ่มผู้บริบูรณ์ไปด้วยสรรพลักษณะอันอุดมผู้นี้ เป็นผู้เกิดใน
ตระกูลกษัตริย์ขัตติยมหาศาล มาณพผู้นี้เป็นบุตรกษัตริย์โดยแท้ที่จะ
ผันแปรเป็นผู้ใดผู้หนึ่ง นอกจากบุตรกษัตริย์นั้นเป็นอันไม่มี ครั้น
เห็นพร้อมกันดังนี้แล้วจึงกล่าวว่า ดูกรท่านทั้งหลายผู้เจริญ มาณพ
ผู้นี้เป็นผู้นอนอยู่แต่ผู้เดียว เราทั้งหลายได้เห็นปรากฏอยู่ ถ้าหาก
ว่ามาณพผู้นี้จักเป็นผู้มีบุญสมควรแก่เศวตฉัตรแล้วไซร้ เมื่อเรา
ทั้งหลายประโคมดนตรี ก็จักไม่ตื่นตกใจแลจักไม่ลุกขึ้นหนีไป ถ้า
หากว่า มาณพผู้นี้จักเป็นคนกาลกัณณีไม่มีบุญไซร้ เมื่อได้ยินเสียง
ดนตรีที่เราประโคม ก็จักสดุ้งตกใจกลัวมีความหวั่นไหว แล้วลุกขึ้น
วิ่งหนีไปจากที่นี้ เพราะฉะนั้น ท่านทั้งหลายจงประโคมสรรพดุริยดนตรี
โดยเร็วพลัน

ในขณะนั้น พนักงานดนตรีทั้งหลายก็ประโคมดนตรีขึ้นพร้อม

กัน เสียงดนตรีนั้นก็ดังกึกก้องดุจเสียงคลื่นที่ดังสนั่นในท้องมหาสมุทร์ฉะนั้น

ฝ่ายพระโพธิสัตว์ตื่นขึ้นเพราะเสียงดนตรีที่ประโคมนั้น จึงเลิกผ้าที่ห่มคลุมพระเศียรขึ้นแลดู ครั้นเห็นหมู่มหาชนทั้งบุยยราชรถก็รู้ชัดว่า เศวตฉัตรมาถึงเราแล้ว จึงชักผ้าคลุมพระเศียรดังเก่า แล้วพลิกพระกายกลับนั่นทมโดยเบื้องซ้าย

ในลำดับนั้น อำมาตย์ทั้งหลายมีเสนาบดีเป็นประธาน ต่างก็พากันยกอัญชลีกรกราบทูลว่า ข้าแต่สมมติเทวดา บัดนี้ราชสมบัติมาถึงพระองค์แล้ว ขอพระองค์จงเสด็จอุฏฐาการเถิด พระพุทธเจ้าข้า

พระโพธิสัตว์ได้สดับคำทูลดังนั้น จึงอุฏฐาการจากที่บันทม ทรงนั่งคัมภีรลังก์ขัดสมาธิแล้วจึงตรัสถามว่า ดูกรท่านทั้งหลาย พระราชาผู้ปกครองท่านทั้งหลายไปข้างไหน ข้าแต่สมมติเทวดา พระราชาของข้าพระองค์ทั้งหลายเสด็จทิวงคตแล้ว พระพุทธเจ้าข้า ดูกรท่านทั้งหลาย ก็พระราชอนุชาหรือพระราชกุมารของพระราชานั้นไม่มีหรือ ข้าแต่สมมติเทวดา พระราชอนุชาแลพระราชกุมารของพระราชานั้นมีได้มี พระพุทธเจ้าข้า ถ้ากระนั้น เราจะรับครองราชสมบัติตามถ้อยคำที่ท่านทั้งหลายเชื้อเชิญเรา

ลำดับนั้น มหาชนทั้งหลายมีเสนาบดีเป็นประธาน จึงทำการอภิเษกพระโพธิสัตว ให้เสวยถวัลยราชย์เป็นพระราชา ทรงพระนามว่า พระเจ้าวนาวนราช ครองราชอาณาจักรกาสิกรัฐ

ในกาลนั้น พระเจ้าวนาวนราชโพธิสัตวก็เสด็จขึ้นทรงราชรถ พร้อม

ด้วยมหันตยริวารยศแลเสนามาตย์ราชยริพาร เสด็จเข้าสู่พระนครราช
นิเวศน์สถาน แล้วขึ้นบนพระราชมนเทียร เสด็จประทับณราช
บัลลังก์ ทรงตรวจตราแต่งตั้งฐานันดรศักดิ์มิเสนายดิเปนต้น แล้ว
เสด็จขึ้นสู่พิมมหามงคลปรางค์ปราสาท

ฝ่ายพระราชเทวีอัคมเหษีหม้าย ได้ทอดพระเนตรเห็นพระวนาวน
ราชโพธิสัตว์ ก็เกิดความโสมนัสยินดีรักใคร่ โดยสำคัญในใจว่า
พระโพธิสัตวนั้นเปนบุตรของตน จึงมีพระเสาวนิตรัสว่า ดูกรพ่อผู้
เปนบุตรดังนี้ ฝ่ายพระโพธิสัตว์ก็กราบไหว้พระราชเทวี โดยสำคัญ
ในใจว่า พระราชเทวีนั้นเปนพระมารดาของพระองค์ แล้วพระราชเทวี
จึงสวมกอดพระโพธิสัตว์ให้ขึ้นนั่งเหนือตัก จุมพิตแล้วตรัสถามว่า
ดูกรพ่อผู้เปนบิยบุตร พ่อมาแต่ที่ไหน บิดามารดาของพ่ออยู่ณที่ใด

ครั้นได้ฟังคำพระโพธิสัตว์เล่าความตามที่เทพดาได้บอกเล่าให้ฟัง
ทุกประการ นางก็มีความสงสารร่ำร้องไห้ แล้วมีพระเสาวนิ
ตรัสว่า ดูกรพ่อผู้เปนบิยบุตร พ่ออย่ามีความทุกข์ร้อนเสียใจไปเลย
จำเดิมแต่นี้ไป มารดาจะเลี้ยงเจ้าเหมือนดังบุตรของเราที่เกิดแต่อุทร
ฉนั้น ตั้งแต่นั้นมาพระโพธิสัตวก็ได้เปนพระราชาครองราชสมบัติใน
เมืองนั้น โดยทศพิธราชธรรมประเพณี

ครั้นกาลต่อมา พราหมณ์ผู้เปนปโรหิตาจารย์จึงคิดว่า พระราชา
ของเรานี้ยังหนุ่มนัก ไม่สมควรที่จะอยู่ร่วมรักกับพระอัคมเหษีซึ่งเปน
ผู้ใหญ่ อีกประการหนึ่งเล่า ตัวเราก็มีวัยอันเจริญตั้งอยู่ในความเปน
ผู้ใหญ่ ไม่สมควรที่จะมากราบไหว้รับราชการอยู่กับพระราชาซึ่ง

เปนกุมารหนุ่มน้อย เมื่อเปนดังนี้เราควรจะพ่อลวงพระราชาพาขึ้นไปบน บรรพต แล้วผลักให้ตกลงไปในเหวให้ถึงแก่ความตาย ครั้นคิดดังนี้แล้ว จึงไปเฝ้าพระราชาโพธิสัตวถวายบังคมแล้วทูลว่า ข้าแต่สมมติเทวราช พระราชาทั้งหลายแต่ครั้งโบราณมา เมื่อได้ราชาภิเษกเปนกษัตริย์ในพระนครนี้แล้ว ย่อมขึ้นไปยนบรรพตอันปราศจากมลทิน แล้วทรงสระสนานพระเศียร เที่ยวประพาสเล่นอยู่ณบรรพตนั้น ส่วนพระองค์มิได้เสด็จสรงสนานพระเศียรโดยขัตติยราชประเพณีนั้น ด้วยเหตุอันใด ครั้นพระโพธิสัตวตรัสว่า เรามิได้รู้ราชประเพณีพราหมณ์ปโรหิตจึงทูลว่า กาลนี้พระองค์ก็ได้ทรงทรายแล้ว ขอพระองค์จงเสด็จขึ้นบรรพตทรงกระทำตามราชประเพณีนั้นเถิด พระพุทธเจ้าข้า

อถ โส วนาวนราชา ลำดับนั้น พระเจ้าวนาวนราชโพธิสัตวจึงตรัสรับว่า ถ้ากระนั้น เราจะกระทำตามราชประเพณีในเมืองนี้ แล้วมีพระราชดำรัสให้ประดับมรรคาที่จะไปยังที่บรรพตนั้น จึงให้ประชุมโยธาหารเตรียมการที่จะเสด็จเสร็จแล้ว ทรงเสวยพระกระยาหารมิรสเลิศต่าง ๆ แล้วเสด็จเข้าที่สรงทรงเครื่องประดับสำหรับกษัตริย์เสร็จแล้ว กรกุมพระขรรค์แก้วยุรยาตรเสด็จลงจากปราสาทขึ้นประทับณคอพระยาคชสาร พร้อมด้วยเสนามาตย์ราชบริพารแลนางสนมแวดล้อมเปนขนัด เมื่อพระราชาโพธิสัตวเสด็จถึงเชิงบรรพตแล้วก็เสด็จลงจากคอพระยาคชสารจะเสด็จขึ้นบนวิมลบรรพต

ในขณะนั้น พราหมณ์ปโรหิตจึงกราบทูลว่า ข้าแต่สมมติเทวราช

หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร.๙ นครราชสีมา

ส่วนอำมาตย์ราชเสนาแลนางปริจาริกาทั้งหลาย จงยับยั้งอยู่ณเชิงบรรพตนี้ ขอพระองค์จงเสด็จขึ้นบนบรรพตพร้อมกับข้าพระองค์สองคนเท่านั้น ครั้นกราบทูลดังนี้แล้ว จึงให้พระโพธิสัตว์เสด็จประทับณคอของตน แล้วพาแยกขึ้นณเบื้องบนบรรพต ครั้นถึงเหวแห่งหนึ่งจึงทิ้งพระโพธิสัตว์ลงในเหวนั้น

ก็ในท้องบรรพตอันเป็นภายใต้แห่งเหวนั้น มีต้นรังต้นหนึ่งมีกิ่งเป็นสาขางอกงามเจริญขึ้นโดยลำดับ เมื่อพระโพธิสัตวถูกทิ้งตกลงไปบนยอดไม้รังนั้น จึงทรงยึดไม้รังด้วยพระกรแล้ว ประทับนั่งอยู่ณยอดไม้รัง พระสกนธ์กายก็มิได้กระทบสิ่งใดสิ่งหนึ่งเลย ทรงสบายพระองค์เป็นปรกติอย่ มิได้มีวิการสิ่งใดในพระสรีรกาย

ฝ่ายพราหมณ์ปโรหิตนั้น ครั้นทิ้งพระโพธิสัตวลงไปในเหวแล้ว จึงกลับมาเรียกพวกราชบริษัทบอกว่า ดูกรพ่อทั้งหลายผู้เจริญ พระราชาของเราทั้งหลายเสด็จขึ้นไปบนบรรพตแล้ว ทรงวิ่งไปวิ่งมาก็หายไปบนบรรพตนั้น เราเที่ยวเสาะหาในที่ต่าง ๆ แลร้องเรียกเชิญเสด็จก็มิได้พบพระองค์ ท่านทั้งหลายจงพากันไปเที่ยวค้นหาพระราชาของเราเถิด

พวกเสนามาตย์ราชบริพารแลนางปริจาริกาทั้งหลาย ได้ฟังพราหมณ์ปโรหิตบอกดังนั้น ต่างคนก็พากันตกใจร้องไห้ปริเทวนาการแล้วพากันขึ้นไปบนบรรพตเที่ยวค้นหาในสถานที่ต่าง ๆ เที่ยวร้องเชิญเสด็จสิ้นวันยังค่ำ ก็มิได้ประสบพระโพธิสัตว จึงพากันกลับเข้าพระนครแล้วทูลพระราชเทวีให้ทรงทราบ

พระราชเทวีได้ทรงสดับดังนั้น ก็ทรงพระกรรแสงร่ำปริเทวนาการ มิพระหฤทัยเดือดดาลไปด้วยโทมนัส จึงมิพระเสาวนีตรัสปริพายพราหมณ์ปโรหิตด้วยพระคาถาว่า

ทุฏฺโฐ โข พฺราหฺมโณ พาโล มม ปุตฺตํว วญฺเจติ
โส รโห คโต มาเรติ กามญฺจ มรณํ ปตฺโต ฯ

ความว่า พราหมณ์ผู้ประทุษร้ายใจพาล ลวงเอาบุตรเราไปฆ่าเสียในที่ลับ บุตรของเราก็ถึงความตายแล้วโดยแท้

ในกาลนั้น มหาชนทั้งหลายมิเสนาบดีเปนประธาน ก็พากันเที่ยวค้นหาพระราชาโพธิสัตว์ในสถานที่ต่าง ๆ อีก ๗ วัน ครั้นไม่พบพระโพธิสัตว์ จึงประชุมกันที่หน้าพระลาน เมื่อได้เห็นพระราชเทวียังทรงพระกรรแสงปริเทวนาการอยู่ดังนั้น จึงพากันทูลว่า ข้าแต่พระแม่เจ้าการที่กระทำสมาคมกับพระราชาผู้เปนกุมารหนุ่มน้อยนั้นมิยังควร ขอพระแม่เจ้าจงเสาะหาพระภัศดาองค์อื่น ซึ่งมิบุญญาภิสมภารแลมิวัยเสมอด้วยพระแม่เจ้าเถิด

พระราชเทวีจึงตอบว่า ดูกรท่านทั้งหลาย นี่ท่านทั้งปวงเห็นจะสำคัญว่า พระราชาหนุ่มน้อยนั้นเปนสามีของเรา ความที่จริงคือพระราชาหนุ่มน้อยนั้นได้ปฏิญาณตนว่าเปนบุตรเรา เพราะเหตุนั้นเราจึงมีความเศร้าโศกระทมไปด้วยทุกขโทมนัส

เมื่อเสนามาตย์ราชบริษัทได้ฟังดังนั้น จึงทูลว่า ข้าแต่พระแม่เจ้าที่พระแม่เจ้ามิพระเสาวนีตรัสนี้สมควรแล้ว ข้าพเจ้าทั้งหลายก็เห็นเปนการจริง ก็แต่ว่าเดี๋ยวนี้บ้านเมืองของเราปราศจากพระราชาผู้ปกครอง

เราทั้งหลายจักกระทำอย่างไรดี จึงมีพระเสาวนีตรัสว่า เราไม่อาจที่จะคิดอีกแล้ว ท่านทั้งหลายจงปรึกษาหารือกันเถิด แต่นี้ไปเราจักเป็นผู้นิ่ง จักไม่ปรึกษาหารือด้วยท่านทั้งหลายทั้งปวง ถ้าแลว่าเราขืนปรึกษาไป ความครหาก็จักบังเกิดขึ้นแก่เราอีก

จำเดิมแต่นั้นมา เหล่าอำมาตย์ทั้งหลายก็ช่วยกันตรวจตราดูแลราชกิจทั้งปวง ฝ่ายพระราชเทวีก็ทรงบำเพ็ญกุศลบุญฤทธิ์มีทานเป็นต้น แล้วทรงอุทิศส่วนกุศลให้แก่พระเจ้าวนาวนราชโพธิสัตว ทุกวัน ๆ เป็นนิจนิรันดรมิได้ขาด

อถ ตสฺมึ อธิวฏฺเ ในกาลนั้น เทพดาทั้งสองซึ่งสิงสถิตอยู่ณบรรพตนั้น ครั้นเห็นพระโพธิสัตว์ถูกพราหมณ์ทิ้งลงไป แล้วยืดกึ่งรังนั่งอยู่บนยอดไม้รังดังนั้น จึงปรึกษากันว่า ถ้าว่าพระราชากุมารผู้เป็นหน่อพุทธางกูรนี้จักตายอยู่ในเหวอันเป็นท้องบรรพตนี้ไซ้ เราทั้งสองก็จักเข้าไปสู่เทวสมาคมไม่ได้ โดยแท้ เพราะเหตุนี้ เราทั้งสองจะทำการสงเคราะห์แก่พระราชาโพธิสัตว์นั้น ครั้นปรึกษากันแล้ว จึงก่อกองไฟให้โพลงขึ้น ทำแสงให้สว่างส่องไปในเหวนั้น แล้วเทพดาองค์หนึ่งจึงนฤมิตอัตตภาพเป็นกระต่าย วิ่งไปในที่จำเพาะหน้าพระโพธิสัตว์ ทำเป็นคืนรนไปมาแล้วทำเป็นตายอยู่ณที่นั้น

ฝ่ายพระโพธิสัตว์เห็นกระต่ายวิ่งมาตายอยู่ดังนั้น จึงคิดว่า เราจักนำเนื้อกระต่ายนั้นมาบริโภค แล้ววิ่งเข้าไปจับกระต่ายนั้น กระต่ายแปลงนั้นก็หายใจนอนอยู่ พระโพธิสัตวเห็นกระต่ายหายใจอยู่จึงคิดว่า กระต่ายตัวนี้ยังไม่ตายยังเป็นอยู่ ถ้าหากว่า เราบริโภคเนื้อกระต่ายนี้

เราก็จะได้รับความสุขประมาณครู่หนึ่งเท่านั้น แล้วจักได้รับวิบากผลในอบายสิ้นกาลนาน เพราะเหตุนั้น เราจักไม่ฆ่ากระต่ายนี้บริโภค คิดดังนี้แล้วก็ปล่อยกระต่ายนั้นเสีย

ในลำดับนั้น เทพดาทั้งสองก็แปลงกายเปนมนุษย์ เข้าไปหาพระโพธิสัตวถามว่า ท่านนี้มาแต่ไหน แลท่านเปนผู้คนเดียวมานั่งอยู่ด้วยเหตุใด พระโพธิสัตว์จึงบอกเหตุที่พราหมณ์ปโรหิตลวงมาทิ้งให้ฟัง แล้วถามว่า ท่านทั้งสองนี้มาแต่ไหน เราทั้งสองอยู่ในป่านี้เอง ท่านทั้งสองมานี้ด้วยเหตุใด เราทั้งสองมานี้ เพื่อประโยชน์จะฟังธรรมเทศนา ท่านรู้ธรรมหรือไม่ เรารู้อยู่บ้าง ถ้าท่านรู้ท่านจงแสดงธรรมแก่เราทั้งสอง เราแสบท้องมีความหิวกระหายนัก ไม่สามารถจะแสดงธรรมแก่ท่านได้ เทพดาทั้งสองนั้นจึงนำอาหารทิพย์มาให้พระโพธิสัตว์บริโภค ครั้นพระโพธิสัตว์บริโภคแล้ว จึงเตือนว่าท่านจงแสดงธรรมแก่เราทั้งสองเถิด พระโพธิสัตว์ตอบว่าอาสนะยังไม่สมควร เทวดาทั้งสองจึงนฤมิตธรรมาสน์อันประดับด้วยเครื่องอลังการต่าง ๆ แล้วเชิญพระโพธิสัตว์ให้นั่งเหนือธรรมาสน์ แล้วเตือนว่าท่านจงแสดงธรรมในกาลนี้เถิด

ในลำดับนั้น พระโพธิสัตว์จึงว่า ถ้ากระนั้นท่านทั้งสองจงเงี่ยโสตลงสดับเถิด เราจักแสดงธรรมให้ท่านทั้งสองฟังในกาลนี้ ว่าดังนี้แล้วก็กล่าวพระคาถาว่า

สตฺตานํ มรณํ ธุวํ ชีวิตํ อธุวเจว
สงฺขารา อนิจฺจา วต ขยวยธมฺมิโน จ
ยถา อุทกกุมฺโภ จ ขิปฺปภินฺโน อสารโก
อปฺปฏิสนฺธิโย เจว เอวํ สมฺปทเมเวตํ
อิติ โลกธมฺมา นาม ตสฺมาหํ น โสจ ยิตฺ ฯ

ความว่า ความตายของสัตว์ทั้งหลายเป็นของยั่งยืนคงที่ ชีวิตความเป็นอยู่ของสัตว์ทั้งหลายเป็นของไม่ยั่งยืนคงที่ สังขารทั้งหลายเป็นของไม่เที่ยง มีความสิ้นและความเสื่อมไปเป็นธรรมดา ท่านอุปมาไว้ว่า หม้อน้ำที่มีความแตกทำลายโดยพลัน เป็นของไม่มีแก่นสาร ไม่มีใครที่จะติดต่อควบคุมได้ฉันใด สังขารทั้งหลายก็เป็นของไม่เที่ยง มีอันจะแตกทำลายโดยพลัน มิได้มีแก่นสาร ไม่มีใครควบคุมติดต่อได้ฉันนั้น สภาวแปดประการคือ มีลาภได้ลาภ ๑ ความไม่ได้ลาภเสื่อมจากลาภ ๑ ความมียศได้ยศ ๑ ความไม่ได้ยศเสื่อมจากยศ ๑ นินทากล่าวโทษติเตียน ๑ ปสังสา ความสรรเสริญยกย่อง ๑ สุขํ ได้ความสุขกายสุขจิตต์ ๑ ทุกฺขํ ได้ความทุกข์ระทมจิตต์ ๑ ทั้งแปดนี้เรียกว่าโลกธรรม เพราะเป็นธรรมมีอยู่สำหรับโลก โดยเหตุนี้ เมื่อโลกธรรมอันใดอันหนึ่งมาถูกต้องเรา เราจึงมิได้เศร้าโศกเลย

ตํ สุตฺวา เทวตา เทพดาทั้งสองได้ฟังพระธรรมเทศนานั้นแล้ว
ก็มีจิตต์ชื่นชมโสมนัส จึงบูชาพระโพธิสัตว์ด้วยอาหารมีรสอันเลิศ

ต่าง ๆ กับทั้งดอกไม้มีสีอันงามทั้งหลาย แล้วพากันยกพระโพธิสัตว์ขึ้นจากเหว แล้วให้นั่งอยู่ณที่ปากเหวนั้น

มีคำถามว่า เพราะวิบากกรรมอะไร พระโพธิสัตว์นั้นจึงถูกพราหมณ์ลวงเอาไปทิ้งเสียในเหว มีคำวิสัชนาว่า ดังได้สดับมาในชาติที่เป็นอดีตล่วงแล้วนาน เมื่อพระโพธิสัตว์ยังเกิดเป็นนายโคบาล ต้อนโคทั้งหลายไปให้กินหญ้า ครั้นได้เห็นกบตัวหนึ่ง จึงขับกบนั้นคว่างลงไปในท้องแห่งเหว แล้วก็หัวเราะเล่นโดยอาการที่รื่นเริง กบนั้นได้มาเกิดเป็นพราหมณ์ปโรหิต เพราะเวรอันนั้น เมื่อปโรหิตเห็นพระโพธิสัตว์ก็มีความโกรธยิ่งนัก จึงลวงพระโพธิสัตว์ให้ขึ้นไปบนภูเขาแล้วทิ้งเสียในเหวดังนี้

ตทา วนาวนกุมาโร ในกาลนั้น พระโพธิสัตว์วนาวนกุมาร เมื่อประดิษฐานอยู่ปากเหวแลดูไปในทิศานุทิศ ก็ไม่สามารถจะกำหนดทิศที่ตนมานั้นได้ จึงลงจากบรรพตโดยทิศอันอื่น แล้วเดินไปโดยทางอันอื่น ครั้นเข้าไปในบ้านน้อยใหญ่แล้วก็ข้ามภูเขาน้อยใหญ่ แต่เดินยุกย่าข้ามภูเขาอยู่ดังนี้เป็นหลายวัน จึงบัลลังก์สระโบกขรณีแห่งหนึ่ง ครั้นถึงสระโบกขรณีแล้ว ก็ลงดื่มน้ำอาบน้ำในสระนั้น แล้วก็เก็บเง่าบัวแลฝักบัวทั้งหลายบริโภคเป็นอาหาร

แท้จริง ในสระโบกขรณีนั้น พระยากินรกับบุตรและธิดาทั้งหลาย เคยมาอาบน้ำและเล่นน้ำอยู่เนือง ๆ ครั้นเวลาจะกลับไป จึงให้ยักษ์ทั้งหลายประมาณห้าร้อยตนอยู่เฝ้าสระนั้น ครั้นยักษ์เหล่านั้นได้เห็นพระโพธิสัตว์ทำอาการดังนั้น จึงจับพระโพธิสัตว์โยยแล้วผูกมัดไป

เฝ้าพระยากินร แล้วทูลว่า ข้าแต่เทวดา มนุษย์ผู้นี้มาดื่มน้ำอายน้ำใน
สระโบกขรณี แล้วก็เก็บเง่ายัวผักบัวบริโภคเปนอาหาร

พระยากินรได้ฟังดังนั้น ก็มีความโกรธเปนกำลัง จึงสั่งให้ประหาร
พระโพธิสัตว์ด้วยท่อนเหล็กทันที แล้วให้ขังไว้ในกรงเหล็ก แต่
พระโพธิสัตว์ต้องถูกโบยตี แลถูกจำขังอยู่ในกรงเหล็กนั้นถึงสามปี
ทั้งมิได้บริโภคอาหารสิ่งใดสิ่งหนึ่งเลย ก็มิได้กระทำกาลกิริยาตาย
เพราะเหตุที่พระโพธิสัตว์ได้ดื่มน้ำในสระโบกขรณี น้ำในสระโบกขรณี
นั้นรักษาพระชนมชีพไว้ได้ ทั้งพระสรีระกายที่ต้องถูกโบยตีก็มิได้
มีความบอบช้ำ ด้วยอำนาจที่ดื่มน้ำในสระนั้น

มีคำถามว่า เพราะวิบากกรรมอะไร พวกยักษ์จึงพากันประหาร
พระโพธิสัตว์ แล้วแลถูกสั่งให้ขังในกรงเหล็กต้องอดอาหารถึงสามปี
มีคำวิสัชนาว่า ดังได้สดับมาในกาลที่เปนอดีตภาคล่วงแล้ว เมื่อ
พระโพธิสัตว์บังเกิดเปนคฤหบดี ได้มอบบุตรของตนคนหนึ่งถวายพระ
ภิกษุ แล้วขอให้บรรพชาเปนสามเณร สามเณรนั้นเปนผู้เกียจคร้าน
มิได้ทำการศึกษาปฏิบัติตามกิจของสามเณร ทั้งมิได้ศึกษาในลัทธิ
อักขรสมัย คือไม่เล่าเรียนเขียนอ่านตามที่อาจารย์สั่งสอนไว้ ภิกษุ
ผู้เปนอาจารย์นั้น จึงพาสามเณรไปหาบิดามารดาแล้วบอกว่า สามเณร
บุตรของโยมนี้เปนผู้ไม่ประพฤติความดี ทั้งเปนผู้เกียจคร้านไม่เล่า
เรียนเขียนอ่านในลัทธิอักขรสมัย คฤหบดีผู้เปนบิดาของสามเณรจึงว่า
ข้าแต่พระผู้เปนเจ้าผู้เจริญ ถ้ากระนั้นพระผู้เปนเจ้าจงด่าว่าเฆี่ยนตี
สามเณรนั้น แล้วอย่าให้สามเณรบริโภคอาหารเลย ถ้าหากว่า

สามเณรนั้นกระทำวัตรปฏิบัติโดยชอบตามกิจของตน แลหมั่นศึกษาเล่าเรียนรอบรู้อักขรสมัยโดยชอบแล้ว พระผู้เปนเจ้าจึงให้บริโภคอาหาร เถิด เพราะวิบากผลแห่งวจีกรรมนี้ คฤหบดีมาเกิดเปนพระโพธิสัตว์จึงต้องถูกโยยัติแลอดอาหารอยู่ในกรงเหล็กนั้นถึงสามปี

ในสมัยที่พระโพธิสัตว์ทนทุกขเวทนาอยู่นั้น พระยากินรอยู่เหนือที่สิริไสยาสน์ ได้เห็นสุบินนิมิตประหลาดเปนอัศจรรย์ ในสุบินนิมิตนั้นว่า มีสมณองค์หนึ่งมานั่งอยู่บนอาสน์เท้าสิงห์อันประดับด้วยอลังการแล้วแสดงธรรมเทศนาอันไพเราะจับใจ ครั้นพระยากินรตื่นขึ้นก็ปรารถนาจะใคร่ฟังธรรมเทศนา จึงออกจากที่ไสยาสน์มาสรงพระพักตร์สระสางพระเกศา บริโภคโภชนาหารมีรสอันเลิศต่าง ๆ แล้วให้หาเหล่าอำมาตย์กุมภัณฑ์เข้ามาเฝ้า จึงตรัสถามว่า ในเมืองเรานี้ผู้ที่รู้ธรรมแลอาจแสดงธรรมแก่เราได้มีบ้างหรือไม่ ครั้นพวกอำมาตย์กุมภัณฑ์ทูลว่าข้าพเจ้าทั้งหลายหาทราบเกล้าไม่ จึงตรัสสั่งว่า ถ้ากระนั้นท่านทั้งหลายจงให้พวกกินรแลกุมภัณฑ์เที่ยวตีกลองป่าวร้องไปในเมืองนี้ว่า ถ้าผู้ใดรู้ธรรมสามารถแสดงธรรมแก่เราได้ เราจะแบ่งสมบัติให้ผู้นั้นกึ่งพระนคร พวกอำมาตย์กุมภัณฑ์รับรับสั่งแล้ว จึงให้พวกกุมภัณฑ์แลกินรเอากลองไปเที่ยวตีประกาศ ทั้งภายในพระนครแลภายนอกพระนครถึง ๗ วัน ก็หาผู้ที่จะแสดงธรรมนั้นไม่ได้

ในลำดับนั้น พระยากินรระลึกขึ้นมาถึงพระโพธิสัตว์ จึงตรัสว่าดูกรท่านทั้งหลายผู้เจริญ มาณพที่เราให้จำไว้ในกรงเหล็กมีอยู่ ท่านทั้งหลายจงไปถามมาณพนั้นดู พวกอำมาตย์กุมภัณฑ์จึงไปหาพระ

โพธิสัตว์แล้วถามว่า ดูกรมาณพผู้เจริญ ท่านเปนผู้รู้ธรรมหรือไม่ ครั้นพระโพธิสัตว์ตอบว่า เราเปนผู้รู้ธรรม จึงพากันไปเฝ้าพระยากินร แล้วทลว่า ข้าแต่เทวดา มาณพนี้บอกว่าเปนผู้รู้ธรรม พระยากินร ได้ฟังดังนั้น จึงให้ไปถอดพระโพธิสัตว์ออกมาแล้วให้อาบน้ำชำระกาย ด้วยน้ำหอม แลให้บริโภคโภชนะมีรสเลิศต่าง ๆ แล้วให้นั่งเหนือ ธรรมาสน์ บูชาด้วยเครื่องสักการทั้งหลายมีประทีปธูปเทียนเปนต้น แล้วบริษัทของตนมีกินรแลกุมภัณฑยักษ์เปนอาทิ มาประชุมฟังธรรม พร้อมกันในที่นั้น

พระโพธิสัตว์เมื่อจะแสดงธรรมแก่บริษัท มีพระยากินรเปนประธาน จึงกล่าวว่า ท่านทั้งหลายจงรักษาศีลห้าประการก่อน ครั้นพระยากินร ตรัสถามว่า ศีลห้าประการนั้นคืออะไร จึงทูลว่า ข้าแต่มหาราช ศีลห้าประการนั้นคือ **ปาณาติปาตา เวรมณี** เจตนาที่เว้นจากการฆ่า สัตว์ ๑ **อทินฺนาทานา เวรมณี** เจตนาที่เว้นจากการถือเอาสิ่งของที่ เจ้าของมิได้ให้ ๑ **กาเมสุ มิจฺฉาจารา เวรมณี** เจตนาที่เว้นจากความ ประพฤติผิดในกามทั้งหลาย ๑ **มุสาวาทา เวรมณี** เจตนาที่เว้นจาก คำพูดเท็จ ๑ **สุราเมรยมชฺชปมาทฏฺฐานา เวรมณี** เจตนาที่เว้นจาก เหตุแห่งความประมาทคือดื่มน้ำเมาได้แก่สุราเมรัย ๑ ทั้งห้าประการนี้ เรียกว่าศีลห้า ท่านทั้งหลายจงสมาทานถือมั่นในศีลห้านี้เถิด พระโพธิ สัตว์อธิบายศีลห้าดังนี้แล้ว จึงแสดงอานิสงส์ของศีลห้าต่อไปว่า ดูกร มหาราช บุคคลที่งดเว้นจากปาณาติบาต ย่อมเปนผู้ไม่มีโรคแลไม่มี ความป่วยไข้ แลไม่มีผู้ใดที่จะเบียดเบียนพยาบาทจองเวร แลเปน

ผู้ปราศจากทุกข์แลปราศจากอุปัทวันตราย ทั้งจะเปนที่รักของเทวดาแลมนุษย์ทั้งหลายมากไม่มีประมาณ แลจะมีอายุยืนยาวนาน ไม่ใคร่จะแก่ชรา แลจะไม่พลัดพรากจากสัตว์แลสังขารอันเปนที่รักเจริญใจ แลจะมีวรรณกายอันงามผ่องใสบริบูรณ์ไปด้วยรูปทรงสัณฐานอันดี ทั้งมิได้มีความครั่นคร้ามแลความกลัวในท่ามกลางบริษัท แลเมื่อจะทำกาลกิริยาก็ไม่มีสติหลงใหลฟั่นเฟือน ครั้นทำกาลกิริยาแล้วก็ไม่ไปเกิดในอบาย อันนี้เปนอานิสงส์ของการที่งดเว้นจากปาณาติบาต

บุคคลที่งดเว้นจากอทินนาทานนั้น ย่อมเปนผู้มั่งคั่งบริบูรณ์ด้วยทรัพย์แลบริวารสมบัติเปนอันมาก ทรัพย์สมบัติที่ยังไม่เกิดขึ้นก็จะบังเกิดขึ้น ที่บังเกิดขึ้นแล้วก็จะถาวรอยู่สิ้นกาลนาน ทั้งจะบริบูรณด้วยสรรพศฤงคารคือรูปเสียงกลิ่นรสอันเปนที่พึงใจ เมื่อปราถนาสิ่งใดก็จะได้สิ่งนั้นสำเร็จดังความปราถนา โจรภัยอัคคิภัยแลอุทกภัยราชภัยก็จักมิได้มีมาแผ้วพาน ทั้งตระกูลก็จักไม่ร้าวรานแตกจากกัน จักมีความสุขอยู่เปนนิตย เมื่อผู้นั้นทำลายขันธ์สิ้นชีวิต ก็จักไม่ไปเกิดในตระกูลที่ยากจน อันนี้เปนอานิสงสผลที่งดเว้นจากอทินนาทาน

ส่วนบุคคลที่งดเว้นจากกาเมสุมิจฉาจารนั้น ย่อมเปนที่รักของเหล่ามนุษย์แลอมนุษย์ทั้งหลาย แลไม่พลัดพรากหมู่ญาติอันเปนที่รักที่เจริญใจ ทั้งจะห่างไกลจากข้าศึกศัตรูที่จะผูกอาฆาฏจองเวร แลจะพ้นจากทุกข์ภัยในอบาย ความโศกแลทุกข์ภัยอาพาธทั้งหลายจักมิได้มีมาพ่องพาน อนึ่งผู้ที่งดเว้นจากกาเมสุมิจฉาจารนั้น จักไม่กลาย

เพศเปนหญิงแลกระเทย แลจักมิภรรยาอันงามเปนที่รักเจริญใจ อันนี้เปนอานิสงส์ของการทิ่งดเว้นจากกาเมสุมิจฉาจาร

ส่วนผู้ทิ่งดเว้นจากมุสาวาทนั้น จักมิถ้อยคำอันไพเราะแลมิเสียงอันไพเราะ เปนที่รักเจริญใจของชนทั้งหลายทั้งปวง แลจะมิจักษุโสตมิได้วิกลวิการ ทั้งจะมิกายอันบริสุทธิ์สอาดปราศจากมลทินแลมิลิ้นอันอ่อนมิพันอันชิดเสมอเปนอันดิ จะกล่าวถ้อยคำสิ่งใดก็มิได้พลั้งพลาด แลมิวาจาอ่อนหวานปราศจากโทษ นำมาซิ่งความสุขแก่โสต คือเปนที่รักเจริญใจของผู้พึง ทั้งจะเปนผู้รอบรู้สรรพวิชาแลฉลาดในอรรถพยัญชนะ แลมิความดำริห์จิตต์มิได้เหลวไหล ทั้งจะมิกลิ่นปากอันหอมพึงไปดจกลิ่นดอกอุบล อันนี้เปนอานิสงส์ของความงดเว้นจากมุสาวาท

บุคคลทิ่งดเว้นจากดิ่มสุราเมรัยนั้น ย่อมเปนผู้มิกิติศัพท์กิติคุณอันพึงเพื่อง แลมิปัญญาเปนพหูสูตมิสติสัมปชัญญะไม่พั่นเพือน มิศิลมิได้วิบัติแตกทำลาย แลไม่เปนบ้าไม่วิกลจริต ทั้งมิได้มิจิตต์อันเลื่อนลอยพึงซ่าน แลกล่าวถ้อยคำเลอียดอ่อนหวานไพเราะ ไม่กล่าวคำที่เหลาะแหละส่อเสียดผู้อื่น แลมิกายวาจาใจชุ่มชื่นบริสุทธิ์สอาด เปนที่รักเจริญใจของชนทั้งหลายที่เปนญาติมิตร ทั้งเปนผู้มิจิตต์ปราศจากความตระหนี่ แลเปนผู้มิศิลเปนสัตบุรุษมิสันดานอันซื่อตรง เมื่อเข้าสู่ที่ประชุมก็มิได้ครั่นคร้ามเกรงขามผู้ใด อันนี้เปนอานิสงส์ของความทิ่งดเว้นจากดิ่มน้ำเมา คือสุราเมรัย

อานิสงส์ของศีลห้าย่อมทำผู้ที่สมาทานถือมั่น ให้เจริญด้วยคุณสมบัติดังพรรณนามาฉะนี้ เพราะเหตุนั้น ท่านทั้งหลายของสมาทานถือมั่นในศีลอันมีองค์ห้าประการนั้นเถิด

เมื่อพระยากินรได้ฟังธรรมของพระโพธิสัตว์ ก็มีจิตต์ชื่นชมโสมนสเบิกบาน ร้องซ้องสาธุการชื่นชมพระธรรมเทศนา ส่วนพวกกินรมีเสนามาตย์แลยักษ์กุมภัณฑ์เป็นต้น ต่างก็มีจิตต์ชื่นชมโสมนัส ร้องซ้องสาธุการแล้ว ก็พากันบูชาพระโพธิสัตว์ด้วยเครื่องอลังการของตน ๆ ฝ่ายพระยากินรก็บูชาพระโพธิสัตว์ด้วยเครื่องสักการอันยิ่งใหญ่ แล้วจึงกล่าวว่า ดูกรท่านผู้เป็นสัตบุรุษตัวเรานี้ยากจนอนาถา ไม่สามารถจะบูชาธรรมของท่านให้เป็นการสมควรได้ คือไม่อาจที่จะหาเครื่องสักการบูชาอันมีค่าเสมอด้วยคุณธรรมที่ท่านแสดงแล้วนี้ มากระทำสักการบูชาให้สมควรได้ ก็แต่ว่าเรามีธิดาอยู่คนหนึ่งชื่อว่าสุวรรณคิรี เราจะบูชาคุณธรรมของท่านด้วยธิดาก่อน กล่าวดังนี้แล้ว จึงให้กระทำมณฑปขึ้นในท่ามกลางเมือง แล้วให้นำเอาแก้วแหวนเงินทองมากองในท่ามกลางพิธี ยุงมือชนทั้งสองคือพระโพธิสัตว์และธิดาของตน ให้ขึ้นนั่งบนกองแก้วกองทองแล้ว หลั่งน้ำด้วยสุวรรณภิงคารคือพระเต้าทอง มอบถวายราชให้พระโพธิสัตว์แล้วให้อยู่ในรัตนวิมาน พระโพธิสัตว์ก็ได้เสวยทิพสมบัติรัชยศฤงคารอยู่ณเมืองนั้น โดยควรแก่ความสุข

ครั้นกาลต่อมาในราตรีวันหนึ่ง พระโพธิสัตว์ระลึกถึงมารดาของตนขึ้นมาก็ทรงกรรแสง นางสุวรรณคิรีเห็นพระภัศดาทรงกรรแสงดังนั้นจึงถามว่า ข้าแต่พระสามี พระองค์ทรงกรรแสงด้วยเหตุใด

พระโพธิสัตว์จึงบอกว่า ดูกรเจ้าผู้มีพักตร์อันเจริญ เราระลึกขึ้นมาถึงมารดาของเรา ๆ จึงร้องไห้ เพราะว่ามารดาของเรานั้น เมื่อคลอดเราออกมา ถูกนางกัณหลิมาผู้เป็นมเหษีที่สองมีความริษยา ให้เอาเราไปฝังเสียที่โคนต้นจันทน์แดงในป่า เทวดาที่สิงสถิตอยู่ณต้นจันทน์แดงนั้นได้เลี้ยงรักษาเรามา แล้วบอกว่ามารดาเราตกยากต้องทำการตักน้ำใช้ในโรงครัว ภายหลังมาได้ทำกิจเป็นแม่นมของบุตรนางกัณหลิมา เราระลึกถึงความยากของมารดาเราดังนี้ เราจึงร้องไห้ด้วยความสงสาร นางสุวรรณคิรีได้ฟังดังนั้นมีความสังเวช ก็ร้องไห้ร่ำไรปริเทวนาการด้วยพระสามี ครั้นรุ่งเช้าพระโพธิสัตว์ไปเฝ้าพระยากินร นางสุรรณคิรีก็ตามพระสามีไปเฝ้าด้วย ครั้นถึงจึงพากันนั่งเฝ้าอยู่ที่อันสมควร

พระยากินรได้เห็นพระโพธิสัตว์เลิศดาของตน พากันมาเฝ้าแต่เช้าผิดปรกติก็มีความสงสัย จึงปฏิสันฐารถามว่า ดูกรลูก เจ้าทั้งสองพากันมาเฝ้าวันนี้ บิดามีความประหลาดนัก จะพากันไปข้างไหนหรือ พระโพธิสัตว์จึงทูลว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า ข้าพระองค์มาทั้งนี้เพราะระลึกถึงมารดา จะขอทูลลาไปเยี่ยมเยือนมารดา แล้วจะกลับมาฉลองพระเดชพระคุณต่อภายหลัง มารดาของเจ้าอยู่ณที่ไหน มารดาของข้าพระองค์อยู่ณเมืองโกฏินคร เจ้าพลัดพรากจากมารดามาด้วยเหตุอะไร พระโพธิสัตว์จึงเล่าประพฤติเหตุตั้งแต่ต้นจนอวสาน ตามที่เทพดาได้บอกนั้นให้ฟังถี่ถ้วนทุกประการ พระยากินรได้ฟังดังนั้นก็มีความสงสารสลดใจ กลั้นน้ำพระเนตรไม่ได้ก็ทรงพระกรรแสง แล้ว

ตรัสว่า ดูกรพ่อผู้เปนบุตร พ่ออนุญาตให้เจ้าไปโดยความสุขสำราญ ก็แต่ว่าจะพานางสุวรรณคิรีผู้เปนภรรยาของเจ้าไปด้วยหรือไม่ ข้าแต่มหาราชเจ้า แล้วแต่ใจของนาง จึงตรัสถามนางสวรรณคิรีว่า ดูกรลูก เจ้าจักไปกับสามีของเจ้าหรือไม่ไป ก็ตามแต่ใจของเจ้าเถิด ข้าแต่พระราชบิดา หม่อมฉันจะขอทูลลาไปกับพระสามีของหม่อมฉัน ขอพระองค์ได้ทรงโปรดอนุญาต

ในขณะนั้น นางเทพคิรีผู้เปนมารดา ได้ฟังธิดาทูลลาว่าจะไป นางก็มีหฤทัยดุจแตกทำลาย เพราะความโศกอันเกิดแต่ความวิโยคที่จะพลัดพรากจากกัน ครั้นระงับดับความโศกศัลย์แล้ว จึงอวยพรว่าเจ้าทั้งสองจงพากันไปโดยความสุขสวัสดิ์ ขอให้ปราศจากโรคภัยสรรพวิบัติแลอันตรายทั้งปวง แลให้ได้พบมารดาสมดังความปรารถนาเถิด

ในลำดับนั้น พระยากินรจึงให้ช่างชนประดับยกหางแลระย้าทั้งหลายอันล้วนแล้วด้วยทองคำ ให้ประดับด้วยแก้ว ๗ ประการ แลสรรพอาภรณ์อันวิจิตรต่าง ๆ แล้วพระราชทานให้แก่สามิภริยาทั้งสองคนละสำรับ แลทรงอวยชัยให้พรโดยอเนกประการ

ฝ่ายพระโพธิสัตว์กับภรรยา ได้รับพระราชทานพระพรแล้วก็กราบถวายบังคมลาพระยากินรแลนางเทพกินรี ออกมาประดับยกหางแลระย้าอันงามวิจิตร แล้วพากันบินขึ้นบนอากาศ เมื่อบินไปโดยอากาศเวหาได้ ๗ วัน ก็แลไปเห็นอาศรมบทบรรณศาลาแห่งพระดาบสองค์หนึ่ง นางสุวรรณคิรีจึงพูดแก่พระโพธิสัตว์ภัศดาว่า เราทั้งสองพากันบินมาเหน็ดเหนื่อยลำบาก เพราะลมแลแดดถึง ๗ วันแล้ว เราจักพากันลงไป

หยุดพักอาศรัยที่อาศรมบทนั้น สักสองสามวันก่อนแล้ว จึงพากันบิน
ต่อไปเถิด เมื่อสองสามีภรรยาเห็นพร้อมกันแล้ว ก็พากันบินลงตรง
อาศรมบท พากันเข้าไปหาพระนักพรตกรายไหว้แล้วนั่งอยู่ณที่ควรข้างหนึ่ง
จึงกระทำปฏิสันฐารถามพระดาบสว่า ข้าแต่พระผู้เปนเจ้าผู้เจริญ พระผู้
เปนเจ้าเห็นจะมีความผาสุกสบาย โรคภัยอันตรายทั้งหลายจะมิได้
มีมาพ้องพาน ทั้งมูลผลาหารที่จะเลี้ยงชีพ ก็คงจะหาง่ายไม่ฝืดเคือง
ขัดสน คงบริบูรณ์อยู่ทั้งสิ้น อนึ่งเล่า เหล่าเหลือยยุงบุ้งร่านริ้นที่จะกินกัด
ทั้งงูเล็กแลงูใหญ่ในป่าชัฏอันอาเกียรณด้วยสรรพสัตว์ทั้งหลายมีเนื้อร้าย
เปนต้น ยังมาเบียดเบียฬกล้ำกรายอยู่บ้างหรือ พระเจ้าข้า

พระดาบสได้ฟังก็โสมนัสปริดาด้วยถ้อยคำปฏิสันฐาร จึงตอบว่า
ดูกรหนุ่มสาวทั้งสองท่าน เราขอบใจที่เข้าพากันมาไต่ถาม เรานี้มีความ
ผาสุกสบาย ทั้งมูลผลาหารที่จะเลี้ยงอัตตภาพก็หาง่ายไม่ขัดสน อนึ่งเล่า
เหล่าทีฆชาติแลเนื้อร้ายเปนต้น ก็มิได้กล้ำกรายมาบีฑา แต่เราอยู่
เลี้ยงชีพมาในป่านี้ ก็หลายร้อยปีมาแล้ว ยังไม่ได้เคยเห็นมนุษย์ชน
ที่ไปมาสักผู้เดียว พึงได้เห็นท่านทั้งสองในวันนี้

ท่านทั้งสองนี้ประดับไปด้วยปีกหางอันงามบริสุทธิ์ ดุจเทพดา
อันมาแต่เมืองสวรรค์ ดูน่าประหลาดอัศจรรย์ยิ่งนัก การที่ท่านทั้งสอง
พากันมานี้เปนการดี จงชำระเท้าเสียให้สิ้นธุลีในโรงน้ำ แล้วทำภุตตกิจ
บริโภคผลไม้ต่าง ๆ มีผลมะพลับแลผลมะทรางเปนต้น แต่ล้วนเปน
ผลาผลอันหวานอร่อยที่พึงใจ ทั้งน้ำดื่มอันเย็นใสชื่นสนิทก็มีอยู่ในตุ่มเต็ม

ถ้าท่านทั้งสองต้องประสงค์จะบริโภค ก็จงบริโภคตามปราถนาเถิด ท่านทั้งสองนี้พากันมาแต่ที่ไหน

สองสามีภริยาจึงตอบว่า ข้าแต่พระดาบสผู้เจริญ ข้าพเจ้าทั้งสองนี้มาแต่เมืองไกลาสพระเจ้าข้า ท่านทั้งสองมากี่วันจึงถึงนี้ ข้าพเจ้ามาถึงอาศรมนี้กำหนดกาลได้ ๗ วัน พระเจ้าข้า พระดาบสจึงคิดในใจว่า เมืองไกลาสนั้นไกลยิ่งนัก ที่จะมาให้ถึงนี้ประมาณถึง ๗ ปี แต่ชนทั้งสองนี้ไฉนมาถึงใน ๗ วัน

ในลำดับนั้น พระโพธิสัตว์จึงกล่าวว่า ข้าแต่พระดาบสผู้เจริญ ข้าพเจ้าทั้งสองขออาศรัยพระผู้เปนเจ้าอยู่สัก ๗ วัน พอระงับความกระวนกระวายหายเหนื่อยแล้วก็จักลาไป ท่านทั้งสองจงอยู่โดยความผาสุขสำราญเถิด

สองสามีภริยานั้น ครั้นพระดาบสให้อนุญาตแล้ว ก็พากันอยู่อาศรัยในอาศรมบทนั้น เมื่อเวลาจะไปแสวงหาผลไม้ จึงเก็บปีกหางไว้ในอาศรมบทแล้วก็พากันไปเลือกเก็บมูลผลาผลที่ในป่าทุกวัน ๆ

อยู่มาวันหนึ่ง พระดาบสอยู่เฝ้าอาศรมบรรณศาลาถูกความหนาวเยียดเยียฬจึงก่อไฟให้โพลงขึ้นแล้วนั่งหลับตาผิงไฟอยู่ ไฟนั้นลามไปไหม้อาศรมบทแล้ว ก็เลยไหม้ปีกหางของสามีภริยานั้นจนหมด พระดาบสเห็นดังนั้น ก็เกิดความสังเวชสลดจิตต์นั่งเศร้าใจอยู่

ฝ่ายสองสามีภริยานั้น ครั้นกลับมาจากป่าเห็นไฟไหม้อาศรมบทหมดสิ้น ก็รู้ว่าปีกหางไหม้ไฟทั้งหมด จึงพากันร้องไห้ร่ำปริเทวนาการนางสุวรรณกิริหมอบลงแทบเท้าพระภัศดา แล้วก็ปริเทวนาการร่ำไรว่า

ข้าแต่พระสามีกาลนี้เราทั้งสองจะทำประการใด จะพากันไปทางไหน ก็มิได้รู้จักทิศที่จะไป ไม่มีใครที่จะเปนผู้ชี้บอกหนทางให้เลย เราจะพากันเที่ยวอยู่ในป่าอันประกอบด้วยสัตว์ร้ายอย่างไรได้ เราทั้งสองจะพากันตายอยู่ในป่านี้โดยแท้ พระโพธิสัตว์สวมกอดภรรยาแล้ว ก็ปริเทวนาการรำพรรณว่า ดูกรเจ้าผู้มีพักตรอันเจริญ แต่ก่อนเราทั้งสองมีความสุขอยู่ในปราสาททุกทิวาราตรีกาล บัดนี้จะมาเที่ยวอยู่ในทางกันดารอันประกอบด้วยสัตว์ร้ายอย่างไรได้ ทั้งตัวเจ้าก็มีพื้นเท้าอันอ่อน จะบทจรเที่ยวไปในป่าใหญ่ก็ประกอบไปด้วยยักษ์แลยักษีศาจอันดุร้าย เราทั้งสองจะอยู่ในป่าเห็นจะไม่ได้โดยแท้ ชรอยแต่ปางก่อนเราทั้งสองได้เคยกระทำกรรมอันใดไว้ มาชาตินี้จึงต้องประสบความทุกข์อันยิ่งใหญ่เห็นปานดังนี้

เมื่อสองสามีภริยาร้องไห้พิไรรำพรรณดังนี้แล้ว ก็อยู่ในป่ากับพระดาบสนั้นประมาณเดือนหนึ่ง จึงปรึกษากันว่า เมื่อเราทั้งสองมาอยู่ในป่าอย่างนี้ ไม่รู้จักหนทางที่จะไปเมืองโกฏินครแลข่าวคราวของมารดาเล่า ควรเราทั้งสองจักออกไปจากป่านี้เที่ยวเสาะหาทาง แลเที่ยวสืบฟังข่าวคราวของมารดาเถิด ครั้นปรึกษากันดังนี้แล้ว พระโพธิสัตว์จึงพานางสวรรณกิริมากราบลาพระดาบส แล้วพากันเดินไปในป่าโดยสัญญาที่เคยเอาว่า เมืองโกฏินครอยู่ทางทิศนี้ แต่เมื่อเที่ยวเดินเตาอยู่ในป่านั้นประมาณอีกเดือนหนึ่ง ก็ไปเห็นต้นไทรใหญ่ต้นหนึ่ง จึงปรึกษากันว่า เราทั้งสองมีความลำบากเหน็ดเหนื่อยนัก ควรจะหยุดพัก

ระงับกระวนกระวายณภายใต้ร่มไทรนี้ ต่อเวลาแดดอ่อนจึงจะพากันเดิรต่อไป ปรึกษากันดังนี้แล้ว ก็เข้าไปหยุดพักอาศรัยอยู่ที่ใต้ร่มไทรนั้น

ฝ่ายนันทยักษ์ผู้สิงสถิตอยู่ที่ต้นไทรนั้น ครั้นเห็นสองสามีภรรยาพากันมาอาศรัย ก็มีใจโสมนัสยินดีจึงกล่าวว่า ท่านทั้งสองนี้เปนภักษาหารของเราแล้ว จึงถือตะบองเหล็กออกมาจากต้นไทร

สองสามีภริยาเห็นนันทยักษ์ก็สดุ้งตกใจกลัวเปนกำลัง จึงพากันวิ่งหนีออกไปจากต้นไทรนั้นโดยกำลังเร็ว ต่างคนต่างก็วิ่งแยกทางกันไปคนละทาง สองสามีภริยานั้นก็พลัดกันไป

ฝ่ายพระโพธิสัตว์นั้น ครั้นวิ่งหนีไปพ้นแดนของยักษ์แล้ว ก็เที่ยวหาภริยาพลางร่ำพิไรว่า เวรอะไรหนอที่เราได้กระทำมาแล้ว ภรรยาอันเปนที่รักของเราจึงมาพลัดพรากไปจากเรา นางสุวรรณคิริภรรยาของเรานั้นไปอยู่ที่ไหนหนอ หรือถูกยักษ์จับไปแล้วกระมัง ตัวเจ้าสิเปนหญิงมีกำลังทุพลภาพ เพราะถูกเดิรบุกไพร เมื่อวิ่งมาวิ่งไปก็คงจะล้มลงในท่ามกลางป่า แต่เราเที่ยวค้นหาก็มิพบพาน อนึ่งเมื่อนางนั้นมิได้เห็นเราแล้ว นางจะเที่ยวค้นหาเราที่ในป่าอย่างไรได้ นางสิเปนธิดาของพระยากินรราช เปนหญิงมีแต่ความขลาดเปนเบื้องหน้า เมื่อวิ่งไปวิ่งมาด้วยความหวาดหวั่น คงถูกยักษ์นั้นจับไปแล้วเปนมั่นคง หรือนางนั้นจะปลดปลงชนมชีพเสียแล้ว หรือจะยังมีชีวิตอยู่ ทำไฉนเราจึงจะรู้ข่าวคราวของนางนั้น แต่เที่ยวค้นหาไปในทิศานุทิศ ก็ได้พบเห็นแต่ฝูงเนื้อทั้งหลาย ฝูงเนื้อนั้นครั้นเราเข้าถามว่า ท่านทั้งหลายได้เห็นภรรยาของเราหรือไม่ ฝูงเนื้อก็มิได้พูดบอกกระไรแก่เราเลย แต่

พระโพธิสัตว์คร่ำครวญร่ำพิไรเที่ยวเสาะหาภริยาไปในป่าโดยทิศานุทิศ อย่างนี้พอครบกำหนด ๗ วันก็บัลลุถึงอาศรมพระฤษีองค์หนึ่ง จึงเข้าไปนมัสการพระดาบส แล้วนั่งอยู่ณที่ควรข้างหนึ่ง จึงถามพระดาบสว่า ข้าแต่พระผู้เปนเจ้าผู้เจริญ พระผู้เปนเจ้าได้เห็นภรรยาของข้าพเจ้ามาทางนี้บ้างหรือไม่ พระเจ้าข้า ดูกรอุบาสก เรามิได้เห็นผู้ใดไปมาในที่นี้ ท่านนี้มาแต่ไหน ข้าแต่พระผู้เปนเจ้าผู้เจริญ ข้าพเจ้าสองสามีภริยาพากันมาแต่เมืองไกลาส พระเจ้าข้า ดูกรอุบาสกเหตุไฉนท่านทั้งสองจึงได้พลัดพรากจากกันเล่า ข้าแต่พระผู้เปนเจ้าผู้เจริญ ข้าพเจ้าทั้งสองหลงทางมา พากันเข้าพักอาศรัยที่ร่มไม้ไทร ถูกยักษ์ตนหนึ่งออกมาไล่จับ ข้าพเจ้าทั้งสองพากันวิ่งหนียักษ์โดยกำลังเร็ว ต่างคนต่างวิ่งไปด้วยความกลัว จึงได้พลัดกันไป พระเจ้าข้า ดูกรอุบาสก ท่านมีนามชื่อไร ภรรยาของท่านนั้นชื่อไร ข้าแต่พระผู้เปนเจ้าผู้เจริญ ข้าพเจ้ามีนามชื่อว่า วนาวนราชา ส่วนภรรยาชื่อว่าสุวรรณคิรีเทวี พระเจ้าข้า ดูกรอุบาสก ท่านจะไปณที่ไหน ท่านมานี้เพื่อประโยชน์อะไร ข้าแต่พระผู้เปนเจ้าผู้เจริญ ข้าพเจ้าจะไปเมืองโกฏินคร ข้าพเจ้ามานี้เพื่อจะอาศรัยพระผู้เปนเจ้าอยู่สัก ๗ วัน แล้วก็จะอำลาไป พระเจ้าข้า ดูกรอุบาสก เมื่อท่านจะอาศรัยอยู่ก็ตามปรารถนาเถิด เมื่อพระโพธิสัตว์ได้รับอนุญาตแต่พระดาบสแล้ว ก็อยู่อาศรัยในอาศรมบทนั้น ครั้นรุ่งเช้าก็เข้าไปสู่ป่า เพื่อเสาะหาผลาผลทุกวัน

สุวณฺณคิรีบี โข ฝ่ายนางสุวรรณคิรีนั้น ครั้นพลัดพรากจากพระภัศดาแล้ว นางก็มีความทุกข์ระทมไปด้วยความโศกเปนเบื้องหน้า

นางร่ำร้องไห้บ่นเพ้อรำพรรณถึงพระภัศดาด้วยวาจาว่า ข้าแต่พระสามี กาลนี้ท่านไปอยู่ณที่ไหน หรือท่านถึงมรณภัยพิบัติเสียแล้ว หรือท่านถูกยักษ์นั้นจับเอาไป ท่านมาละทิ้งข้าพเจ้าไว้ในกลางป่า ไฉนท่านไม่เอื้อเฟื้อกรุณาแก่ข้าพเจ้าบ้างเลย ท่านมาตัดอาลัยละทิ้งข้าพเจ้าแล้วหนีไปแต่ผู้เดียวด้วยเหตุอะไร เราทั้งสองเป็นผู้มีความยากลำบากมาด้วยกัน ไฉนท่านมาหนีไปแต่ผู้เดียวดังนี้เล่า ทำอย่างไรข้าพเจ้าจึงจะรู้จักที่อยู่ของท่าน ข้าพเจ้าเคยเห็นหน้าท่านแล้วก็มีความยินดีขอเชิญท่านมาหาข้าพเจ้าในกาลนี้เถิด ข้าแต่พระสามี ข้าพเจ้าระทมไปด้วยความทุกข์โศกสุดที่จะพรรณนาไม่รู้ว่าจะพูดจากับผู้ใด ทั้งไม่มีใครที่จะเป็นเพื่อนในหนทางเปลี่ยว ทั้งต้องนอนแต่ผู้เดียวไม่มีใครเป็นเพื่อนสอง อนึ่งเมืองโกฏินครนั้นจะอยู่ณทิศไหนก็มิได้รู้ ข้าพเจ้าร่ำร้องเรียกท่านสักเท่าใด ๆ ท่านก็มานิ่งเฉยเสียได้ไม่กรุณา ถ้าข้าพเจ้ารู้จักมรรคาว่าท่านไปณที่ใด ก็จะขอติดตามท่านไปณที่นั้น แต่นางร่ำรำพรรณเพ้อเที่ยวเรียกหาพระโพธิสัตว์อยู่ในป่าดังนี้ถึง ๗ วัน ก็มาบังเกิดถึงอาศรมบทพระฤษีที่พระโพธิสัตว์ผู้สามีอยู่อาศรัย

ในกาลนั้น พระโพธิสัตว์จะเข้าไปสู่ป่า จึงเปลื้องอาภรณ์เครื่องประดับกับทั้งพระภูษาของตนวางลงไว้ ในอาศรมแล้วก็เข้าไปสู่ป่า เที่ยวเสาะหาผลาผลแต่เวลาเช้า

ฝ่ายนางสุวรรณคิรินั้น ครั้นมาถึงอาศรมสถานก็นมัสการพระดาบสแล้วนั่งอยู่ณที่อันควรข้างหนึ่ง จึงถามพระดาบสว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าผู้เจริญ พระผู้เป็นเจ้าได้เห็นมาณพผู้หนึ่งมาทางนี้บ้างหรือ ข้าพระเจ้า

หนังสือหายาก 291.3121 ช512ม ร น.32ข.2534

พระดาบสจึงถามว่า ดูกรนาง เจ้านี้มีนามชื่อไร แลมาณพที่เจ้าถามถึงนั้นชื่อไร เปนอะไรกันกับเจ้า ข้าแต่พระผู้เปนเจ้าผู้เจริญ มาณพนั้นชื่อว่าวนาวนราชาเปนสามีของข้าพเจ้า ส่วนตัวข้าพเจ้าเปนภรรยามีนามชื่อว่าสุวรรณกิริ พระเจ้าข้า ดูกรนาง มีมาณพหนุ่มผู้หนึ่งมาอยู่ในที่นี้ มาณพนั้นเข้าไปเปลื้องเครื่องประดับไว้ในอาศรม แล้วเขาก็เข้าไปข้าเพื่อจะแสวงหาผลาผล เจ้าจงไปดูเครื่องประดับที่เขาเปลื้องวางไว้ก็คงจะรู้ได้

นางสุวรรณกิริได้ฟังดังนั้นก็มีความโสมนัส จึงเข้าไปในอาศรมเห็นเครื่องประดับของพระภัศดาก็จำได้ จึงกลับมาบอกพระดาบสว่าเครื่องประดับนั้นเปนของสามีของข้าพเจ้า พระเจ้าข้า พระดาบสจึงบอกว่าดูกรนาง ถ้ากระนั้น เจ้าจงเข้าไปในโรงไฟ แล้วจงบริโภคมูลผลาผลไม้ตามปราถนาเถิด นางจึงกล่าวว่า ข้าแต่พระผู้เปนเจ้าผู้เจริญ การที่พระผู้เปนเจ้ามีเมตตากรุณานี้ ข้าพเจ้ายินดีขอบพระคุณเปนอย่างยิ่ง พูดดังนี้แล้วก็บริโภคผลาผลต่าง ๆ แล้วอยู่ณที่นั้น

สายณหสมเย ครั้นเวลาเย็นพระโพธิสัตว์กลับมาจากป่า แต่พอเดินเข้ามาถึงที่ท้ายจงกรม นางสุวรรณกิริแลเห็นพระภัศดา ก็วิ่งออกมาต้อนรับแล้วกอดพระยาทร้องไห้สลบลงกับที่ พระโพธิสัตว์ได้เห็นนางสุวรรณกิริสลบลง ก็ไม่สามารถจะทรงพระกายอยู่ได้ ก็สวมกอดนางสุวรรณกิริภรรยา ทรงโสการ่ำไรรำพรรณพิลาป ก็ถึงวิสัญญีภาพสลบลงณที่นั้น

พระดาบสเห็นสามิภรรยาพากันสลบนิ่งไป ก็มีความสังเวชสลดใจ จึงไปตักเอาน้ำที่เย็นใสมารดลง ให้สามิภรรยาทั้งสองกลับคืนคงได้สติแล้ว ก็พาชนทั้งสองนั้นเข้าไปนั่งในอาศรม สองสามิภรรยานั้นก็มีจิตต์ชื่นชมโสมนัส จึงพากันกรายไหว้พระดาบส พรรณนาพระคุณที่พระดาบสได้กระทำอุปการแก่ตนแล้วก็พากันบริโภคผลาผลอิ่มหนำสำราญ แล้วก็อยู่อาศรัยในอาศรมบทนั้นประมาณเดือนหนึ่ง ในเวลาที่อยู่นั้นก็พากันไปหาผลาผลมาถวายพระดาบส เช่นนิตยนิรันดรมิได้ขาดวัน

ครั้นเมื่อเดือนหนึ่งล่วงไปแล้ว สองสามิภริยานั้น จึงพากันเข้าไปหาพระดาบส แล้วกรายไหว้อำลาว่า ข้าแต่พระผู้เปนเจ้าผู้เจริญ ข้าพเจ้าทั้งสองจะขอลาพากันไปเมืองโกฏินคร ขอพระผู้เปนเจ้าจงอยู่มีความสุขสถาพรในที่นี้ อนึ่งขอพระผู้เปนเจ้าได้กรุณาโปรดชี้ทิศแลทางที่จะไปยังเมืองโกฏินครให้ข้าพเจ้าทั้งสองนี้ด้วยเถิด พระเจ้าข้า

พระดาบสได้ฟังดังนั้น อาศรัยความกรุณาจึงยกทักขิณหัตถ์เบื้องขวาขึ้นชี้บอกว่า เมืองโกฏินครนั้นตั้งอยู่ณทิศประจิม ท่านทั้งสองจงพากันไปโดยหนทางตรงมือเราชี้นี้ ก็จะบัลลุถึงเมืองโกฏินคร แล้วอวยชัยให้พรว่า ท่านทั้งสองจงพากันไปโดยสุขสวัสดิ์ ปราศจากโรคภัยอันตราย แลทุกขโทมนัสทั้งปวงจงบัลลุผลสมดังมโนรถความปรารถนา

สองสามิภริยารับพรแล้ว ก็พากันกรายลาพระดาบส กำหนดทิศทางโดยถ้อยคำของพระนักพรตซึ่งชี้บอกนั้น พากันเดินข้ามลำเนาแนวป่าแลบรรพตน้อยใหญ่ ประมาณสามเดือนก็บัลลุถึงกาสิกรัฐ ซึ่งเปน

เมืองของพระนางภัทรามารดาเลี้ยง ที่พระโพธิสัตว์ได้เคยอยู่เสวยราชย์แล้วแลถูกพราหมณปโรหิตพูดพ่อลวงพาขึ้นไปทิ้งเสียในเหวนั้น

ครั้นพระโพธิสัตว์มาถึง จึงพาภรรยาเข้าไปอาศรัยนายประตูอยู่แล้วคิดว่า ถ้าเราจะไปเฝ้าพระนางภัทรามารดาเลี้ยงเรา นายประตูทั้งหลายไม่รู้จักเรา ก็จักไม่ยอมให้เราเข้าไปเฝ้า อย่ากระนั้นเลย เราจักอาศรัยนายประตูอยู่ในที่นี้ไปก่อน คิดทำอุบายให้มารดาเลี้ยงเรารู้ว่า เรามาอยู่ณที่นี้เถิด ครั้นคิดดังนี้แล้ว จึงไปเก็บดอกไม้ต่าง ๆ มาร้อยเปนพวงมาลัย ส่งให้นางสุวรรณกิริภรรยาแล้วบอกว่า ดูกรเจ้าผู้มีพักตร์อันเจริญ เมืองนี้เปนเมืองที่อยู่ของมารดาเลี้ยงเรา แลเราก็เคยได้เสวยราชย์อยู่ในเมืองนี้ ถ้าหากว่าเราจะเข้าไปในราชนิเวศน์ พวกอำมาตย์ทั้งปวงเขาจำเราไม่ได้ เพราะเหตุที่เราได้พลัดพรากไปจากเมืองสิ้นกาลนาน ที่ไหนเขาจะยอมให้เราเข้าไป อนึ่งถ้าพราหมณปโรหิตที่ประทุษร้ายเรารู้เข้าไซ้ ก็จักมาทุบตีฆ่าเราให้ถึงแก่ความตาย เพราะเหตุนี้ พี่จะยังไม่เข้าไปจักรออยู่ที่นี่ก่อน ฝ่ายเจ้าเปนกุมาริหญิงรุ่นอาจเข้าในราชวังได้ เจ้าจงถือเอาพวงดอกไม้ที่พี่ร้อยนี้ เข้าไปขายให้พระนางภัทราผู้เปนมารดาเลี้ยงของเรา เมื่อพระนางภัทราเห็นพวงมาลานี้ ก็คงจะรู้ว่าเปนฝีมือพี่ร้อยเจ้าจงเข้าไปในวันนี้

นางสุวรรณกิริรับพวงดอกไม้แล้ว ก็เข้าไปในพระราชนิเวศน์ร้องขายดอกไม้อยู่ณที่นั้น ๆ ครั้นพระนางภัทราเทวีได้ฟังเสียงนางสุวรรณกิริ

ร้องขายดอกไม้ จึงเรียกเข้าไปถามว่า เจ้าขายอะไร นางจึงทูลว่า ข้าแต่พระแม่เจ้า ข้าพเจ้าขายพวงดอกไม้ ครั้นพระนางภัจจาตรัสว่า เราจะขอดพวงดอกไม้ นางก็ถวายแล้วทูลว่า ข้าแต่พระแม่เจ้า พระแม่เจ้าจงรับไว้ทรงเถิด ดูกรเจ้า พวงดอกไม้นี้ราคาเท่าไร ข้าแต่พระแม่เจ้า ข้าพเจ้าเป็นคนยากจนมาแต่เมืองอื่น แล้วแต่พระแม่เจ้าจะประทานเถิด

พระนางภัจจาเทวี รับพวงดอกไม้มาพิจารณาแล้ว จึงดำริห์ว่า พวงดอกไม้นี้งามนัก เหมือนดังฝีมือพระวนาวนราชผู้เป็นบุตรเลี้ยงเราร้อยกรอง ครั้นดำริห์ดังนี้แล้ว ก็ทรงระลึกถึงพระวนาวนราชบุตรเลี้ยง จึงพระราชทานทรัพย์พันกหาปณะให้แก่นาง นางได้รับทรัพย์ค่าดอกไม้แล้ว ก็ลาออกมาจากราชนิเวศน์ จึงส่งทรัพย์ที่ได้มานั้นให้พระภัศดา พระโพธิสัตว์จึงเอาทรัพย์นั้นมาซื้อสิ่งของทั้งหลายมีเข้าสารเป็นต้น มาเลี้ยงนายประตูที่ได้อาศรัยอยู่นั้น

อยู่มาวันหนึ่ง พระโพธิสัตว์จึงให้นางสุวรรณคิรีภรรยาไปอยู่กับหญิงขัยร้องที่เคยเข้าขัยถวาย ครั้นนางสุวรรณคิรีขัยร้องได้ดีแล้ว จึงเข้าไปขัยถวายพระนางภัจจาในราชนิเวศน์ ด้วยเสียงอันไพเราะ ว่าพระวนาวนราชมีกิริยาอาการเหมือนคนที่ยากจน เที่ยวทนทุกข์เวทนาอยู่ในป่า ดุจคนกำพร้าที่เลวทรามคนหนึ่ง ครั้นมาถึงเมืองนี้แล้วก็ยังหาที่พึ่งมิได้ พระวนาวนราชผู้สามีของเรานั้นเมื่อเที่ยวกรากกรำอยู่ในป่าย่อมเป็นคนอนาถา อุปมาดังนายพรานที่เที่ยวอยู่ในป่าก็ป่านกัน พระวนาวนราชนั้นมาพลัดพรากจากพระมารดาด้วยเหตุไร อนึ่งมารดานั้น

ก็มิได้ระลึกถึงบุตร บุตรผู้เดียวเป็นผู้รับความทุกข์ ครั้นมาถึงเมืองนี้
แล้วก็ยังไม่มีที่จะอยู่ ต้องไปอาศัยนายประตูน่ากรุณานัก เมื่อ
นางสุวรรณคิรีนั่งขับถวายพระนางภัจจาด้วยเสียงอันไพเราะอยู่โดยอาการ
อย่างนี้

พระนางภัจจาเทวีได้ฟังเสียงขับดังนั้น จึงตรัสว่าเสียงเพลงขับนี้
ไพเราะยิ่งนัก จึงมีพระเสาวนีตรัสซักว่า เจ้ามาขับถึงชื่อพระวนาวน
ราชกุมารด้วยเหตุอะไร พระวนาวนราชกุมารนั้นเป็นบุตรของเรา เจ้ารู้
หรือว่าบุตรของเรานั้นอยู่ณที่ใด ครั้นนางสุวรรณคิรีทูลประพฤติเหตุให้
ทรงทราบ ก็มีพระทัยโสมนัสยินดีเป็นที่ยิ่ง จึงมีพระเสาวนีให้
หาอำมาตย์ทั้งหลายเข้ามาเฝ้า แล้วตรัสว่า ท่านทั้งหลายจงพากันไป
รับพระวนาวนราชบุตรเรามาด้วยวอทองพร้อมทั้งนายประตูที่บุตรเราได้
อาศัยอยู่นั้น

อำมาตย์ทั้งหลายรับพระเสาวนีแล้ว ก็ไปสู่สำนักพระโพธิสัตว์
ประคองอัญชลีแล้วทูลว่า ข้าแต่สมมติเทวดา ขอเชิญพระองค์เสด็จขึ้น
ทรงวอ ข้าพระองค์ทั้งหลายจะนำไปเฝ้าพระราชมารดา พระพุทธเจ้าข้า
พระโพธิสัตว์ได้ทรงฟังจึงเสด็จขึ้นประทับณวอ แวดล้อมไปด้วยบริวารเป็น
อันมาก ครั้นถึงภายในพระราชนิเวศน์ จึงลงจากวอดำเนิรไปด้วยเท้า
ตรงไปเฝ้าพระราชมารดากราบกรานแล้วนั่งอยู่ณที่ควร กับนางสุวรรณ
คิรีภรรยา

ฝ่ายพระนางภัจจามารดาเล็งได้เห็นพระโพธิสัตว์ ก็ทรงพระ
โสมนัสยินดีตรงเข้าสวมกอดพระโพธิสัตว์ ทุมพิตแล้วปริเทวนาการ

ตรัสว่า ดูกรพ่อบิยบุตร เมื่อมารดาได้ฟังเจ้าว่าหายไป ก็เข้าใจว่าเจ้าคงตกเหว มีหฤทัยประหนึ่งว่าแตกทำลายไป ไม่อาจดำรงตนอยู่ได้ ร้องไห้จนไม่เปนสมปฤดีแลมีจิตต์อันฟุ้งซ่านปานประหนึ่งว่าจะเปนบ้า ปรารถนาจะตายตามเจ้าไป ไม่มีความปราถนาที่จะอยู่เปนคน ดูกรพ่อบิยบุตร ใครเปนผู้ประทุษร้ายทำให้เจ้าตกเหว เหตุไฉนเจ้าจึงไม่ตาย แลหายไปสิ้นกาลนานถึงเพียงนี้ เจ้าจงบอกเล่าให้มารดาฟังตามจริงทุกประการ

พระโพธิสัตว์จึงเล่าความตามจริงว่า ข้าแต่พระแม่เจ้า พราหมณ์ปโรหิตพูดล่อลวงข้าพเจ้า แล้วให้ข้าพเจ้าขึ้นนั่งบนบ่าแยกพาขึ้นไปบนบรรพต ครั้นถึงเหวแห่งหนึ่งจึงทิ้งข้าพเจ้าลงไปในเหว ด้วยอำนาจบุญข้าพเจ้าจึงไม่ตาย ในลำดับนั้น มีเทพดาสององคมาก่อกองไฟให้สว่างแล้วให้ข้าพเจ้าแสดงธรรมให้ฟัง แล้วยกข้าพเจ้าขึ้นไว้บนปากเหว ข้าพเจ้าจักมาเมื่องนี้ก็ไม่รู้จักทางจึงหลงไปวนเวียนอยู่ในป่า ครั้นไปถึงสระโบกขรณีก็ลงไปอาบน้ำชำระกาย แล้วดื่มน้ำเก็บผักบัวเง่าบัวบริโภคเปนอาหาร ขณะนั้นพวกกุมภัณฑ์พากันมาจับข้าพเจ้า ผูกคอนำไปเฝ้าพระยากินรณเมืองไกลาส พระยากินรก็ให้เฆี่ยนตีจำจองข้าพเจ้าไว้ในเรือนจำถึง ๓ ปี แล้วถอดข้าพเจ้าออกให้แสดงธรรมให้ฟัง แล้วมีความเลื่อมใสประทานนางสุวรรณคิรีผู้เปนธิดาให้เปนภรรยา แลมอบที่อุปราชให้ข้าพเจ้า ครั้นต่อมาข้าพเจ้าระลึกถึงมารดา ข้าพเจ้าจึงได้กราบลาพระยากินรว่าจะไปเยี่ยมมารดา พระยากินรก็จัดแจงทำยักแลหางให้แล้วมอบธิดาให้มากับข้าพเจ้า ข้าพเจ้าทั้งสองพากันบินมาทางอากาศ

ครั้นเหนื่อยอ่อนก็พากันลงมาอาศรัยอยู่ที่อาศรมพระดาบส บังเอิญเกิดไฟไหม้อาศรมเลยไหม้ยับหางทั้งสิ้น ข้าพเจ้าทั้งสองจึงพากันลาพระดาบสพากันเดิรดินยกย่า ครั้นเวลาแดดร้อนก็พากันเข้าพักอาศรัยใต้ร่มไทรมียักษ์ตนหนึ่งออกมาไล่จะจับกินเปนภักษา ข้าพเจ้าทั้งสองพากันวิ่งหนีมันก็พลัดกันไปคนละทาง ภายหลังได้ไปพบกันที่อาศรมพระดาบสอีกองค์หนึ่งจึงพักอยู่ที่นั้น ๗ วัน แล้วพากันลาพระดาบสมาถึงเมืองพระมารดาในกาลนี้

พระนางภัจจาเทวีได้ทรงสดับก็เกิดความสงสาร ไม่สามารถจะกลั้นอัสสุชลไว้ได้ทรงกรรแสงแล้วตรัสว่า ดูกรพ่อยียุตร พราหมณ์ปโรหิตนั้นครั้นประทุษร้ายเจ้าแล้ว ก็กลับมายอกแก่มหาชนแลมารดาว่าเจ้าเปนผู้ว่ายากห้ามไม่ฟัง เมื่อวิ่งไปวิ่งมาทางโน้นทางนี้ก็ตกลงไปในเหว มารดาได้ฟังดังนั้นก็สำคัญว่าจริง จึงร่ำร้องไห้แล้วบริภาคมัตตกภัต แลรักษาศีลอุทิศส่วนบุญไปให้ ด้วยสำคัญใจว่าบุตรเราตายแล้วดังนี้ ตรัสดังนี้แล้ว จึงให้หาตัวอำมาตย์คนเก่าทั้งหลายเข้ามาเฝ้า แล้วมีพระเสาวนีให้จับพราหมณ์ปโรหิตพร้อมทั้งบุตรภรรยามาลงพระอาญาพันหนึ่งแล้วให้จำไว้ในเรือนจำ แล้วให้พิพากษาโทษที่ปโรหิตได้ทำแก่พระราชบุตรนั้น

อำมาตย์ผู้นอกนี้ทั้งหลายจึงทูลว่า ขาแต่พระแม่เจ้า พราหมณ์ปโรหิตผู้นี้ เปนผู้มีจิตต์ประทุษร้ายต่อพระราชาเจ้านายของตน การที่ทำนั้นประสงค์จะปลงพระชนม์ให้ตักษัย ควรฆ่าพราหมณ์ปโรหิตนี้เสียพร้อมทั้งลูกแลเมียแลญาติเผ่าพันธุ์ทั้งหลายให้สิ้นเสียนหนาม

อำมาตย์ผู้หนึ่งออกความเห็นว่า พราหมณ์ปโรหิตผู้นี้ได้ทิ้งพระราชาลงในเหว แต่พระราชานั้นมิได้ถึงแก่ความตาย เพราะเหตุนั้น ควรเราทั้งหลายจะทิ้งพราหมณ์ปโรหิตนี้ลงในเหวบ้าง แล้วเอาไฟคลอกพวกญาติของปโรหิตเสียให้หมด ไม่ควรเลี้ยงพวกพ้องคนทรยศอีกต่อไป

อำมาตย์ทั้งหลายวินิจฉัยเห็นพร้อมกัน ก็ให้กระทำตามถ้อยคำของอำมาตย์ผู้นั้น แล้วนำความทูลพระราชเทวี ให้ทรงทรายตามที่ได้ทำแล้วนั้น

จำเดิมแต่นั้นมา พระนางภัจจาเทวีก็ให้อภิเษกพระโพธิสัตว์ ขึ้นครองราชสมบัติกับนางสุวรรณคิรีเทวี พระโพธิสัตว์ก็ได้เถลิงถวัลย์ราชย์อยู่กาสิกรัฐพร้อมด้วยนาฏกิตถีหญิงฟ้อนทั้งหลายอันเปนบริพารประดุจดังว่าท้าวมฆวานอันเสวยทิพยสมบัติในเทวโลกฉะนั้น เมื่อพระโพธิสัตว์ได้เสวยราชสมบัติอยู่กับนางอัคมเหษีสุวรรณคิรีนั้น ก็พากันเอาใจใส่ปฏิบัติพระราชเทวีมารดาเลี้ยง เปนนิจกาลมิได้ขาด

อยู่มาวันหนึ่ง พระราชาโพธิสัตว์ทรงระลึกถึงมารดาของตนขึ้นมา จึงไปเฝ้าพระนางภัจจามารดาเลี้ยงแล้วตรัสว่า ข้าแต่พระแม่เจ้า ข้าพเจ้าจะขอลาไปเยี่ยมเยือนมารดาที่เมืองโกฏินคร พระนางภัจจาจึงถามว่า ดูกรพ่อผู้เปนบุตร เจ้าจักไปโดยอย่างไร ข้าแต่พระแม่เจ้า ข้าพเจ้าจักไปแต่ผู้เดียว ดูกรพ่อผู้บุตร ถ้าเจ้าจักไปเมืองโกฏินคร เจ้าจงตระเตรียมพลนิกรรักษาตัวไปด้วยเถิด จักไปแต่ผู้เดียวหาควรไม่ ข้าแต่พระแม่เจ้า ข้าพเจ้าจักไปเยี่ยมมารดาแต่ผู้เดียวก่อน ถ้ามารดาของข้าพเจ้ายังมีชีวิตอยู่ ข้าพเจ้าจึงจะยกพลนิกรไปต่อยุทธ์เมื่อภายหลัง

ครั้นพระโพธิสัตว์ตรัสดังนี้แล้วจึงตรัสฝากอัคมเหษีว่า ข้าแต่พระแม่เจ้า ข้าพเจ้าขอฝากนางสุวรรณคิรีไว้กับพระแม่เจ้า พระแม่เจ้ามีความรักข้าพเจ้าฉันใด ขอจงมีความรักใคร่นางสุวรรณคิรีฉันนั้นเถิด ตรัสดังนี้แล้วก็แปลงเพศเป็นพ่อค้า เมื่อพระนางภัจจามารดาเลี้ยงแลนางอัคมเหษีร้องไห้อยู่ พระองค์ก็เสด็จลงจากปราสาทไปหาพวกพ่อค้าเกวียนแล้วบอกว่า เราจักไปทำการค้าขายกับท่านทั้งหลายในเมืองโกฏินคร

พ่อค้าเกวียนทั้งนั้นตกลงแล้ว ก็จัดเกวียนประมาณ ๕๐๐ เล่ม เต็มด้วยสินค้า พระโพธิสัตว์ไปประมาณเดือนหนึ่งก็ถึงเมืองโกฏินคร แล้วพักเกวียนไว้ภายนอกเมือง พากันจำหน่ายสินค้าทั้งปวง ฝ่ายพระโพธิสัตว์ออกจากที่พักเกวียนแล้วไปนั่งอยู่ที่ท่าน้ำ

ในขณะนั้น หญิงทั้งหลายทั้งปวงคือหญิงที่ตักน้ำหญิงแพศยา หญิงเถ้าแก่ หญิงแม่นม พากันมาอาบน้ำที่แม่น้ำนั้น แต่ฝ่ายนางวลิกาเทวีมารดาของพระโพธิสัตว์นั้น มาสุดท้ายภายหลังหญิงทั้งปวงครั้นมาถึงก็ยืนอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำนั้น

พระราชาโพธิสัตว์เห็นมารดาของตนจึงคิดว่า หญิงผู้นี้มีลักษณะทรวดทรงอันงาม ไม่เหมือนกับหญิงสามัญทั้งปวง ควรเราจะไต่ถามดูให้รู้เหตุ คิดดังนี้แล้วจึงเรียกร้องว่า ดูกรแม่ เชิญแม่มาข้างนี้หน่อยเถิด ครั้นนางวลิกาเทวีเข้าไปใกล้แล้วจึงถามว่า ดูกรแม่พระราชาผู้ครองเมืองนี้ทรงพระนามชื่อไร นางจึงถามว่า ท่านมาแต่เมืองไหน จึงมาถามถึงพระนามของพระราชา ดูกรแม่ ข้าพเจ้า

มาแต่เมืองไกล ท่านมาถามถึงพระนามของพระราชาเพื่อประโยชน์
อะไรหรือ ดูกรแม่ ข้าพเจ้าน้อยากจะรู้ว่า พระยาโกมลราชแลนาง
วลิกาเทวี มีอยู่ในเมืองนี้หรือ ๆ จะอยู่ในเมืองใด เพราะเหตุนี้ ข้าพเจ้า
จึงได้ถามถึงพระนามของพระราชา เพราะเหตุอะไร ท่านจึงมาถาม
ถึงท่านทั้งสองนั้น ดูกรแม่ เพราะเหตุที่ข้าพเจ้าอยากจะรู้ข่าวคราว
ของท่านทั้งสองนั้น จึงได้มาถามถึงท่าน ดูกรมาณพ พระยาโกมลราช
นั้นเสวยราชสมบัติอยู่ในเมืองนี้ แต่ฝ่ายนางวลิกาเทวีนั้นคือตัวเรานี้

พระโพธิสัตว์ได้ฟังดังนั้น ก็ไม่สามารถจะกลั้นความโศกไว้ได้
จึงวิ่งเข้าไปกอดเท้ามารดาแล้วร้องไห้ปริเทวนาการ นางวลิกาเห็นดังนั้น
ก็มีความสงสารยิ่งนัก จึงซักถามว่า ท่านร้องไห้ดังนี้ด้วยเหตุอะไร
ข้าแต่พระแม่เจ้า ข้าพเจ้านี้เป็นบุตรของท่าน ดูกรมาณพ บุตรแล
ธิดาของเรามิได้มี ไฉนท่านจึงมาว่าตัวท่านนี้เป็นบุตรของเราเล่า
ข้าแต่พระแม่เจ้า ข้าพเจ้าจะเล่าให้ฟัง ขอพระแม่เจ้าจงฟังคำของข้าพเจ้า
แล้วพระโพธิสัตว์ก็ทรงเล่าความ ตามคำที่เทพดาได้บอกเล่านั้นให้ฟัง
ตั้งแต่ต้นจนถึงปริโยสานที่สุด

นางวลิกาเทวีได้ฟังดังนั้น ก็รู้ชัดว่าเป็นบุตรของตน นางจึง
สวมกอดพระโพธิสัตว์แล้วขู่เกล้า ร้องไห้รำพรรณต่าง ๆ แล้วเล่า
ความว่า ดูกรพ่อผู้เป็นบิยบุตร เมื่อเจ้าอยู่ในท้องมารดา เจ้าเคลื่อน
จะออกมารดาก็ได้รู้ชัดว่าเจ้าจะคลอด เมื่อขณะเจ้าคลอดออกมาแล้ว
มารดาก็ได้ยินเสียงเจ้าร้องไห้ เมื่อมารดารู้ชัดอยู่อย่างนี้แล้ว ครั้น
ได้ฟังเขาบอกว่าบุตรเป็นท่อนไม้ มารดาก็สลบไปไม่เป็นสมปฤดี

ขณะนั้น หญิงทั้งหลายที่มาอาบน้ำด้วยกัน ได้เห็นนางวลิกา สวมกอดพระโพธิสัตว์ดังนั้น ก็นำความไปกราบทูลพระเจ้าโกมลราชว่า นางวลิกาเทวีกระทำความสังวาสกับมาณพหนุ่มน้อย พระเจ้าโกมลราชได้ทรงสดับก็ทรงพระพิโรธเป็นกำลัง ประดุจดังอสรพิษที่มีผู้มาประหารลงที่ขนดหางฉันนั้น จึงตรัสบังคับอำมาตย์ทั้งหลายว่าเจ้าทั้งหลายจงไปจับมาณพหนุ่มน้อยกับนางวลิกาเทวี มาโยยตีจำจองไว้ในเรือนจำให้จงได้

อำมาตย์ทั้งหลายรับพระราชโองการแล้ว ก็ไปจับพระโพธิสัตว์กับพระมารดามาโยยตี แล้วจำด้วยเครื่องจำห้าประการ นำไปขังไว้ในเรือนจำ

ฝ่ายพวกพ่อค้าที่มากับพระโพธิสัตว์ได้รู้เหตุนั้น ก็พากันริบหนีกลับไปเมืองกาสิกรัฐ ทูลประพฤติเหตุแห่งพระโพธิสัตว์ให้พระนางภัจจาและนางสุวรรณกิริทรงทราบ

พระนางทั้งสองได้ทราบเรื่อง ก็พากันทรงพระกรรแสงพิไรร่ำด้วยถ้อยคำมีประการต่าง ๆ แล้วปรึกษากันว่า เราควรจะคิดผูกเปนปฤศนาส่งไปเมืองโกฏินคร ครั้นปรึกษากันดังนี้แล้ว ก็จารึกพระราชสาสน์เพื่อจะส่งไปเมือง โกฏินคร ในพระราชสาสน์นั้นว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า ข้าพเจ้าทั้งสองคือมารดาและธิดา เปนหม้ายอยู่ทั้งสองคน ถ้าพระองค์ทรงแก้ปฤศนาได้ ข้าพเจ้าทั้งสองจักไปกราบไหว้ยอมเปนยาทยบริจาริกาของพระองค์ ถ้าพระองทรงแก้ปัฤศนาไม่ได้ ข้าพเจ้าทั้งสองก็จักไม่ไปเปนยาทยบริจาริกา ครั้นจารึกพระราชสาสน์แล้ว จึง

มอยให้อำมาตย์ที่เปนบัณฑิตมีขุ๎ญญาสามคนถือไป แล้วกระซิบสั่งข้อปฤศนาไปกับอำมาตย์ทั้งสองนั้น

อำมาตย์ราชบัณฑิตทั้งสามรับพระเสาวนี้แล้ว ก็เชิญพระราชสาสน์ไป ครั้นถึงเมืองโกฏินครจึงให้นำความขึ้นกราบทูลพระเจ้าโกมลราชว่าจะขอนำพระราชสาสน์เข้าไปถวาย ครั้นพระเจ้าโกมลราชพระราชทานโอกาศรับสั่งให้หา จึงพากันนำพระราชสาสน์เข้าไปเฝ้า พระเจ้าโกมลราชทอดพระเนตรเห็นราชทูตทั้งสามนาย จึงตรัสถามว่า ท่านทั้งหลายเปนราชทูตมาแต่เมืองไหน ราชทูตทั้งสามทูลว่า ข้าพระองค์ทั้งหลายมาแต่เมืองกาสิกรัฐ จึงมีพระราชดำรัสถามว่า พระราชสาสน์นั้นว่ากระไร ราชทูตทั้งสามจึงถวายราชสาสน์ พระเจ้าโกมลราชได้ทรงทราบพระราชสาสน์ดังนั้น ก็มีพระทัยโสมนัส แล้วมีพระราชดำรัสว่า เราก็สองคนคือบิดากับบุตร เจ้านายของพวกท่านก็สองคน คือมารดากับธิดา ผักกับปลาร้าก็พอดีกัน ก็แต่ว่าในข้อปฤศนานั้นมีเนื้อความว่ากระไรเล่า

ราชทูตทั้งสามเมื่อจะกราบทูลข้อความในปฤศนา จึงกล่าวเปนพระคาถาดังนี้ว่า

กึ อนฺโต ชาลิตำ ทณฺฑทีปำ
กึ อนฺโต มุเข ชาลิเต อคฺคิ
กึ รตฺตมุเข สุกา เจว
ปณฺฑิเตหิ วิชานิย ฯ

ความว่า ประทีปด้ามที่โพลงรุ่งเรืองในภายใน (เทียนลุกในไส้) ได้แก่อะไร ไฟที่โพลงรุ่งเรืองภายในปาก (ไฟลุกในปาก) ได้แก่อะไร นกแขกเต้าปากแดง ได้แก่อะไร ปฤศนาทั้ง ๓ นี้คนที่เป็นบัณฑิตจึงจะรู้

พระเจ้าโกมลราชกับราชบุตร ได้ฟังข้อปฤศนานั้นแล้ว ต่างก็รำพึงคิดข้อความในปฤศนานั้น พระเจ้าโกมลราชคิดแล้ว จึงทรงแก้ว่า เทียนลุกในไส้นั้น ได้แก่มะพร้าวไฟที่มีงอกออกมาแต่ภายในราชทูตทั้งสามทูลว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า ที่ทรงแก้นั้น หาถูกตามปฤศนาไม่ พระพุทธเจ้าข้า

ในลำดับนั้น พระยากัณหวลิราชบุตรจึงแก้ ในข้อปัญหาต่อไปว่า ไฟลุกในปากนั้น ใช่อื่นไกลได้แก่ผีกระสือ ราชทูตทั้งสามจึงทูลว่า หาตรงปฤศนาไม่ พระราชบิดากับพระราชบุตรก็จนปัญญา ไม่รู้ว่าจะแก้ไขประการใดต่อไป

ขณะนั้น พระเจ้าโกมลราชจึงให้ประชุมหมู่อำมาตย์ ข้าราชการเก่าใหม่พร้อมกัน แล้วมีรับสั่งให้แก้ข้อปฤศนานั้น พวกอำมาตย์ทั้งหมดก็ไม่สามารถจะแก้ได้ จึงตรัสแก่พวกราชทูตว่า ดูกรท่านทั้งสาม พวกเราทั้งปวงเป็นบุรุษไม่สามารถจะแก้ปฤศนาของสตรีได้เรามีความละอายยิ่งนัก เพราะเหตุนี้แหละ เราจะตั้งใจคิดปฤศนาทั้งสามข้อให้ออกจงได้ ท่านทั้งหลายจงยับยั้งอยู่ก่อน ตรัสดังนี้แล้วจึงรับสั่งให้เอากลองไปเที่ยวตีป่าวร้องชาวพระนครว่า ถ้าผู้ใดสามารถแก้ปฤศนาของกษัตริหญิงหม้ายทั้งสองได้ เราจะให้ทองพันตำลึง

แก่ผู้นั้น แต่ให้เที่ยวตีกลองป่าวร้องไปทั้งภายในแลภายนอกพระนคร ดังนี้ถึง ๗ วัน ก็ไม่มีผู้ใดจะรับแก้ปฤศนานั้นได้ พระเจ้าโกมลราช จึงสั่งให้อำมาตย์ข้าราชการทั้งหลาย ทั้งผู้น้อยผู้ใหญ่มาประชุมพร้อมกัน แล้ว มีพระราชดำรัสว่า เราทั้งหลายพิจารณาใคร่ครวญนักแล้ว ก็ไม่เห็นอุบายที่จะแก้ปฤศนานั้นได้ บัดนี้จะทำประการใด ท่านทั้งหลาย จงพากันวินิจฉัยตรวจตราในกาลนี้

อำมาตย์ข้าราชการทั้งหลายก็มิได้ทูลประการใด ต่างก็พากัน อัญชลีหมอบก้มหน้าหนิ่งอยู่ พระเจ้าโกมลราชก็ทรงพระพิโรธ แล้ว ตรัสบริภาษพวกอำมาตย์เหล่านั้นว่า ดูกรพวกอำมาตย์ชาติชั่ว พวกมึง ดีแต่รับเบี้ยหวัดเงินเดือน แล้วก็บริโภคอาหารนอนคลุมหัวสบาย มิได้ รู้จักเบื้องต้นเบื้องปลายข้ออรรถธรรมอันสุขุมบ้างเลย ถ้าพวกมึงคิดหา อุบายที่จะแก้ปฤศนานี้ไม่ได้ กูจะให้ตัดศีรษะพวกมึงเสียในวันพรุ่งนี้เช้า ตรัสดังนี้แล้ว ก็ไม่ให้พวกอำมาตย์นั้นกลับบ้าน ให้ประชุมกันอยู่ที่พัน มหาดลในท้องพระโรง พวกอำมาตย์เหล่านั้นกลัวมรณภัยเปนกำลัง จึงปรึกษากันว่า มาณพหนุ่มน้อยที่เปนชู้ของนางวลิกาเทวี มีวรรณ ผิวพรรณแลรูปร่างอันงดงาม เห็นจะมีปัญญาสามารถที่จะแก้ปฤศนาได้ ครั้นปรึกษาเห็นพร้อมกันแล้ว จึงกราบทูลความเห็นนั้นให้พระเจ้าโกมล ราชทรงทราบ

พระเจ้าโกมลราชได้ทรงสดับ จึงตรัสว่า ถ้าฉนั้นเจ้าทั้งหลาย จงไปพามาณพนั้นมา เราจะพิจารณาดูรูปร่างหน้าตามันก่อน อำมาตย์ ทั้งหลายรับพระราชโองการแล้ว ก็ไปถอดพระโพธิสัตว์ออกจากเครื่องจำ

นำตัวมาถวายต่อหน้าพระที่นั่ง พระเจ้าโกมลราชทอดพระเนตรเห็นพระโพธิสัตว์ ก็มีพระทัยโสมนัสให้เกิดความรักใคร่ราวกะว่าบุตรฉนั้น จึงทรงพระดำริห์ว่า มาณพผู้นี้มาแต่ที่ไหนหนอ ดูยังหนุ่มน้อยแลมีผิวพรรณรูปร่างก็งดงามยิ่งนัก ไม่ควรจะไปสังวาสร่วมรักกับนางวลิกาเทวีนั้นเลย

ฝ่ายพระโพธิสัตว์นั้น ครั้นไปถึงก็ถวายบังคมพระราชบิดา แต่มิได้ไหว้นางกัณหลิมาแลพระยากัณหวลิราชบุตรซึ่งอยู่ณที่นั้น แล้วทำอาการเปนประหนึ่งว่าซบเซานั่งอยู่ พระเจ้าโกมลราชเห็นประหลาดดังนั้น จึงตรัสถามว่า ดูกรมาณพ เหตุไฉนเจ้าจึงไม่ทำความเคารพไหว้นางอัคมเหษีแลราชบุตรของเรา พระโพธิสัตว์ทูลว่า ข้าแต่สมมติเทวราช ข้าพระยาทยากจนเปนคนชาวบ้านนอก เห็นนั่งอยู่ด้วยกันมากมายทั้งซ้ายแลขวา มิได้รู้จักว่าเปนพระอัคมเหษีแลพระราชบุตรของพระองค์ เห็นแต่พระองค์ทรงเจริญวัยเปนผู้ใหญ่จึงถวายบังคม เพราะฉนั้นจึงมิได้เคารพกราบไหว้พระอัคมเหษีแลพระราชบุตร อีกประการหนึ่งท่านทั้งหลายก็เปนกษัตริย์ขัตติยราชตระกูลบุญญาภิสมภาร แม้ถึงจะได้ความเคารพวันทนาการของคนจนก็จะมิผลประเสริฐอะไร ควรจะได้ความเคารพกราบไหว้ของพระราชาแลอำมาตย์ราชบริพาร จึงจะเปนการประเสริฐสมควรแก่อิศริยยศอันใหญ่ยิ่ง พระพุทธเจ้าข้า

พระเจ้าโกมลราชได้ทรงฟังดังนั้นก็เห็นจริง มิได้ทรงกริ้วโกรธพระโพธิสัตว์ กลับทรงพระโสมนัสเปนอันมาก โดยทรงพระราชดำริห์เห็นว่า มาณพผู้นี้มีปัญญาเฉลียวฉลาดหลักแหลมยิ่งนัก จึงมีพระ

ราชดำรัสว่า ดูกรมาณพผู้เจริญเจ้าสามารถจะกล่าวแก้ปัญหาของหญิงหม้ายทั้งสองได้หรือไม่ ข้าแต่สมมติเทวราช ข้อปัญหาของหญิงหม้ายสองคนเท่านั้น พระองค์อย่าทรงพระวิตกเลย แม้ปัญหาของชนทั้งหลายพันหนึ่ง ข้าพระองค์ก็สามารถจะแก้ถวายได้ พระพุทธเจ้าข้า ดูกรมาณพ ถ้าจริงอย่างนั้น เราจะหาหญิงสาวที่มีรูปงามๆ มาให้เจ้า ข้าแต่สมมติเทวราช ข้าพระองค์สามารถจะกล่าวแก้ได้จริงดังที่ได้กราบบังคมทูล พระพุทธเจ้าข้า พระเจ้าโกมลราชเห็นว่าพระโพธิสัตว์ตรัสรับรองมั่นคง จึงให้พระโพธิสัตว์อาบน้ำชำระกายด้วยน้ำหอม แลให้นุ่งภูษาใหม่อันงามสอาด แล้วให้นั่งณอาสนอันสมควร จึงตรัสถามข้อปัญหา ตามในปัญหาที่นางพระยาทั้งสองถามมานั้น

ในลำดับนั้นพระโพธิสัตว์ถือพัดวาลวิชนีนั่งอยู่ณราชบัลลังก์ ประดุจดังว่าจะแสดงธรรมด้วยพระพุทธลีลาส ครั้นได้สดับพระราชปุจฉาดังนั้น เมื่อจะกล่าวแก้ข้ออรรถปัญหา จึงกล่าวพระคาถาว่า

อนฺโต ชลิโต จ นาม ธมฺมธโร ปณฺฑิโต จ
ปญฺญาย ชลิโต ธีโร เอสา ชลิตคฺคิ นาม
มุเข ชลิตคฺค นาม สมณา จ สลิธรา
ยํ มุเขน อภิสปฺปี ตำ ยถามุขำ วตฺตติ
รตฺตมุขี สุกี นาม มุขโต ธมฺมำว สวติ
มุเขน ธมฺมำ เทเสนฺโต เตน โส ธมฺเมน ปณฺฑิโต ฯ

ความว่า บัณฑิตผู้ทรงไว้ซึ่งธรรม ผู้โพลงด้วยปัญญาความรอบรู้เรียกว่าประทีปมีไฟอันโพลงในภายใน ได้แก่ปฤศนาที่ว่าเที่ยนลุกในไส้ เปนข้อที่ ๑ สมณพราหมณ์ทั้งหลายแช่งด้วยปากอย่างไร ย่อมเปนไปตามปากอย่างนั้น เรียกว่าไฟโพลงในปาก ได้แก่ปฤศนาข้อที่ว่าไฟลุกในปาก เปนข้อที่ ๒ บัณฑิตผู้แสดงธรรมด้วยปาก ย่อมยังธรรมให้ไหลออกจากปาก เรียกว่านักปราชญ์เพราะธรรม ได้แก่ปฤศนาข้อที่ว่านกแขกเต้าปากแดง เปนข้อที่ ๓

ครั้นพระโพธิสัตว์กล่าวแก้ปฤศนาทั้ง ๓ ข้อจบลงแล้ว ราชบริษัทั้งหลายมีอำมาตย์เปนต้น อีกทั้งชนชาวพระนครทั้งหลาย ต่างคนก็ร้องซ้องสาธุการ เสียงสาธุการประมาณแสนหนึ่งนั้น ก็เอิกเกริกไปในโกฏิมหานคร ราชทูตทั้งสามคนก็ประนมกรให้สาธุการชมเชยพระโพธิสัตว์

ในลำดับนั้น พระเจ้าโกมลราชก็ทรงพระปรีดาโสมนัส จึงตรัสว่าเราจะให้พัสดุสิ่งละสี่ๆคือ ช้าง ๔ เชือก ม้า ๔ ตัว โค ๔ ตัว รถ ๔ คัน ภริยา ๔ คน ทาสชาย ๔ คน ทาสหญิง ๔ คน บ้านส่วย ๔ ตำบล เงิน ๔ พันตำลึงให้เปนรางวัลแก่ท่าน

ในขณะนั้น ราชทูตทั้งสามจึงกราบทูลว่า ข้าแต่มหาราชเจ้าพระราชเทวีทั้งสองได้มีพระเสาวนีสั่งมาว่า ถ้าพระองค์ทรงแก้ปฤศนาลำพังพระองค์ได้ จะมาถวายอภิวันทน์ยอมเปนยาทยริจาร์ทั้งสองนาง ถ้าพระองค์ได้ โปรดให้บัณฑิตผู้ใดแก้ปฤศนาได้ ไซ้ ขอพระองค์ได้ส่งตัวบัณฑิตผู้นั้น ให้ไปกำหนดการวิวาหมงคล พระพุทธเจ้าข้า

พระเจ้าโกมลราชได้ทรงฟังก็ทรงพระสรวล จึงตรัสถามพระโพธิสัตว์ว่า ดูกรมาณพผู้เจริญ เจ้าอาจจะไปเมืองกาสิกรัฐได้หรือไม่ ข้าแต่สมมติเทวราช ข้าพระองค์สามารถจะไปได้ พระพุทธเจ้าข้า ดูกรมาณพผู้เจริญ เจ้าจะต้องการเอาอะไรไปบ้างเล่า ฯ ข้าแต่สมมติเทวราชเจ้า ถ้าพระองค์ให้เสนาที่พร้อมด้วยองค์ ๔ ไปด้วย พระเกียรติยศของพระองค์ก็จะปรากฏเป็นอันดี ทั้งจะได้ป้องกันสองพระมเหษีที่จะไปรับมาถวายนั้นด้วย พระพุทธเจ้าข้า ฯ ดูกรมาณพ คำที่เจ้าพูดนี้เป็นการจริง เราจะให้เสนามีองค์ ๔ ไปกับเจ้าด้วย

ขณะนั้น พระโพธิสัตว์เห็นเป็นโอกาส จึงกราบทูลต่อไปว่า ข้าแต่สมมติเทวราช แต่ข้าพระองค์เที่ยวเสาะหาหญิงอันเป็นที่รักเป็นที่เจริญใจมาถึง ๗ ปีแล้ว พึ่งมาได้เห็นนางวลิกาหญิงแก่อันเป็นที่พอใจในกาลนี้ เพราะฉนั้น ข้าพระองค์ขอรับพระราชทานพานางวลิกาหญิงแก่นั้นไปด้วย พระพุทธเจ้าข้า พระเจ้าโกมลราชก็ทรงโปรดพระราชทาน แล้วตรัสว่านางวลิกาเป็นชาวในรู้ขนบธรรมเนียมดี จะได้ดูแลนางมเหษีทั้งสองนั้นด้วย จึงโปรดให้ไปถอดนางวลิกาเทวีมาจากเรือนจำ แลให้เสนามีองค์ ๔ มาประชุมกันหน้าพระลาน แล้วพระราชทานนางวลิกาเทวีพร้อมทั้งเสนามีองค์ ๔ ให้ไปกับพระโพธิสัตว์

พระโพธิสัตว์นั้น เมื่อได้รับพระราชทานสมความปรารถนาแล้ว จึงดำริห์ว่า เราจักพาเอาพลรบเหล่านี้ไปเมืองเราก่อน แล้วจักกลับมาทำยุทธสงครามต่อภายหลัง ดำริห์ดังนี้แล้ว ก็ถวายบังคมลาพานางวลิกาผู้เป็นมารดาออกจากพระราชนิเวศน์ ครั้นออกมาภายนอกแล้ว

จึงกระทำความเคารพกรายกรานมารดา แล้วพามารดาพร้อมด้วยเสนามิองค์ ๔ ออกจากเมืองไป

ฝ่ายมหาชนทั้งหลายมีพวกอำมาตย์เป็นต้น เมื่อได้เห็นพระโพธิสัตว์กรายกรานมารดาดังนั้น ต่างก็พูดกันว่า มาณพหนุ่มน้อยผู้นี้มิใช่ชายชู้ของนางวลิกาเทวี ชรอยคนทั้งสองนี้จักเป็นแม่ลูกกันเป็นมั่นคง เรามีความพิศวงยิ่งนัก

พระโพธิสัตว์นั้น ครั้นไปถึงเมืองกาสิกรัฐ ก็ให้พวกพลนิกรทั้งหลายพักอยู่ภายนอกพระนคร แล้วพานางวลิกามารดาเข้าไปในพระราชนิเวศน์

ฝ่ายอำมาตย์ทั้งหลายมีเสนาบดีเป็นต้น รู้ว่าเจ้านายของตนมาถึงแล้วก็มีความยินดี พากันมาคอยเฝ้าอยู่ตามหมู่ตามคณะ นางภัจจาเทวีกับนางสุวรรณคิรีรู้ข่าว ก็พากันมาต้อนรับด้วยความยินดี นางสุวรรณคิรีรู้ว่าแม่ผัวมา ก็เข้ากรายเท้านางวลิกาเทวี แล้วบอกว่า ข้าแต่พระแม่เจ้า ข้าพเจ้านี้เป็นสะใภ้ของพระแม่เจ้า นางภัจจานั้นเล่าก็ทักทายปราสัยตามฐานผู้ใหญ่ แล้วเข้าไปสวมกอดพระโพธิสัตว์ มีพระเสาวนิตรัสว่า ดูกรพ่อผู้เป็นบิยบุตร เมื่อแม่ได้ทราบข่าวว่า พ่อไปต้องโทษถูกจำจอง หทัยของแม่ดุจแตกทำลาย มีแต่ร้องไห้เศร้าโศกปริเทวนาการทุกคืนทุกวัน มิได้มีความผาสุก มีแต่ระทมไปด้วยความทุกข์เป็นเบื้องหน้า ต่อคิดขึ้นได้จึงได้มีราชสาส์นผูกปฤศนาส่งไปแก้ไข แต่ก็ยังมิวางพระทัยว่าพ่อจะพ้นทุกข์ การที่พ่อกลับมาถึงเมืองได้โดยสวัสดี พร้อมทั้งพลนิกายและมารดาของพ่อนี้ แม่มีความยินดี

เปนที่ยิ่งหาสิ่งที่จะเปรียบมิได้ แต่นี้ไปให้พ่อมีความสุขทุกทิวาราตรีกาล แล้วนางก็มีเสาวนีถามถึงสุขทุกข์ของนางวลิกาแลบุตร ครั้นเจรจาปราสัยถึงสุขทุกข์ซึ่งกันแลกันแล้ว นางทั้งสามก็พากันขึ้นสู่ปรางค์ปราสาท

ในลำดับนั้น พระวนาวนราชโพธิสัตว์ จึงมีพระราชดำรัสให้เลี้ยงดูพลนิกายที่มากับพระองค์ด้วยโภชนาหาร แลพระราชทานเสื้อผ้าตามสมควรแก่ฐานันดรศักดิ์ ให้พักอยู่โดยควรแก่ความสำราญ แล้วมีรับสั่งให้ประชุมอำมาตย์ทั้งหลาย มีเสนาบดีเปนต้น ทรงตรวจตราหมู่พลจตุรงคเสนาโยธาหาร เพื่อจะเสด็จยาตราทัพไปเมืองโกฏินคร ทำการยุทธสงครามกับพระยากัณหวลิราช มีพระสุรสิงหนาทตรัสเรียกจตุรงคเสนาด้วยบาทพระคาถาว่า

หตฺถิ อสฺสา รถา ปติ เสนา สนฺนาหยนฺตุ จ
เนคมา จ สมาคตา พฺราหฺมณา จ สมาคตา
ตโต สฏฺฐีสหสฺสานิ โยธิโน จารุทสฺสนา
ขิปฺปมายนฺตุ สนฺนทฺธา นานาวณฺเณหิ อลงฺกตา
นีลวตฺถา ธราเนเก บีตาเนเก นิวาสิตา
อญฺเญ โลหิตอุณฺหีสา สุทฺธาเนเก นิวาสิตา
ขิปฺปมายนฺตุ สนฺนทฺธา นานาวณฺเณหิ อลงฺกตา
ตโต นาคสหสฺสานิ โยชยนฺตุ จตุทฺทส
สุวณฺณกจฺเฉ มาตงฺเค เหมกปฺปนิวาสเส

อรุฬฺเห คามนิเยภิ โตมรงฺกุสปาณิภิ
ขิปฺปมายนฺตุ สนฺนทฺธา หตฺถิขนฺเธหิ ทสฺสิตา
ตโต อสฺสหสฺสานิ โยชยนฺตุ จตุทฺทส
อาชานิเย จ ชาติยา สินฺธเว สีฆวาหเน
อารุฬฺเห คามนิเยภิ อินฺทฺริยา จาปธาริภิ
ขิปฺปมายนฺตุ สนฺนทฺธา อสฺสปิฏฺเฐ อลงฺกตา
ตโต รถสหสฺสานิ โยชยนฺตุ จตุทฺทส
อโยสุกตเนมิโย สุวณฺณจิตรโปกฺขเร
อาโรเปนฺตุ ธเช ตตฺถ จมฺมานิ กวจฺจานิ จ
วิปฺผาเลนฺตุ จ จาปานิ ทพฺภธมฺมา ปาหาริโน
ขิปฺปมายนฺตุ สนฺนทฺธา รเถสุ รถราชิโน ฯ

ความว่า พลช้าง พลม้า พลราชรถ พลยทจรเดิรเท้า อิกทั้งชาวคามนิคมชนบท แลพราหมณ์ปโรหิตาจารย์ทั้งหลาย จงมาประชุมตามหน้าที่ให้พร้อมเพรียงกัน

ในลำดับนั้น พวกพลโยธาหารประมาณหกสิบหมื่น ล้วนแต่ผูกสอดด้วยเครื่องสรรพศัสตราวุธยุทธภัณฑ์ ประดับกายด้วยเครื่องอลังการมิเพศต่างๆกัน แลดูงามวิจิตรควรที่จะทัศนา บางหมู่ประดับกายาด้วยเสื้อผ้าแต่ล้วนเขียว บางหมู่ประดับด้วยเสื้อผ้าอันเหลืองล้วน บางหมู่ประดับกายด้วยเสื้อผ้าแต่ล้วนแดง บางหมู่ประดับด้วยเสื้อผ้าอันขาวสอาด พากันริบมาประชุมตามประกาศโดยเร็วพลัน

ในลำดับนั้น พลช้างทั้งหลายหมื่นสี่พัน อันเกิดในมาตังคตระกูล ประดับด้วยหัตถาลังการแล้วด้วยทอง มีผ้าตาข่ายปกกระพองเปนต้น ทั้งมีนายหัตถาจารย์ประดับกายอยู่ประจำคอ มือถือขอคร่ำด้วยสุวรรณ พลคชสารทั้งปวงนั้น ล้วนเรี่ยวแรงร้ายคำรญ ต่างก็มาพร้อมกันตามประกาศ

ในลำดับนั้น พลอัศวราชหมื่นสี่พัน เปนสินธวอาชานัยโดยชาติ มีกำลังสามารถอันรวดเร็วไม่ท้อถอย มีนายอัสสาจารย์แต่งกายถือแซ่อยู่ประจำตัว ต่างก็มาประชุมกันตามหน้าที่ตามกำหนด

ในลำดับนั้น พลราชรถหมื่นสี่พัน กำกงแห่งรถนั้นล้วนแล้วด้วยโลหะ มีบัลลังก์แล้วด้วยทองงามวิจิตร มีธงชายย่กประจำทั่วทุกคัน ตัวรถนั้นแต่ล้วนหุ้มด้วยเกราะหนัง สามารถจะป้องกันสรรพศัสตราวุธ มีนายสารถีนั่งในเบื้องหน้าประตูอยู่ทั่วทุกรถ ต่างก็มาประชุมพร้อมกันหมดในที่นั้น

ครั้นหมู่จตุรงคเสนามาประชุมกันพร้อมในวันที่เจ็ดแล้ว พระวานวนราชโพธิสัตว์ จึงมีพระราชดำรัสสั่งอำมาตย์ผู้ใหญ่ว่า ท่านจงยกพลรบเหล่านี้ไปก่อนเรา เมื่อถึงเมืองโกฏินครแล้วจงล้อมไว้ ให้แน่นหนา แล้วส่งข่าวสาส์นมาถึงเรา เราจะยกโยธาหาญตามไปต่อภายหลัง

อำมาตย์ทั้งหลายรับพระราชโองการแล้ว ก็พากันริ้วยกกองทัพไปเมื่องโกฏินคร ครั้นถึงจึงให้ล้อมเมืองด้วยจตุรงค์ทั้งหลายมีพลช้างเปนต้น แล้วส่งพระราชสาส์นมาถวายพระโพธิสัตว์ตามมีรับสั่ง

พระวนาวนราชโพธิสัตว์ได้ทรงฟังพระราชสาส์นดังนั้น ก็เสด็จไป
หาพระมารดาทั้งสองแลพระมเหษีแล้วตรัสว่า พระแม่ภัจจาเทวีแลเจ้า
สุวรรณกิริ ต้องไปเมืองโกฏินครด้วยกัน เพราะว่าตัวข้าพเจ้านี้พระราช
บิดาส่งมาเพื่อจะให้พาท่านทั้งสองไปเฝ้า อนึ่งเล่าข้าพเจ้านี้ก็ได้รับคำสั่ง
มาโดยมั่นคง เพราะเหตุนี้ข้าพเจ้าจะไม่พูดคำมุสา แต่พระราชมารดา
วลิกาเทวี จงอยู่สำเร็จราชการในเมืองนี้ จนข้าพเจ้าจะกลับมา ตรัสดังนี้
แล้วก็กราบไหว้พระมารดา พาพระมารดาเลี้ยงแลนางมเหษีออกจาก
พระนคร แวดล้อมด้วยจตุรงค์เสนา ทั้งเบื้องซ้าย เบื้องขวา เบื้องหน้า
เบื้องหลัง เสด็จขึ้นประทับณคอมงคลหัตถี ซึ่งเปนบรมราชพาหนะ
อันสามารถจะย่ำยีเสนาฝ่ายปรปักษ์ให้ปราชัย ประทับณภายใต้เศวต
ฉัตร อันแวดวงด้วยข่ายเงินแลข่ายทองข่ายแก้วมณี พร้อมด้วยพหล
โยธีอันประกอบด้วยรูปแลเสียงอันกึกก้อง ทั้งกำลังแห่งฤทธิ์แลกำลัง
ความกล้าหาญ สามารถจะทำลายพินบ์ฐูพิ แลย่ำยีเขาจักระวาฬให้
ภินทนาการแหลกทำลาย พระวนาวนราชโพธิสัตว์นั้น งามไปด้วย
บรมราชพาหนะ คือ หมู่พหลพลนิกาย แลงามไปด้วยพระสิริวิลาส
ดุจท้าวสักกเทวราชเสด็จออกจากเทวนคร

ในกาลเมื่อพระวนาวนราชโพธิสัตว์ เสด็จยาตราทัพออกจากพระ
นครนั้น บรรดาเทพดาทั้งหลาย คือ เทพดาทรกษาพระนคร แล
อารักขเทพดา ภูมเทพดา ต่างก็พากันอุโฆสนาการเข้าร้องว่า ดูกร
ท่านทั้งหลายผู้เช่นเรา เพดาเหล่าใด ที่สิงสถิตอยู่บรรพตแลพื้น
ดินแม่น้ำคงคาแลอากาศก็ดี เทพดาเหล่าใด ที่อยู่รักษารัฐสีมา

แว่นแควันนั้นก็ดี เทพดาทั้งหลายเหล่านั้น จงมาประชุมพร้อมเพรียงกัน บัดนี้พระวนาวนราชโพธิสัตว์เสด็จออกจากพระนคร พร้อมด้วยจตรงคแสนยากรเปนขนัด จะไปทำยุทธสงครามแก่กษัตริย์ในเมืองโกฏินคร เราทั้งหลายจงพากันตามเสด็จไป เพื่อจะได้ช่วยพิทักษ์รักษาพระโพธิสัตว์ แลเหล่าจตุรงคเสนาทั้งปวง ให้ปราศจากภยันตราย

เทพดาทั้งหลายได้ฟังอุโฆสนาการดังนั้น ต่างองค์ก็มาพร้อมเพรียงกัน พากันแวดล้อมพระวนาวนราชโพธิสัตว์ ในเบื้องหน้าแลเบื้องหลัง ทั้งเบื้องซ้ายแลเบื้องขวา ทั้งช่วยอภิบาลรักษาไปในกองทัพ รัสมีอาภรณ์ของเทพเจ้าทั้งหลาย กับทั้งแสงอาวุธหอกดาบของโยธาหาญ ก็ร่งโรจน์โชตนาการสว่างไป ในหมู่พหลพลนิกายทั้งปวง

พระวนาวนราชโพธิสัตว์นั้น แวดล้อมไปด้วยอิศริยยศแลโยธาหาญบริวารยศอันใหญ่หลวง ด้วยประการฉนี้ ผันพระพักตรจเพาะเมืองโกฏินคร เสด็จยาตราทัพไปโดยลำดับมรรคา ชาวคามนิคมชนบทตามสถลมารค ต่างก็พากันตกใจหนีไปจากที่นั้นๆ ไม่มีผู้ใดที่จะสามารถมาแลดูมาทว่าสักคนเดียว ด้วยอำนาจอานุภาพพระโพธิสัตว์แลอานุภาพเทพดาทั้งหลาย ครั้นถึงเมืองโกฏิมหานครก็ให้หยุดพลตั้งค่าย แลปลกพลัยพลาที่ประทับอย่ณภายนอกเมือง แล้วให้ราชทูตนำพระราชสาส์นเข้าไปถวายพระเจ้าโกมลราช ในพระราชสาส์นนั้นว่า ดูกรท้าวโกมลราช ตัวเราเปนบุตรนางวลิการาชเทวี มีนามว่าวนาวนราช ถ้าพระองค์ทรงเชื่อจงให้เศวตฉัตรแก่เรา ถ้าไม่ทรงเชื่อ จงจัดโยธาหาญยกออกไปทำยุทธหัตถีชนช้างดูฝีมือกัน

ท้าวโกมลราชได้ทรงทราบราชสาส์นดังนั้น ก็มีพระสออันแห้งผาก แลมีความสดุ้งตกพระทัยกลัวเปนกำลัง จึงรับสั่งให้หาพระยากัณหวลิราชบุตรขึ้นมาเฝ้า แล้วตรัสปรึกษาว่า ดูกรพ่อผู้เปนบิยบุตร บัดนี้มีกษัตริย์องค์หนึ่งยกพลมาล้อมพระนครของเรา แล้วมีราชสาส์นมาว่าเปนบุตรนางวลิการาชเทวี มีนามว่าวนาวนราช จะมาทำยุทธสงครามชนช้างกับเรา ตัวบิดานี้เล่าก็แก่เฒ่าชราแล้ว ไม่สามารถจะออกไปสู้รบได้ ส่วนตัวเจ้าเล่าก็ยังพึ่งรุ่นหนุ่ม ที่ไหนจะออกไปสู้รบกับเขาได้ อนึ่งเล่า เขาก็มีโยธาหาญอันมากมายเปนหลายเท่า เจ้าจะคิดอย่างไร จะมอบราชสมบัติให้เขา หรือเจ้าจะออกรบ

พระยากัณหวลิราชได้ทรงฟังคำบิดาตรัสดังนั้น ถึงคราวที่จะสิ้นชนมายุเพียงเท่านั้น ก็บังเอิญให้เกิดความโสมนัสยินดีในการที่จะทำยุทธสงครามเปนอย่างยิ่ง จึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระราชบิดา บุตรนางวลิกานั้นมีเมืองไร ได้มีอยู่ณที่ไหน พระราชานั้นกล่าวคำเท็จจะมาหาที่ตาย ข้าพระองค์นี้จะขอพวกพลนิกายออกไปทำยุทธสงครามกับพระราชานั้น ข้าพระองค์นี้ได้ดำริห์มานานแล้ว ว่าจะไปทำสงครามรบพระราชาเมืองอื่น บัดนี้พระราชาเมืองอื่นมาท้ารบ ก็เปนการสมคิดของข้าพระองค์แล้ว ข้าพระองค์มีความยินดีเปนที่ยิ่ง ขอพระราชบิดาอย่ามีพระทัยครั่นคร้าม แลอย่าทรงพระปริวิตกเศร้าเสียพระทัยเลย การที่จะทำยุทธสงครามนั้น เปนภาระธุระของข้าพระองค์ ข้าพระองค์จะรับฉลองพระเดชพระคุณจนกว่าจะหาชีวิตไม่

ท้าวโกมลราชได้ทรงสดับ ก็ค่อยเบาพระทัยหายความปริวิตก จึงทรงมอบพลนิกายทั้งซ้ายขวาหน้าหลัง ทั้งอาญาสิทธิ์เด็ดขาดให้พระราชบุตรออกทำยุทธสงครามตามปราถนา

ครั้นรุ่งเช้า พระยากัณหวลิราชก็ถวายบังคมลาพระราชบิดา ออกจากพระราชนิเวศน์ เสด็จขึ้นประทับณคอมงคลคชสาร มีพลนิกายเปนบริวารแวดล้อมโดยรอบ เสด็จยาตรากองทัพออกจากพระนคร พวกพหลพลนิกรบัลลือเสียงโห่ร้องก้องสนั่น ผันพระพักตร์ตรงไปยังค่ายของพระโพธิสัตว์

ฝ่ายพระวนาวนราชโพธิสัตว์นั้น ครั้นทอดพระเนตร์เห็นกองทัพยกตรงออกมา ก็แต่งพระองค์เสด็จขึ้นทรงประทับณคอมงคลคชาธารพร้อมด้วยพลโยธาหาญแวดล้อมเปนขนัด ทรงไสคชสารพระที่นั่งตรงไปยืนณที่ใกล้พระยากัณหวลิราชแล้วตรัสประภาษพ้อว่า ดูกรพระยากัณหวลิราช ไฉนท่านจึงอหังการยิ่งนัก ความตายจักมีแก่ท่านในวันนี้แล้ว ท่านจงกลับเข้าไปหาบุตรภรรยา ขอกลาเสียให้เรียบร้อยแล้วจึงออกมารบกับเราเถิด

พระยากัณหวลิราชได้ฟังดังนั้นทรงพระโกรธยิ่งนัก แลไปเห็นพระโพธิสัตว์ก็จำได้ จึงตรัสบริภาษว่า ดูกรอ้ายนักโทษพระยาโจร กูหมายว่าใครที่ไหนมาเล่า มึงจะมาปล้นเมืองกูหรือ มึงจะสิ้นชีวิตในวันนี้แล้ว กูจะไม่ให้มึงกลับไปถึงเมืองมึงได้อีก มึงอย่าหมายว่าจะรอดชีวิตเลย ตรัสบริภาษดังนี้แล้ว ก็ไสช้างที่นั่งตรงไป

ในขณะนั้น พวกพลทั้งหลายก็เข้าต่อยุทธกันโกลาหล พลช้างก็เข้ารบกับพลช้าง พลม้าก็เข้าต่อยุทธกับพลม้า พลรถก็เข้าต่อสู้กับพลรถ พลยทธรเดิรเท้าก็เข้ารบกับพลเดิรเท้าเปนหมู่ ๆ กัน

ในลำดับนั้น ช้างที่นั่งของพระวนาวนราชโพธิสัตว์เปนราชพาหนะมีกำลังกล้าว่องไวยิ่งนัก ทั้งฉลาดในการที่จะต่อยุทธชิงไชย เข้าประงาได้ท่าก็แทงช้างพระยากัณหวลิราช กดขยี้ด้วยงาทั้งสองให้ล้มลงทันใดนั้นโยธาหาญของพระวนาวนราชโพธิสัตว์ ก็ตรงเข้าไปตัดพระศอพระยากัณหวลิราช ให้ศีร์ษะนั้นขาดตกลงณพื้นปฐพี

ขณะนั้น พวกพหลพลโยธิของพระยากัณหวลิราช ก็พากันสดุ้งกลัวมรณภัย ต่างพากันวิ่งหนีเข้าข้างในริบไปทลเหตุนั้นแด่พระนางกัณหลิมาราชเทวีว่า ข้าแต่พระแม่เจ้า บัดนี้ พระราชบุตรของพระแม่เจ้าออกไปต่อยุทธนาการ ถึงซึ่งปราชัยสิ้นพระชนมชีพเสียแล้ว พระนางกัณหลิมาราชเทวีได้สดับดังนั้น ดุจมีพระทัยแตกทำลาย ระทมไปด้วยความโศกแทบพระชนมชีพจะวางวายลงทันที จึงวิ่งเข้าไปกราบทูลพระราชสามีให้ทรงทราบ

พระเจ้าโกมลราชได้ทรงสดับ ก็สดุ้งตกพระทัย มีพระเขฬะในพระศออันแห้งผาก มีพระเสโทอันไหลอาบพระองค์ ทรงพระอาลัยในยิยราชบุตรดุจมีพระองค์อันขาดตกลง ทรงพระกรรแสงปริเทวนาการร่ำรักพระราชบุตรด้วยบาทพระคาถาว่า

กณฺหวลิราชํ ทิสฺวา สีสฉินฺโนทานิ มโต
กสฺส มุขํ ปสฺสิสฺสามิ ปจฺจามิตฺตาทานิ อวณฺณิ

โก มยฺหํ นาโถ ปี นตฺถิ มหลฺลิกา ชราทานิ
ปุพฺเพ ปี น ภยามิหํ กิตฺติสทฺโท อพฺภุคฺคโต
ทิสาสุ อิทานิ มยฺหํ ทุพฺพโลทานิ อวญฺญิ
ยนฺนูนาหํ สนฺติกํ คจฺฉิ ตสฺส เสตฉตฺตํ ทมฺมิ
เอกํเสน ชิวิ ลเภ ภทฺเท มยิ วิสฺสภุญฺเชม ฯ

ความว่า เราได้เคยเห็นหน้าพระยากัณหวลิราชบุตร บัดนี้พระยากัณหวลิราชบุตรก็มีเศียรอันขาดสิ้นชีพเสียแล้ว เราจะเห็นหน้าใครอีกเล่า แต่นี้ไปข้าจามิตรทั้งหลายจะดูหมิ่น ใครจะเปนที่พึ่งของเราก็ไม่มี บัดนี้เราก็มีกายอันแก่ชราแล้ว ถ้าเหมือนแต่ก่อนเราก็มิได้มีความกลัว เดียวนี้กิตติศัพท์เลื่องลือไปว่าเราทุพลภาพ ข้าศึกจึงมาดูหมิ่นได้ อย่ากระนั้นเลยเราจะไปเฝ้าถวายเศวตฉัตรแก่พระยาวนาวนราช ขอแต่ชีวิตไว้เท่านั้น ดูกรเจ้ากัณหลิมาผู้มีพักตร์อันเจริญ หรือเราทั้งสองนี้ จะพากันกินยาพิษตายเสียดี

พระเจ้าโกมลราชกับพระมเหษี ทรงพระอาลัยโศกเศร้ากำสรดถึงพระยากัณหวลิราชบุตร ดุจมีพระหฤทัยอันแตกทำลาย ฟูมฟายด้วยพระอัสสุชลเนตร ทรงพระโสกาดูรเทวศประกอบไปด้วยความทุกข์โทมนัส

ฝ่ายพระยาวนาวนราชโพธิสัตวนั้น ครั้นทรงชนะสงครามแล้ว จึงมีรับสั่งให้ราชทูตเข้าไปในเมือง ให้ทูลพระเจ้าโกมลราชว่า พระยากัณหวลิราชบุตรของพระองค์ ออกมาทำยุทธนาการ ถึงซึ่งอปราชัย

ตายเสียในท่ามกลางสงครามแล้ว ยังนิพระองค์ท่านจะออกไปรบหรือประการใด ถ้าไม่ออกไปรบก็พึงออกไปถวายบังคม มอบเศวตฉัตรเสียในกาลนี้

ราชทูตรับพระราชโองการแล้ว ก็เข้าไปในพระนคร ทูลความตามพระราชดำรัสนั้น ให้พระเจ้าโกมลราชทรงทราบ พระเจ้าโกมลราชได้ทรงทราบก็มีพระหฤทัยอันสดุ้งหวาดหวั่น จึงตอบพระราชสาส์นนั้นว่า ตัวเราชราภาพแล้วไม่สามารถจะออกไปต่อยุทธ์ได้ เราจะออกไปเผ้าถวายราชสมบัติ ราชทูตจึงนำความนั้นมากราบทูลพระโพธิสัตว์ให้ทรงทราบ

พระวนาวนโพธิสัตว์ได้ทรงสดับ จึงมีรับสั่งให้พระราชมารดาเลี้ยงแลพระมเหษี ไปประทับอยู่ณค่าย ๆ ละองค์ ส่วนพระองค์เองนั้นเสด็จประทับอยู่ณค่ายด้านทิศบูรพา

ฝ่ายพระยาโกมลราชนั้น ครั้นตอบพระราชสาส์นไปแล้ว จึงมีรับสั่งให้ราชบริษัทถือเครื่องราชบรรณาการ แล้วเสด็จออกจากพระนคร ตรงไปยังค่ายด้านทิศบูรพา ครั้นถึงจึงตรัสถามพวกอำมาตย์ว่า พระราชาเสด็จอยู่ณที่ใด พวกอำมาตย์ทูลว่า พระราชาซึ่งประทับอยู่ณค่ายนี้ยังหนุ่มนัก พระองค์สิเปนผู้ใหญ่ไม่สมควรจะเข้าไปเผ้า จงเสด็จไปถามที่ค่ายด้านทิศทักษิณเถิด พระเจ้าโกมลราชเสด็จไปยังค่ายทิศทักษิณ แล้วตรัสถามโดยนัยนั้น อำมาตย์ทั้งหลายทูลว่า พระองค์จงเสด็จไปถามที่ค่ายทิศปราจิณเถิด ครั้นเสด็จไปถามที่ค่ายทิศปราจิณ พวกอำมาตย์ก็ทูลว่า จงเสด็จไปถามที่ค่ายทิศอุดรเถิด พระ

เจ้าโกมลราชก็เสด็จไปที่ค่ายณทิศอุดร แต่เสด็จวนเวียนไปมาดังนี้ ก็มิพระสริรกายอันเหน็ดเหนื่อย จนพระเสโทไหลอาบพระองค์ ทรงลำยากพระกายยิ่งนัก ทั้งประกอบไปด้วยความทุกข์ความโศกแลความกลัว ทรงพระกรรแสงร่ำรำพรรณไปตามทางที่เสด็จนั้น

ฝ่ายพระวนาวนโพธิสัตว์ เห็นพระราชบิดาทรงลำยากพระองค์ดังนั้นแล้ว จึงเสด็จออกจากค่ายทิศบูรพาไปต้อนรับ เชิญพระราชบิดาให้ทรงประทับณราชอาสน์อันวิจิตรบัญจง ส่วนพระองค์นั้นประทับณอาสน์อันต่ำ แล้วถวายบังคมพระราชบิดา ทรงพระกรรแสงพลางทูลถามว่า พระองค์ทรงรู้จักกระหม่อมฉันหรือไม่ ครั้นพระราชบิดาตอบว่าข้าพเจ้าไม่รู้จัก จึงตรัสซักถามว่า บุตรนางวลิกาเทวีมีหรือไม่ พระราชบิดาตอบว่า บุตรของนางวลิกาเทวีนั้นเปนท่อนไม้ จึงตรัสถามว่า หญิงมนุษย์ที่คลอดบุตรเปนท่อนไม้นั้น พระองค์เคยได้ยินได้เห็นมาบ้างหรือ ตรัสตอบว่า เรายังไม่เคยได้ยินได้ฟัง แลไม่เคยได้เห็นแต่ก่อนเลย จึงตรัสว่า ถ้ากระนั้นพระองค์ก็เปนคนพาลมิปัญญาเขลา ไม่ทรงพิจารณาใคร่ครวญให้แน่นอน มาลงโทษพระแม่ของกระหม่อมฉันแสนสาหัส มิได้มีความเมตตากรุณาบ้างเลย มาเปนไปได้ถึงเพียงนี้ ด้วยอำนาจแห่งความหลง

ขณะนั้น ท้าวโกมลราชก็เกิดความพิศวงทรงสังเวช แลทรงสังเกตเห็นว่า พระโพธิสัตว์นั้นเปนราชโอรสของพระองค์ จึงตรัสถามว่า ดูกรมหาราช ไฉนพระองค์จึงได้ตรัสดังนี้ พระโพธิสัตว์จึงเล่าความจำเดิมแต่เบื้องต้น จนเทพบุตรได้เลี้ยงรักษามา ให้พระราช

บิดาทรงทราบ แล้วทูลว่า ถ้าพระองค์ไม่ทรงเชื่อ ก็จงถามนางกัณหลิมาอันเปนชายาที่รักของพระองค์เถิด ท้าวโกมลราชได้ทรงฟัง ก็ทรงพระกำสรดปริเทวนาการ เมื่อจะให้พระโพธิสัตว์อดโทษที่ได้ผิดมาแล้วนั้น จึงกล่าวพระคาถาว่า

ทุกฺกฏญฺจ หิ โน ปุตฺต ภูนหจฺจ์ กตๆ มยา
กณฺหลิมาย วจนา มาตุยา โทสๆ กโรมิ
มม โทสๆ ขมตุ ตาต มา อาฆฏๆ พนฺธาเปถ ฯ

ความว่า ดูกรพ่อผู้เปนบุตร พระบิดานี้มาหลงเชื่อคำของนางกัณหลิมา จึงได้ลงโทษมารดาของเจ้า อันนี้ก็เปนกรรมอันชั่วร้ายที่บิดาได้ผิดมาแล้ว เจ้าจงอดโทษเสียเถิด อย่าผูกอาฆาฏบิดาเลย

ท้าวโกมลราชกล่าวคาถาขมาโทษดังนี้แล้ว จึงตรัสชวนพระโพธิสัตว์ว่า ดูกรพ่อผู้เปนบุตร เจ้าจงมาไปในเมืองกับบิดาเถิด บิดาจะซักถามนางกัณหลิมาในที่เฉพาะหน้าเจ้า ตรัสฉนี้แล้วก็พาพระโพธิสัตว์เข้าไปในเมือง แล้วให้ประดับตกแต่งพระนครด้วยเครื่องอลังการ ให้งามประดุจดังว่าเทวนคร แล้วป่าวร้องให้รายฎรเล่นการมหรศพครบกำหนด ๗ วัน

ในกาลนั้น นางกัณหลิมาเทวี ได้ทราบว่าบตรนางวลิกาเข้ามาในเมืองกับพระราชบิดา นางจึงปรึกษาพวกทาสีของตนว่า เราสำคัญว่าบุตรนางวลิกาเทวี ที่เราให้เอาไปฝังเสียในป่านั้นตายแล้ว บัดนี้กลับรอดชีวิตมาได้ เราจะกระทำอย่างไรดี ปรึกษากันดังนี้แล้วก็ให้เกิดความสดุ้งกลัวความผิด หวาดเสียวต่อความตายเปนกำลัง

จะนอนนั่งก็มิได้มีความสุข มีแต่ทุกข์โทมนัสเปนเบื้องหน้า จนพักตร์เผือดเลือดวิปริต มิรู้ที่จะคิดประการใด มีกายอันหวั่นไหวสทกสท้านเปรียบปานดุจสัตว์ที่ถูกกรรมกรณ์ยับยั้น

ในลำดับนั้น ท้าวโกมลราชจึงมีรับสั่งให้หาตัวนางกัณหลิมาเทวีมาเผ้า แล้วมีพระราชดำรัสถามว่า ดูกรหญิงชั่วร้ายสามาญ บุตรของนางวลิกาเทวีนั้นมีหรือไม่ จงให้การไปตามจริงอย่าปิดบัง

นางกัณหลิมาได้ฟังพระราชดำรัสดังนั้น จึงคิดว่าถ้าเราไม่รับตามความจริง ก็จะถูกลงพระราชอาญาถึงสาหัส เพราะโทษที่เรากระทำนั้น เทพเจ้าก็ได้รู้เห็นเปนพยาน เพราะฉนั้นเรารับเสียตามจริงดีกว่า แล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด นางคิดดังนี้แล้ว ก็ยอกรอัญชลีถวายบังคมก้มพักตร์อยู่ ครั้นท้าวโกมลราชทรงซักถามอีก นางก็ทูลรับว่า ข้าแต่สมมติเทวดา บุตรของนางวลิกาเทวีนั้นมีอยู่ พระพุทธเจ้าข้า จึงตรัสซักต่อไปว่า บัดนี้บุตรของนางวลิกาเทวีนั้นอยู่ที่ไหน นางก็ทูลความตามอุบายที่ตนกระทำนั้นให้ทรงทรายทุกประการ

ท้าวโกมลราชได้ทรงฟังดังนั้น ก็ทรงพระพิโรธยิ่งนัก จึงมีพระราชโองการให้จับพวกญาติแลเหล่าทาสีของนางกัณหลิมามาแล้ว ให้ขุดหลุมที่หน้าพระลาน ฝังคนเหล่านั้นมีนางกัณหลิมาเปนประธานลงเพียงคอ จึงให้เอาฟางกลยเกลี่ยข้างบน คลอกเสียด้วยไฟฟาง แล้วให้เอาผาลเหล็กไถให้คอขาด เอาทรากศพไปทิ้งเสียในเวจกุฎีต่าง ๆ ครั้นให้สำเร็จโทษคนที่ชั่วร้ายแล้ว ก็เสด็จมานั่งใกล้พระโพธิสัตว์ ทรง

พระโสมนัสเชิกบานพระหฤทัย แล้วตรัสถามว่า ดูกรพ่อปิยบุตร เมื่อเขาเอาเจ้าไปฝังเสียในป่า ไฉนเจ้าจึงรอดชีวิตเปนอยู่ได้เล่า พระโพธิสัตวเจ้าจึงทลว่า ข้าแต่พระราชบิดา เมื่อเขาเอาข้าพเจ้าไปฝังในที่โคนต้นไม้นั้น เทพดาที่สิงสถิตอยู่บนต้นไม้จันทน์แดงคิดประหลาดใจ จึงไปขุดหิบขึ้นจากหลุม อุ้มเอาข้าพระองค์ออกจากหิบแล้วเลี้ยงไว้ ครั้นข้าพระองค์มีอายุได้ ๗ ปี เทพดานั้นจึงเล่าเรื่องที่ข้าพระองค์คลอดจากครรภ์มารดา ถูกนางกัณหลิมาริยยา ให้ทาสีเอาไปฝังเสียในป่า แล้วเอาท่อนไม้ทาโลหิตแทน ทูลยุยงให้พระราชบิดาลงโทษพระราชมารดา ทำให้เปนทาสีตักน้ำใช้ในโรงครัว ข้าพระองค์ได้ฟังก็สงสารพระมารดา ปรารถนาจะเข้ามารับใช้การงานแทนพระมารดา เทพเจ้านั้นห้ามไว้แนะนำให้ไปเรียนศิลปศาสตรในสำนักพระดาบส แล้วพระโพธิสัตวก็เล่าเรื่องเบื้องต้น จำเดิมแต่เทพบุตรจุติแล้วไปเรียนศิลปศาสตร ทั้งได้รับความทุกข์สุขต่าง ๆ มิต้องถูกทุบตีแลถูกจำจองอยู่ในเรือนจำเปนอาทิ จนถึงทำการยุทธสงครามฆ่าพระยากัณหวลิราชให้ถึงชีวิตอันตราย ทรงบรรยายตั้งแต่ต้นจนถึงที่สุด ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในเบื้องต้น ให้พระราชบิดาทรงทราบถ้วนทุกประการ

ท้าวโกมลราชได้ทรงฟัง ก็ให้เกิดความสงสารสลดพระหฤทัย จนพระเนตรทั้งสองนองไปด้วยพระอัสสุชลธารา เข้าสวมกอดพระโพธิสัตว์จุมพิตแล้วทรงพระโสการ่ำรำพรรณโดยประการต่าง ๆ

ในลำดับนั้น ชาวนางในทั้งหลายมีพระสนมเปนต้น ได้เห็นพระราชาทรงพระกำสรด ไม่สามารถที่จะกลั้นความโศกได้ ต่างคนก็พากันร้องไห้ปริเทวนาการเสียงสนั่น อาการนั้นประดุจดังว่าไม้รังอันต้องลมพายุย่ำยี เสียงร้องไห้ปริเทวนาการอึงมี่ไปทั้งพระราชนิเวศน์ ต่างคนก็พากันสงสารสังเวชพระโพธิสัตว์ทุกถ้วนหน้า

ในลำดับนั้น พระโพธิสัตว์เห็นชนทั้งหลาย มีพระราชบิดาเปนประธาน พากันปริเทวนาการอยู่ดังนั้น จึงทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เปนมหาราช ชื่นชื่อว่าสัตว์ทั้งหลายที่เวียนว่ายอยู่ในสงสารวัฏ ย่อมจะได้รับทุกข์บ้าง ได้ประสบสุขบ้างเปนธรรมดา ผู้ที่กุศลอุมชูก็ได้รับความสุข ผู้ที่อกุศลอปถัมภ์ก็ได้รับความทุกข์ ผู้ใดกระทำโทษให้แก่เขา เวรก็ย่อมติดตามผู้นั้นไป ดุจพระเถรเจ้าผู้เปนช่างเย็บจีวรฉะนั้น พระโพธิสัตว์จึงนำอดีตนิทานมาเล่าถวายว่า

อตีเต เอโก มหาเถโร ฯ ล ฯ ดังได้สดับมา ในอดีตกาลล่วงแล้ว มีพระมหาเถรองค์หนึ่ง เย็บปะจีวรเก่าอยู่ด้วยเข็ม ปลายเข็มไปแทงถูกตัวเล็นตาย พระมหาเถรนั้นก็มิได้รู้ ผ่ายเล็นครั้นตายแล้ว ก็ไปเกิดในตระกูลพรานเนื้อ ครั้นเจริญวัยขึ้นก็ถือหอกไปในป่า เพื่อประโยชน์จะฆ่าเนื้อมาเปนอาหาร พระมหาเถรนั้นเดินสวนทางมา ครั้นเห็นนายพรานเข้าก็มีความกลัว จึงหนีเข้าซ่อนอยู่ณพุ่มไม้ในป่า นายพรานนั้นครั้นมาถึงที่พุ่มไม้นั้น จึงคิดว่าพระมหาเถรเห็นเราถือหอกมา เห็นจักมีความกลัวเรา อย่ากระนั้นเลยเราจักทิ้งหอกนี้เสียก่อน แล้วจะคอยจับพระมหาเถรต่อภายหลัง นายพราน

คิดดังนี้แล้ว ก็พุ่งหอกนั้นเข้าในพุ่มไม้ หอกนั้นก็ไปย้ำอกพระมหาเถรตาย เปนทั้งนี้เพราะอำนาจกรรมที่พระมหาเถรเย็บจีวร ข่ลายเข็มไปแทงถูกตัวเลนตาย

พระโพธิสัตวนำเอาเรื่องนิทานนี้ มาเล่าถวายเปนอุทาหรณ์แล้ว จึงทรงนำเรื่องนิทานอื่นอีกมาเล่าถวายว่า

อตีเต กิร เอโก นโว ภิกฺขุ ฯลฯ ดังได้สดับมา ในอดีตกาลล่วงแล้ว มีภิกษุบวชใหม่รูปหนึ่ง เปนผู้มีความฉลาดในการวาดเขียน อยู่มาวันหนึ่ง ภิกษุนั้นหุงน้ำมันเพื่อจะประสมสีเครื่องเขียน ได้เห็นแมลงวันตัวหนึ่งตกลงไปตายอยู่ในที่หุงน้ำมันนั้น จึงคิดว่าแมลงวันนี้ไม่ควรจะมาตายเลย ฝ่ายแมลงวันนั้น ครั้นตายแล้วก็ไปเกิดในครรภ์พระอัคมเหษี เมื่อถ้วนทศมาสก็คลอดจากพระครรภ์กุมารนั้นเจริญวัยขึ้นโดยลำดับ ภายหลังก็ได้ครองราชสมบัติแทนพระราชบิดา จึงทรงปฏิบัติภิกษุรูปนั้น กระทำให้เปนชิตันทินัยถือของราชตระกูล อยู่มาวันหนึ่ง จึงมีรับสั่งให้ภิกษุชิตันนั้นเขียนรูปพระอัคมเหษี ภิกษุนั้นก็เขียนรูปหญิงเหมือนพระอัคมเหษีทุกอย่าง แล้วทำน้ำยาสีดำให้หยดลงไปติดอยู่ในที่ตั้งแห่งของลับ สีดำนั้นก็มีสัณฐานคล้ายกันกับไฝ ไปติดอยู่ที่ของลับของรูปเขียนพระอัคมเหษี พระราชาไปทอดพระเนตรเห็นไฝที่ลับของรูปเขียนดังนั้น ก็ทรงพระพิโรธยิ่งนัก จึงมีรับสั่งให้จับภิกษุชิตันนั้น ไปใส่ลงในกระทะน้ำมันที่กำลังเดือดพล่านอย่ ภิกษุนั้นก็ถึงแก่ความตาย

พระโพธิสัตว์นำเรื่องนิทานนี้มาเล่าถวายแล้วจึงทูลว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า ขึ้นชื่อว่าเวรแล้ว ย่อมติดตามบุคคลผู้ถูกผูกเวร ประดุจดังว่าแอกอันตามเบียดเบียฬคอโคใช้ แลกงเกวียนอันตามกระทบเท้าของโคใช้ฉันนั้น เพราะเหตุนั้น บุคคลที่ไม่มีโทษเลย ก็อาจถึงซึ่งทุกข์มีการด่าเปนต้นได้ ดุจข้าพระองค์เปนตัวอย่าง ใช่แต่เท่านั้นหามิได้ ขอพระองค์จงทรงฟังอดีตนิทานอื่นอีก ดังข้าพระองค์จะนำมาเล่าถวายดังต่อไปนี้ว่า

อตีตสฺมึ หิ เอกา กุมาริกา ฯ ล ฯ ในอดีตกาลที่ล่วงมาแล้ว มีนางกุมาริกาผู้หนึ่ง บวชเปนนางปริพพาชิกามาตั้งแต่ยังเปนเด็ก ทั้งเปนผู้รักษาศีลยิ่งนัก ไม่มีด่างพร้อยมาทว่าน้อยหนึ่ง กราบเท่าจนถึงนางนั้นแก่เฒ่าชรา อยู่มาวันหนึ่งนางปริพพาชิกานั้น ไปอาบน้ำที่ท่าน้ำ ครั้นอาบน้ำแล้วก็ขึ้นมาผลัดผ้านุ่งจึงยิดผ้าจะตาก ในผ้านั้นมีลูกปลาเล็กตัวหนึ่งติดอยู่ก็เลยตาย นางปริพพาชิกาก็มิได้รู้ว่าลูกปลาเล็กนั้นถูกยิดผ้าตาย ผายลูกปลานั้นครั้นตายแล้วก็ไปฟ้องพระยายมว่าข้าแต่มหาราชเจ้า นางปริพพาชิกานั้น ทำข้าพเจ้าให้ตาย ผ่ายนางปริพพาชิกานั้น เมื่อถึงอายุขัยก็ทำกาลกิริยา ไปถึงวิสัยของพระยายม พระยายมจึงถามว่า ดูกรหญิงถ่อยลามก เจ้าเปนผู้เบียดเบียฬทำลายปลานี้ให้ตายมิใช่หรือ นางปริพพาชิกาก็ไม่รับแล้วพูดว่า ข้าพเจ้าบวชมาตั้งแต่เด็ก มิได้เคยเบียดเบียฬทำสัตว์ใดให้ตายเลย ทั้งไม่เคยให้ทุกข์แก่ผู้ใดผู้หนึ่ง ลูกปลาจึงพูดว่า ท่านจงระลึกดูก่อนเถิด วันหนึ่งท่านไปอาบน้ำที่ท่าน้ำ ข้าพเจ้าเข้าไปติดอยู่ในกลีบผ้านุ่งของท่าน

ครั้นท่านขึ้นจากท่าน้ำก็ผลัดผ้านุ่งแล้วยิดผ้า ทำข้าพเจ้าซึ่งติดอยู่ในกลิบผ้านั้นให้ตาย จริงหรือไม่ขอให้นกดู นางปริพพาชิกานกได้แล้วขอขมาโทษลูกปลานั้นว่า เรามิได้แกล้งทำท่านให้ตายเลย แลเราก็มิได้รู้ว่าท่านตาย เพราะเรายิดผ้านุ่ง ครั้นนางให้ลูกปลาอดโทษแล้ว แล้วนางก็เปนอันพ้นจากกรรมวิยากนั้น

พระโพธิสัตว์นำเอานิทานต่าง ๆ มาเล่าถวายให้เห็นเปนอุทาหรณ์ดังนี้แล้วจึงทูลว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า สัตว์ทั้งหลายที่ท่องเที่ยวอยู่ในวัฏสงสารนี้ ย่อมมีเวรเปนธรรมดาอย่างนี้แล

ท้าวโกมลราชได้ทรงสดับเรื่องต่าง ๆ ดังนี้แล้ว ระลึกถึงโทษที่ตนทำแก่นางวลิกาเทวี จึงตรัสถามว่า บัดนี้นางวลิกามารดาของเจ้าอยู่ที่ไหน บิดาจะขอขมาโทษ ให้มารดาเจ้าอดโทษแก่บิดาบ้าง

พระโพธิสัตว์ทูลว่า พระนางวลิกามารดาข้าพระองค์นั้นอยู่รักษาเมืองกาสิกรัฐ แต่พระมารดาเลี้ยงกับนางสุวรรณคิรีอยู่ที่กองทัพ ทูลดังนี้แล้วก็สั่งอำมาตย์ทั้งหลายให้เอาวอไปรับพระราชมารดามาแต่เมืองกาสิกรัฐ แลให้รับมารดาเลี้ยงมาพร้อมกันในโกฏินคร ครั้นพระราชบิดาขอขมาโทษที่ผิดพลั้งมาแก่นางวลิกาเทวีแล้ว พระโพธิสัตว์ก็เริ่มทำการอภิเษกพระราชมารดาทั้งสองตั้งนางวลิกาเทวีไว้ในที่เปนอัคมเหษีที่หนึ่ง แล้วตั้งนางภัจจามารดาเลี้ยงให้เปนอัคมเหษีที่สอง ครั้นสำเร็จการอภิเษกแล้ว ส่วนพระองค์ก็ทูลลากษัตริย์ทั้งสามพานางสุวรรณคิรีไปครองเมืองกาสิกรัฐ มิสมัญญาภิธานว่า พระเจ้าวนาวนราชธรมกษัตริย์ พระองค์ก็ประกอบไปด้วยพระยศแลอำนาจ

อันยิ่งใหญ่ แผ่ไปทั่วสกลชมพูทวีป ทรงทศพิธราชธรรมจรรยา พระราชทานโอวาทแก่พระราชาแลมหาชนทั้งหลาย ซึ่งมาแต่นครทั้งสิ้น ให้ตั้งอยู่ในสุจริตธรรม แลให้รักษาศีลบำเพ็ญทานการกุศล ส่วนพระองค์เองนั้น ก็ทรงบำเพ็ญในกุศลสุจริตธรรม แลให้สร้างโรงทาน ๖ ตำบลคือ ที่ประตูเมืองทั้ง ๔ ทิศ แลที่ท่ามกลางเมือง ๑ แลในพระราชนิเวศน์ ๑ ทรงบริจาคผ้านุ่งห่มแลโภชนาหารอีกทั้งเงินแลทองสิ่งของทั้งปวง แจกยาจกผู้มีความต้องการทุกถ้วนหน้า ทั้งพระราชทานสุราปานแก่นักเลงสุราทั้งหลาย ใครปรารถนาสิ่งใดก็พระราชทานสิ่งนั้นให้สำเร็จความปรารถนา เพราะเหตุนี้ พระโพราณาจารย์จึงได้ประพันธ์พระคาถาว่า

ตโต รตฺยา วิวสเน สุริยสฺสุคฺคมนํ ปติ
อถ วนาวนราชา หตฺถิขนฺธวรคโต
มหติยา เสนาย จ มหติยา นาฏกาหิ
ปริวาเรหิ ปริวุโต ทานคฺคํ ทาตุมุปาคมิ
โส จ อาณาเปติ ราชา มา จ กิญฺจิ วิเหฐถ
อิธาคเต วณิพฺพเก ตปฺเปถ อนฺนปาเนน
โภชนํ โภชนตฺถีนํ วตฺถกามานํ วตฺถานิ
โสณฺฑานญฺจ สุราปานํ สมฺมาเทว ปเวจฺฉถ
สุวณฺณรตนญฺจาปี ทาสทาสิโคมหิสญฺจ
เสนาสนยานวาหนํ สพฺพญฺจ ททาติ ราชา ฯ

ความว่า ครั้นเวลารุ่งราตรี พระอาทิตย์ส่งรัสมีสว่างแข้งแล้ว พระวนาวนราชโพธิสัตว์ก็มีพระหฤทัยอันผ่องแผ้ว เสด็จขึ้นทรงยรม คชาธาร แวดล้อมไปด้วยเสนาโยธาหาญแลนางนาฏกิติถีเปนอันมาก แล้วมีพระราชโองการมิให้ราชบุรุษผู้ใดเบียดเบียฬห้ามปรามพวกยาจก วณิพกคนกำพร้าอนาถาอันเบียดเสียดกันมารับพระราชทาน ทรงบริจาคอันนปานาหารให้พวกวณิพกเปนต้นอิ่มหนำแล้ว ทรงบริจาคโภชนะแก่ผู้ที่ต้องการโภชนะ ทรงบริจาคสุราบานแก่นักเลงสุราทั้งหลายแล้ว ทรงบริจาคสรรพพัสดุทั้งปวงคือ แก้วแหวนเงินทอง ทาสกรรมกร ทาสีทาสา ช้างม้าโคกระบือ ยวดยานคานหาม โดยสมควรแก่พระราชศรัทธาแล้วก็เสด็จกลับเข้าสู่พระราชนิเวศน์สถาน

พระวนาวนราชโพธิสัตว์ ทรงบำเพ็ญบุญทั้งหลายมีบริจาคทาน เปนต้นโดยนิยมดังนี้เปนนิตยกาล ครั้นสิ้นพระชนมายุสังขาร ก็ขึ้นไปบังเกิดในดาวดึงสพิภพ ชนทั้งหลายที่ได้ปฏิบัติตามโอวาทของพระโพธิสัตว์นั้น สิ้นชีพทำลายขันธ์ก็ไปเกิดในสุคติภพ

สตฺถา อิมํ ธมฺมเทสนํ อาหริตฺวา สมเด็จพระบรมนราสภศาสดาจารย์ทรงนำอดีตนิทานมาตรัสเทศนาดังนี้แล้ว จึงตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย นางจิญจมาณวิกานี้ ได้ทำความเพียรเพื่อจะฆ่าตถาคตในอดีตกาลดังนี้แล มิพระพุทธดำรัสฉนี้แล้ว จึงทรงประกาศสัจจเทศนา ครั้นจบพระอริยสัจจเทศนาลงก็ทรงประมวญชาดกว่า นางกัณหลิมาเทวีในกาลนั้น กลับชาติมาคือนางจิญจมาณวิกาในกาลนี้ พระยากัณหวลิราช

หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร.๙ นครราชสีมา

ผู้เปนบุตร์ของนางกัณหลิมาในกาลนั้นกลับชาติมาคือสุปปิยปริพพาชก เทพบุตร์ผู้เลี้ยงรักษาพระนาวนโพธิสัตว์ในกาลนั้น กลับชาติมาคือ อานนท์พุทธอุปฐาก ดาบสผู้เปนอาจารย์ของพระนาวนโพธิสัตว์ในกาลนั้น กลับชาติมาคืออริยกัสสปสังฆวฒาจารย์ กาลยักษ์ที่จับพระนาวน โพธิสัตว์ในกาลนั้น กลับชาติมาคือฉันนภิกษุ นางกาลยักขินีภรรยา กาลยักษ์ในกาลนั้น กลับชาติมาคือนางมาติกมาตา พราหมณ์ผู้ปโรหิต ที่ลวงพระนาวนโพธิสัตว์ไปทิ้งลงในเหวในกาลนั้น กลับชาติมาคือ ภิกษุเทวทัต เทพบุตร์ทั้งสองที่ช่วยพระนาวนโพธิสัตว์ขึ้นจากเหวใน กาลนั้น กลับชาติมาคือภิกษุสาริบุตร์แลภิกษุโมคคัลลานทั้งสอง พระยากินรผู้เปนบิดานางสุวรรณคิรีในกาลนั้น กลับชาติมาคือกัจจายน ภิกษุ ดาบสที่ทำกุฎีไหม้ในกาลนั้น กลับชาติมาคือมหาปุณณภิกษุ ดาบสที่พระนาวนโพธิสัตว์พลัดกับนางไปอาศรัยอยู่ในกาลนั้น กลับชาติ อนุรุทธภิษุ นางภัจจาเทวีในกาลนั้น กลับชาติมาคือมหามายาพุทธ มารดา นางวลิกาเทวีในกาลนั้น กลับชาติมาคือพระปชาบดีโคตมี นางสุวรรณคิรีมเหษีของพระนาวนราชโพธิสัตว์ในกาลนั้น กลับชาติมา คือนางพิมพายโสธรา พระยาโกมลราชบิดาของพระนาวนโพธิสัตว์ ในกาลนั้น กลับชาติมาคือพระมหานามสักยราช บริษัทที่เปนบริวาร ในกาลนั้น กลับชาติมาคือพุทธบริษัทในกาลนี้ ฝ่ายพระนาวนราช โพธิสัตว์ในกาลนั้น สืบขันธประวัติมา คือตถาคตผู้สัมมาสัมพุทธ ในกาลนี้แล

จบนาวนชาดก

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร
ตำบลถนนราชบพิธ จังหวัดพระนคร
วันที่ ๒๗ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๑